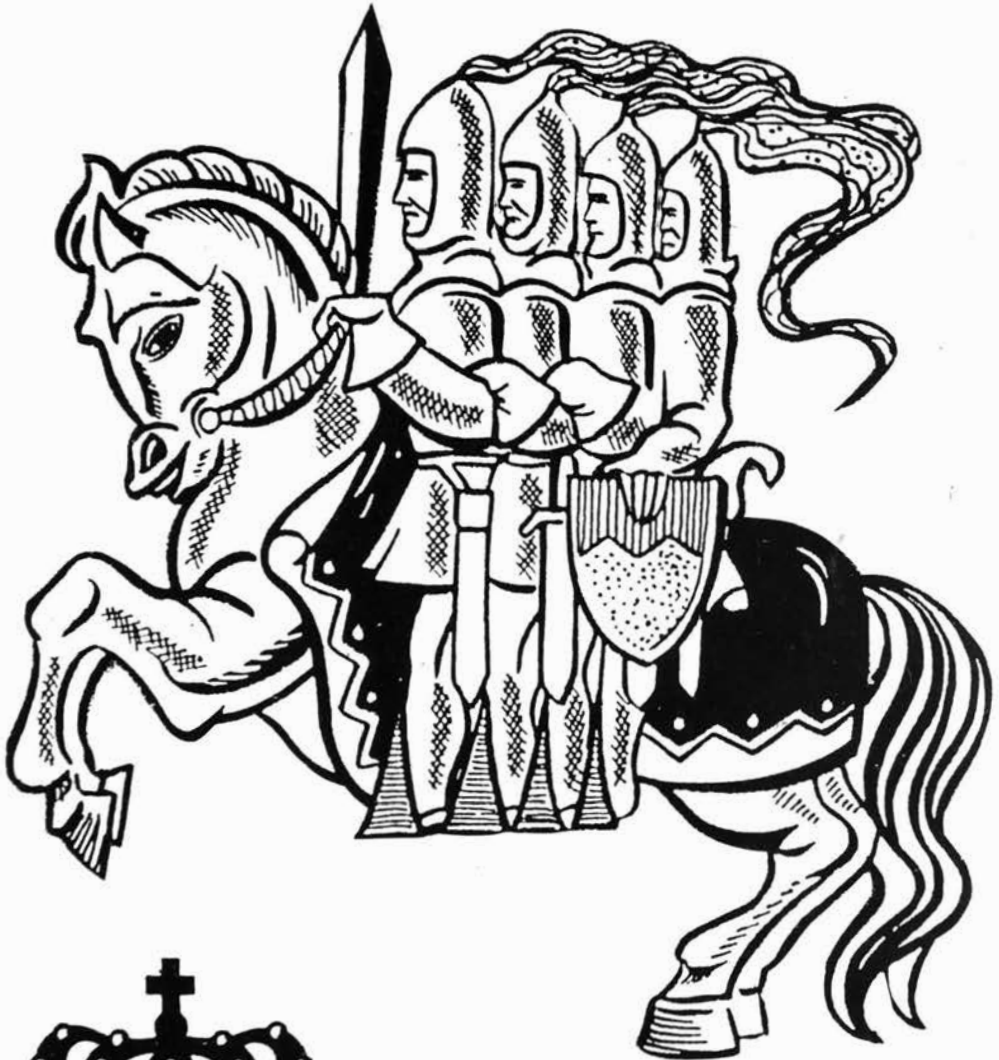

driemaandelijks tijdschrift
voor volkskunde

OOSTVLAAMSE ZANTEN

De Bond geeft «Oostvlaamse Zanten» uit, schrijft ten laste van zijn Alfons de Cockfonds tweejaarlijks een prijsvraag uit, organiseert voordrachten, tentoonstellingen, studievergaderingen, kolloquia aan de R.U.G., is in 1968 gestart met een Kantwerkstersklub Sint-Katelijne die kursussen in kantwerk verzorgt.

Lidmaatschap 400 F gewoon lid - 150 F gezinslid (zonder tijdschrift)
350 F derde leeftijd
B.T.W. inbegrepen 550 F kantwerksters(ers) - 600 F beschermlid
1.200 steunend lid - 500 F bibliotheken, verenigingen, boekhandel
600 F buitenland

Postrekening nr. 000-0096946-43 van de Bond der Oostvlaamse Volkskundigen, 9000 Gent.

Beheerraad: voorzitter R. van der Linden, ondervoorzitters G. Weze, R. Haeseryn; sekretaris/penningmeester L. Beyens; leden M. Broeckhove, R. Coppens, P. de Groote, E. De-moen, M. De Puydt, A. Eloy, S. Godfroid, M. Jacobs, H. Pintelon, R. Ruys, F. Van Bost, R. Van de Walle.

Kantwerkstersklub Sint-Katelijne: voorzitter G. Weze; lesgeefsters: J. De Schrijver, M.J. De Smet, F. Devriese-Langerock, K. De Wit, B. Goeminne, H. Pintelon, A. Valcke, C. Vernaeve, H. Verniers-De Bruycker, M. Viaene.

Beheerskommissie bibliotheek: bibliotekaris A. Eloy, archivaris F. Van Bost; leden R. Haeseryn, L. Hoste, R. Ruys, R. van der Linden, R. Van de Walle. Openingsuren: woensdag 14-17 u. en zaterdag 10-12 u. Gesloten van 15 juli tot 15 augustus en op zaterdagen vóór feestdagen.

Beheerskommissie Museum voor Volkskunde Gent: De Bond beheert het Museum met vertegenwoordigers van de Bond en het Stadsbestuur. Voorzitter G. Weze; ondervoorzitter R. Haeseryn; konservator R. Van de Walle; sekretaris-penningmeester M. De Puydt; leden L. Beyens, M. Broeckhove, J. De Vriendt, A. Eloy, R. Ruys, E. Samain-Ouvrein, Fr. Van Bost, R. van der Linden. Stadsafgevaardigden: L. Hoste, A. Vanhove, A. Wyffels.

ippa

Vriendelijk en efficiënt in bankzaken

Zetel Gent
Kouter 1
9000 Gent
Tel. 091/25.75.41

OOSTVLAAMSE ZANTEN

DRIEMAANDELIJKS ALGEMEEN TIJDSCHRIFT VOOR VOLKSKUNDE

ORGAAN VAN DE KONINKLIJKE BOND DER OOSTVLAAMSE VOLKSKUNDIGEN
van de dienst voor volkskundige enquêtes in Vlaanderen
en van het internationaal studiekomitee voor ommegangsreuzen

Redaktie : Renaar van der Linden, Godveerdegemstraat 15, B-9620 Zottegem
Maurits Broeckhove, Marcel Daem, Erik Demoen, Arnold Eloy, René Haeserij,
Marc Jacobs, Roeland Van de Walle

Ruildienst : Arnold Eloy, Bibliotheek, Kraanlei 65, B-9000 Gent.

Recensiedienst: Marc Jacobs.

Alle stortingen op postrek. nr. 000-0096946-43, Bond Oostvlaamse Volkskundigen, Gent

Prijs : 150 F

INHOUD

W.L. BRAEKMAN, Belezers, Waarzeggers en Heksen te Gent in de zestiende en zeventiende eeuw.	3
M. DAEM, Exorcisme in de O.-L.-Vrouwkerk op St.-Pieters te Gent. Livina vander Plasche van drie duivels verlost. Februari 1652.	13
M. DAEM, Mirakelverhalen uit de O.-L.-Vrouwkerk op St.-Pieters te Gent. Manuskripten van de mirakelverhalen.	33
K. VELLE, Geneesheren in de ban van de hypnose (1880-1900).	51
Boekbesprekingen	
R. DARQUENNE, <i>Les batailles pour la santé dans le Centre (1800-1950).</i> <i>K. Velle</i>	2
G. LEVI, <i>Le pouvoir au village. Histoire d'un exorciste dans le Piémont du XVIIe siècle.</i> <i>M. Jacobs</i>	65

Oostvlaamse Zanten wordt uitgegeven met de steun van het Stadsbestuur van Gent, het Provinciebestuur van Oost-Vlaanderen, het Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, Kredietbank, Generale Bank, Algemeen Beroepskrediet en IPPA.

DARQUENNE (Roger), *Les batailles pour la santé dans le Centre (1800-1950)*. Haine-Saint-Pierre. 1988; één deel in 8, 161 blz., ill. (Publications du Cercle d'Histoire et de Folklore Henri Guillemin, La Louvière, d.XXIV). Prijs: 400 fr.

Een oppervlakkige lektuur van het hier aan orde zijnde boek kan doen vermoeden dat voor ons een heruitgave ligt van de rijk geïllustreerde tentoonstellingscatalogus die de auteur in de zomer van 1987 schreef voor het Museum van Mariemont onder de titel *Médecine et société. Ecrits et objets médicaux dans les collections hainuyères du 16e au 20e siècle*. Niets is minder waar. Een jaar later ligt opnieuw een boek ter tafel, deze keer geaxeerd op een kortere periode (die van de Nieuwste Tijden) en gewijd aan enkele nieuwe thema's. De auteur behandelt achtereenvolgens: de opleiding, geografische spreiding en specialismen van verschillende medische beroepen in de 19de eeuw, de forfaitaire geneeskunde, de frenologie, de cholera-epidemieën van 1866 en 1892, de strijd tegen hondsdoelheid, tuberculose, kanker en kroep, de medische planten, de publiciteit voor farmaceutische preparaten, het debat gevoerd door medici en theologen rond de stigmatisatie van Louise Lateau enz. Elk onderdeel is keurig geïllustreerd en voorzien van uitgebreide bibliografische verwijzingen, waarbij de originaliteit van de auteur bij de keuze van zijn bronnenmateriaal steeds opnieuw in het oog springt. Achteraan het boek is een interessante index op persoonsnamen opgenomen die de lezer in staat stelt meer te vernemen over welbepaalde artsen.

Het is de verdienste van Darquenne, die een reputatie heeft opgebouwd als gepassioneerd liefhebber van de geschiedenis van de geneeskunde, dat hij eens te meer die geschiedenis als een sociaal-kulturele en mentaliteitsgeschiedenis beleeft (hijzelf kiest voor 'une sociologie de la santé publique'). Het alledaags leef- en denkpatroon rond ziekte, geneeskunde en dood staat bij hem zondermeer centraal. Darquenne schrikt er niet voor terug om met dit doel voor ogen een duizelingwekkende hoeveelheid aan erg dispaaraat materiaal aan te wenden: van medische tijdschriften tot unieke foto's, mondelinge getuigenissen (92, 128), officiële publikaties, krantenknipsels, volksliederen en -spreuken, economische statistieken, gemeenteraadsverslagen, biografische notities uit familiearchieven enz. Noteren we voorts dat hij zich niet uitsluitend beperkt tot 'le pays noir', tot de mijnstreek, maar eveneens oog heeft voor

ontwikkelingen daarbuiten. Zo wijst Darquenne op de feminisering van het medisch beroepskader vanaf het begin van deze eeuw, op de bijna totale afwezigheid van specialistische hulpverlening in de mijnstreek vóór 1900 (oogheelkunde bv.), op het feit dat in het laatste kwart van de 19de eeuw in 'le Centre' op z'n minst twee vrouwelijke tandartsen werkzaam waren en dat menig arts en apoteker een bijberoep uitoefenden. Erg verdienstelijk tenslotte zijn de biografische gegevens van vele tientallen geneesheren die, grosso modo tussen 1800 en 1950 in het mijnbekken werkzaam waren (Barella, Boëns, Kuborn e.a.), heel in het bijzonder de biografische notities die de auteur samenbracht over een aantal vrouwelijke artsen (139-141).

Dit boek kan ongetwijfeld op veel bijval rekenen bij het grote publiek. De konfrontatie met het werk sterkt mij in de overtuiging dat een vulgariserend boek, waarin een veelheid van items samengebracht worden rond een thematiek die 'nieuw' is qua inhoud en dat daarenboven origineel gebracht wordt door het aanwenden van een veelheid aan bronnen en de rijkdom van de ikonografie, meer 'aanslaat' dan de traditionele geschiedenissen van de geneeskunde waarin enkel vooraanstaande geneesheren, de medische wetenschap en de wetenschappelijke innovaties centraal staan. Wel vind ik dat Darquenne moeilijk los komt uit de sfeer van nostalgie waarin hij dit lees- en kijkboek heeft geschreven ('la période héroïque', p. 18; 'curiosités du langage médico-pharmaceutique', p. 90-91). Het werk mag dan nog één grote 'herinnering' zijn ('souvenons-nous...') en voor 'amateurs' geschreven zijn, een minimale vraagstelling of problematiek, verantwoording van de keuze van thema's, afbeeldingen en kronologische afbakening zouden hier beslist op zijn plaats geweest zijn. Darquenne vergaapt zich aan het okkasionele, terwijl hij de krachtlijnen (en vaak ook de kronologie) uit het oog verliest. Bepaalde biografische details maken de lektuur van het verhaal aantrekkelijk maar zijn historisch niet steeds relevant. Het boek wemelt ook simplifikaties en gemeenplaatsen die de kritische lezer met een onbevredigend gevoel achterlaten.

K. Velle

Belezers, Waarzeggers en Heksen te Gent in de zestiende en zeventiende eeuw

Processen van allerlei aard, ondervragingen van betichten en getuigen, vonnissen uit vroegere eeuwen, bevatten heel wat gegevens die ook volkskundigen kunnen interesseren. Zo is onze kennis van het geloof aan heksen en hun vervolging voor een groot deel gesteund op bewaarde procesbundels.

Voor wat Gent betreft zijn de vele, omvangrijke *Registers Crimineel* uit het stadsarchief een belangrijke bron. Ze werden reeds door J.B. Cannaert gebruikt voor zijn nog steeds waardevol werk over de geschiedenis van het strafrecht in Vlaanderen¹. Dezelfde auteur heeft echter ook een omvangrijk handschrift nagelaten, waarin een groot aantal door hem uit de *Registers Crimineel* gekopieerde processtukken zijn samengebracht². Hij heeft blijkbaar alle bewaarde *Registers* systematisch doorgenomen en daaruit al het materiaal gekopieerd dat hij om de ene of de andere reden belangrijk genoeg vond. Dit handschrift is tot stand gekomen rond 1830, op een ogenblik dat zijn boek reeds in een tweede druk voorhanden was. Het handschrift bevat alleen gegevens die hij niet in zijn gedrukt werk heeft opgenomen.

Uit dit manuskript laten we hierna een aantal processtukken volgen die waardevolle volkskundige gegevens bevatten³. Ze houden bijna uitsluitend verband met valse zowel als *bona-fide* belezers, waarzeggers en beschuldigingen van toverij. Deze laatste vooral hangen een dikwijls pijnlijk beeld op van een bijna tot obsessie uitgegroeide jacht op "toveressen". Oude, zieke, wellicht wat seniele vrouwen, werden bij de minste aanleiding of bij een duidelijk zeer lichtvaardige betichting met grote vlijt en vasthoudende verbeterheid door het gerecht "geëxamineerd".

Een bijzondere vermelding verdient ook de jammer genoeg niet zeer duidelijke vorm van magie met een dood lichaam die in het Wene-marshospitaal heeft plaatsgevonden.

In een stuk uit 1617 blijkt een marktzanger zich ook aan toekomstvoorspellingen gewaagd te hebben en hij wordt daarvoor vervolgd.

1. J.B. Cannaert, *Bydragen tot het oude Strafrecht in België* (Gent, 1835); dit is de derde en laatste uitgave van een werk dat voor het eerst in 1826 en dan weer in 1829 was verschenen, steeds met een gedeeltelijk andere en steeds grotere inhoud en met een gewijzigde titel.

2. Bibl. R.U. Gent, Hs. 13208. Dit manuskript is getiteld: "Verzameling van originele vonnissen van de xv., xvi., xvii. en xviii. eeuwen, bijeengebracht door J.B. Cannaert".

3. De stukken zijn kronologisch geordend, zodat hierna van verwijzing naar de pagina's van het handschrift wordt afgezien.

"Waerzegherijen, sortilegien ende ontooverijen" in 1591.

Op 26 april 1591, wordt een zekere Gheertruye Hulst, geboren te Groeninge bij Kortrijk, veroordeeld om gezeseld te worden, met verbanning voor twintig jaar. Geertrui was "*befaemt van een zeer schandaleus*" leven geleid te hebben met dronkenschap en verleiding van geestelijken.

Bovendien heeft ze het gewaagd zich "*te geneiren met bedrieghelijcke consten van waerzeggherijen, sortilegien ende ontooverijen*". Daartoe gebruikte ze "*zeker ronde briefkens met superstiteuse inscriptien van onbekende namen ende letteren*", die ze aan "*simpele lieden*" verkocht heeft. Ze spiegelde haar vrouwelijke klanten "*met quaede en valsche persuasien*" voor dat ze "*heurlieden quellende busten*" daarmee kon genezen.

Ook beweerde ze dat ze gestolen en verloren goed kon vinden en "*toecomende gheluck ende ongheluck*" kon voorspellen. Aldus hielp ze "*bij sulcken sinistre ende indirecte middelen*" de "*lichte lieden van heurlieder middelen en ghelt*" af.

Een valse belezer in 1607

Denijs Huus, een ongehuwd poorter van Gent, oud 53 jaar, wordt in juni 1607 tot geseling veroordeeld. Hij had zich "*vervoordert*" het gerucht te verspreiden "*van menschen en beesten van tooverie te connen ghenesen*". Wellicht werd hij aangehouden op klacht van een van zijn slachtoffers, Jacquemyne de Boyere. Deze was "*met zeker inconvenient bevaen*" dat de belezer aan toverij toeschreef. Om dit te verhelpen heeft hij "*gheapplicqueert... eenighe cruyden, puyen⁴, menichte van cruyskens, teerlynghen⁵, olie, zaut, zeepe en andere dinghen haer diverschelick ingietende, tlichaem met asschen, zeepe en ander dinghen dicwels wasschende, haer met roeden bestekende ende slaende, en veel meer andere diversche bedriegeryen en ongheoirlofde imposturen ghebruukende*".

Tanneke van Meldere beschuldigd van toverij in 1608

Deze vrouw van 58 jaar, geboren te Gent en er wonende in het "*grau zusterhuysstraetken*", wordt ervan beschuldigd een kind door toverij ziek gemaakt te hebben. Ze had daartoe opdracht gekregen van een "*cleen zwart hondeken*", dat ze had ontmoet toen ze op een morgen door de Oudburg liep. Ze was blijkbaar een bedelares en uit haar "*examinatie*" blijkt dat bepaalde antwoorden haar werden gesuggerd. Dit blijkt uit het feit dat ze bekent dat het sperma van de duivel "*coudt*" is, hoewel ze eerst had verklaard dat het "*eedt*", heet was. Blijkbaar liep ze ook met sexuele obsessies rond en was lichamelijk niet in orde, daar ze in de gevangenis stierf.

Haar bekentenissen volgen hier, zoals ze in het *Register* crimineel staan opgetekend :

4. *puyen* : kikvorsen.

5. *teerlynghen* : aardwormen.

6. *Kent* : bekent.

Tanneke van Meldere f^a Jan, oudt 58 jaeren, wonende int grau zuster-huysstraetken, geboren van deser stede, gevangen ende gheexamineert sijnde, kent dat als gisteren ontrent den thien hueren voor den noene, zij gaende om Godswille in d'auburch, an haer ghepresenteert heeft zeker cleen zwart hondken, haer belastende dat zou tkint of dochtere, daer zy aelmoessen heeschte, zoude zieck maken.

Kent⁶ nu geleden omtrent de drie jaren, metten boozen vleesschelick verkeert, ende haer, zoo zy meent, tharen huys bekent thebben, haer ancomende in de gedaente van eenen man int zwarte gecleedt.

Kent dat sijn lichaem en zijn zaet coudt is, hoe wel zy eerst geseit hadde tzelve eedt te wesen.

Kent dat hy haer somwijlen op eenen nacht viermael bekent heeft.

Secht dat hij wel eene geheele huere besich is om sijn zaet te schieten ende dat hy alstoen⁷ 7p huer blyvende, sy middelertijt⁸ altyt daer toe bereet liggende, tsynen versoucke ende by sijnen laste⁹.

Secht dat syn anghenomen lichaem zeer zwaer is ende dat sy naar tdoen vanden wercke, seer durstich is ende blijft.

Secht dat hy haer telcker reyse eenen schellijnc voor haren dienst gegeven ende zij daer mede broot ende cost gecocht heeft, indifferentelijck an d'een en d'andre, zonder daer mede eenich quaet gedaen thebben.

Secht dat zy met zeker cruyt, wesende groene tvoorn. dochterken besproeyt heeft, segghende: "Neemst tzelver in duvels naeme", zonder dat zy middel weet om tselve te connen genesen of helpen.

Ontkent eenich cruyt vander selver substantie by haer thebben of in haer huys, maer wel dat den duvel in eene maendt herrewaerts, in ghedaente van eenen mensche int zwarte gecleedt, tselve tharen huys by avonde ghebracht heeft, haer alsdan andermael bekennde.

Secht dat den boozen haer belast, ende zy hem beloft heeft dat zy in de kercke niet gaen en soude, dat zy also gevolcht ende onderhouden heeft.

Secht dat hy haer beloft heeft dat hy haer geen gebreck en soude laten hebben.

Secht dat zy tsynder ancomen gheen broot in huys en hadde, daer deure zy, duer wanopicheyt, den selven boosen gehoor ghegeven heeft.

Secht dat den selven boosen haer naempt Janneken.

Secht dat hy haer ziele souckt.

Kent God almachtich verloochent thebben met dese woorden: "Ic verloochene God almachtich en gheve u, duvele, ziele en lyf", zonder dat hy haer eenich teecken of impressie in haer lichaem gheimprimeert heeft, niet meer int voorhoofd dan andersins.

Dese bovenstaende confessante in vanghenisse van sieckte gestorven is.

7. alstoen: nadien.

8. middelertijt: ondertussen.

9. bij sijnen laste: op zijn bevel.

Deze vrouw is dus blijkbaar in de gevangenis een natuurlijke dood gestorven. Ware dit niet gebeurd, dan was ze zeer waarschijnlijk, op grond van haar bekentenissen verbrand geworden.

Dat de vrouw echter geen heks was kan men opmaken uit het feit dat de pastoor van de Sint-Niklaaskerk na haar dood verklaart dat Tanneken van Meldere "*haer ghebiecht hadde*" en dat ze bovendien van hem "*haer helich recht ontfanghen hadde*" d.w.z. dat ze de absolute had gekregen en wellicht de Communie en het Heilig Oliesel had ontvangen. Op grond van deze verklaring van haar biechtvader wordt op 3 juli toelating verleend om haar lichaam "*int ghewyde*" d.w.z. in gewijde grond, te begraven.

Liefdemagie met lijk in het Wenemaarshospitaal (1609)

In het Wenemaarshospitaal op de St.-Pharaïldeplaats, het Veerleplein, wordt op 18 maart 1609 een onderzoek ingesteld in verband met het zonderling gedrag van Jooryntken Pollet, "*provengierige*" in dit hospitaal.

Ze steekt met een naald een grauwe draad door de hals van een lijk en verklaart nadien dat ze die draad wilde laten naaien in de klederen van haar schoonzoon. Waartoe dit dan wel goed kon zijn wordt niet vermeld, maar men kan vermoeden dat de schoonzoon het door toverij van de ene of de andere heks met de huwelijkstrouw niet nauw nam en dat de draad die met een dood lichaam in contact was geweest, bedoeld was om de seksuele begeerten van de man ook 'dood' te maken¹⁰. Dit is alleen een hypotese, maar ze lijkt mij de waarschijnlijke verklaring.

Twee jonge meisjes zijn de enige getuigen. Margriete van Doorselaere, 19 jaar, en Florence Moreels, 18 jaar, verklaren dat ze "*gewaect hebben het doode lichaem van Maria Bernaert, die provengierighe was int voors. hospitael*".

's Morgens rond tien uur is Jooryntken Pollet in de dodenkamer gekomen om het lijk te groeten dat toen reeds in de kist lag met het "*sluybert daer oppe*".

Na op haar knieën, "naer costume", voor de ziel van de overledene gebeden te hebben, heeft Pollet het deksel van de kist weggeschoven, daarbij met de hand wat "*an tselve lichaem fimelende*"¹¹. Wat ze precies deed, weten de meisjes niet. Ze konden het niet goed zien "*deurt belet van de huycke*" die Pollet op het hoofd droeg.

Toch hebben ze wel iets zonderlings opgemerkt: "*Nemaer verclaren beede tsamen... ghesien thebben dat tselve Jooryntken een naelde, gedraet met eenen grauwen draet, ter zijde van de slincke zydè van des overledene kinne gestoken heeft, en soo die inne was, heeft de selve naelde wat gelicht, ende noch veel dieper gesteken, ende den voors. draet dweersduere getrokken ende is zou¹² alsoo wech gegaen...*".

10. Men denke hierbij aan het aanraken van een pijnlijke tand die door aanraking met een doodsbeentje ook dood gemaakt wordt: J. Van Haver, *Nederlandse Incantatieliteratuur* (K.V.A., Gent, 1964), p. 170; W.L. Braekman, "*Middelnederlandse Recepten uit Handschriften in Engeland*", *Volkskunde* LXVII (1966), 71; F. Van Hemelryck, *Heksenprocessen in de Nederlanden* (Leuven, 1982), p. 137.

11. *fimelende*: tastende, "wiemelende".

12. *zou*: ze.

Beide meisjes weten niet met welke bedoeling Pollet dit deed.

Jonkvrouw Adriaene de Ruddere, 58 j., "*meesterigghe int voors. hospetael*" komt verklaren dat ze door de vorige twee getuigen op de hoogte was gebracht "*van het steken van de naelde en deurtrecken vanden draet*". Ze heeft Pollet daarop gevraagd of ze dit inderdaad had gedaan, wat werd bevestigd. Op de vraag "*uut wiens laste tselve gebuert was*", heeft Pollet haar geantwoord: "*uut laste van myn dochtere, denoterende*¹³ *de huysvrauwe van den procureur Blancquaert*".

Op de vraag waartoe ze dat had gedaan, zei Pollet haar "*om in myn dochters mans cleeders te naeyen*", zonder erbij te voegen "*ten wat effecte*". De "*meesterigghe*" heeft dan de naald en de draad gevraagd. De "*perpetrante*"¹⁴ heeft gewillig "*haer hertken open ghedaen ende de selve naelde, metten draet daer rontomme ghewonden, uutghelanct*¹⁵ *ende haer, deposante,*¹⁶ *gegeven*". Deze laatste heeft "*tselve ter veynster uut, int water gesmeten*".

Een schoenmaker uit de Mageleynstraat, Jooris de Wichele, heeft op de dag van het gebeurde, 's avonds in het hospitaal van Pollet vernomen dat de "*deurgetrockenen draet was om hare dochter Blancquart te geven, ende dat dien goet was jehens de tooverye*".

Een Liedjeszanger en waarzegger (1617)

Op 18 september 1617 wordt een zekere Daniel Cachaert geëxamineerd die bekent van beroep "*liedekens en dichtsingher te wesen*". Zeer waarschijnlijk was hij een marktzanger, maar het is niet omwille van dit beroep dat hij met het gerecht in aanraking kwam.

De reden is dat hij ook als waarzegger actief was. Hij bekent immers "*de lieden huerlieder fortune te segghen met een planetebouck onder hem bevonden, met noch eenen anderen bouck met cruyskens en characteren*" die men eveneens gevonden heeft.

Hij wordt veroordeeld om "*Godt en Justitie vergheffenesse te bidden en met syn eyghen hant int collegie syn boucken te verbranden*". Hem wordt ook verbod opgelegd zich nog met "*sulcke superstition*" in te laten en hij wordt ook voor tien jaar uit de stad verbannen.

Met een "*planetebouck*" is een handboekje bedoeld waar met behulp van geheime wetenschappen als geomantie¹⁷, fysionomie of gelaatkunde¹⁸, en chiromantie of handleeskunde allerlei prognoses mogelijk zijn. Een dergelijk boek bleef tot in de negentiende eeuw in omloop. Een late herdruk ervan is *Het groote Planeet-Boek* dat in 1800 te Amsterdam verscheen en toen reeds aan zijn twintigste druk toe was.

13. *denoterende*: bedoelende.

14. *perpetrante*: zij die het gedaan heeft.

15. *uutghelanct*: eruit gehaald.

16. *deposante*: getuige.

17. Voor deze prognosenmethode, zie W.L. Braekman, *De Geomantie in het Middelnederlands* (Scripta 12, Brussel, 1984).

18. Zie W.L. Braekman, "'Den Mensche te bekennen bi vele tekenen'. Het Mnl. Proza-traktaatje over Fysionomie en zijn bron", *Scientiarum Historia* XII (1970), 113-142.

Examinatie van Janneken Blaublomme, "gheaccuseert van tooverije" (1639)

Janneken Blaublomme woonde samen met Janneken Cooreman en beide vrouwen hadden het blijkbaar in hun gesprekken wel eens over de duivel. Janneken Blaublomme, nogal lichtvaardig van aard en soms ook, naar haar eigen zeggen "*cranc van zinnen*", liet zich bij gelegenheid verleiden tot het verhalen van zeer waarschijnlijk alleen in haar verbeelding bestaande ervaringen met de duivel.

Toen er om onbekende redenen ruzie ontstond tussen beide vrouwen, beschuldigde Janneken Cooreman er haar vroegere vriendin van een 'toveres' te zijn. De overheid nam deze aantijgingen heel ernstig en stelde een grondig onderzoek in. Een eerste examinatie had plaats, waarover we alleen weten dat ze onvoldoende werd geacht, daar ze opnieuw aan een ondervraging werd onderworpen. Men stelde haar daarbij op 15 juli een aantal preciese vragen die samen met de antwoorden bewaard zijn. Deze vragen zijn interessant omdat ze een goed idee geven van de soort activiteiten en specifieke eigenaardigheden, die als kenschetsend voor een 'toveres' werden aangezien.

We laten de vragen volgen, samen met een samenvatting van het antwoord van beschuldigde.

1. *"Alvooren zal haer ghevvaecht worden hoe langhe dat het es gheleden dat den boosen vyant haer eerst es anghecomen, ende waer, in wat ghedaente en wat propoosten hij haer heeft vooren ghehouden, ende wanneer hij van haer is ghescheiden?"*
2. *"Hoe langhe dat hij daernaer ghebeyt heeft van bij haer te comen?"*
3. *"Hoe dickmael hij bij haer es ghecomen ende of hij altijden es ghecomen in de selve gedaente ende op wat tijdt, tzij bij daeghe of bij nachte?"*
4. *"Hoe dickwils hij met haar vleesschelick heeft gheconverseert ende waer?"*
5. *"Indien zy ontkennt met hem vleesschelick te hebben gheconverseert, zal haer angheseijt worden, dat zij zulcx heeft bekent an Janneken Coreman wed^e Joos Denys, ende ooc genoeg bij haer voorgaende examen; ende in teecken van dien heeft gheseijt dat hy conste een doot lichaem annemen, en hoe zij weet dat hij een doot lichaem can aannemen?"*
6. *"Indien zij secht al het selve te hebben gheseijt uut lichtveerdicheyt, men sal haer repliceren dat selve niet en can wesen, doordien sy bekent heeft zulcx an haeren biechtvader te kennen ghegeven te hebben, ende dat hy, daerinne groote zwaricheyt vindende, niet en verstont haer daarvan te absolveren?"*

Op deze laatste twee artikelen geeft Janneken uitvoerig antwoord. Ze geeft toe dat ze aan Tanneken Cooremans heeft gezegd "*met den duyvele te doen ghad*" te hebben en aan een biechtvader, de visiteerder van St. Jacobs, "*conversatie*" met de duivel gebiecht te hebben, waarop de biechtvader vroeg "*ofte het zaet ofte nature vanden duyvele was cout ofte heet ende of zij met den boosen eenich compact ghe-maect hadde ende hem ghegeven haer handteecken, ende dat zy, confessante, uute tvors. vraeghe tselve alsdan eerst gheweten heeft*".

Ze blijft er ook bij dat haar bekentenis in de biecht gebeurd is *"uut lichtveerdicheyt ende crancheyt van zinnen"*. Op de vragen van de biechtvader over het *"compact"* en het *"handteecken"* heeft ze niet geantwoord en evenmin antwoordde ze op zijn vraag over het *"zaet vanden duyvele"*.

Wat het dood lichaam betreft, dat de duivel zou kunnen aannemen, *"secht dat tvoorn. Janneken haer zulx heeft gheseyt en wijs ghe-maect"*.

7. *"Of zy met gheene andere manspersoonen en heeft gheconver-seert?"*.

Hierop luidt het antwoord dat ze maar een minnaar heeft gehad, een zekere Jan met wie ze buiten de Dampoort een pot bier heeft gedron-ken. Ze had hem leren kennen *"inden cathecismus van Ste Jacobs, daer zy hem zach spelen eene personage van den schaepherder"*. Dit is een interessant detail dat erop wijst dat bij het catechismusonder-richt ook 'stukjes' werden opgevoerd.

8. *"Indien zy secht dat neen, sal men haer antwoorden dat sij dan nootsaeckele metten duyvele moet te doene gehad hebben door dien sij yet zulcx an haeren biechtvaedere moet gheseyt hebben, mits sy by haer voorgaende examen verclaert heeft, dat, ghemerct sij gheenen man en conste ghederven, beter zaude doen te huwen, alwaert met eenen soldaet?"*

Dit ontkent ze volledig.

9. *"Sal haer voorts ghevraecht worden of zij metten duyvele conver-serende, niet en heeft ghevoelt zijn natuur ofte zaet ende of tselve was caut ofte werm?"*

Hierop verklaart ze niet te kunnen antwoorden, vermits ze de duivel zelfs nooit heeft gezien.

10. *"Hoe dat zy heeft connen weten dat de voorn. wed. Joos Denys zat en las in haer gebedeboexken, op haer spinnewiel in haer eyghen huys, daer sy nochtans selve niet en conste zien, als commende van buyten in?"*.

Ze verklaart dit geweten te hebben omdat het een gewoonte van de weduwe was te lezen al spinnend. Toen ze het boekje op het wiel zag liggen, wist ze dat de weduwe er weer in gelezen had.

11. *"Waeromme dat zy belesen is gheweest ten huysse van Joffrauwe Dewael ende bij wien, of zij daer te vooren noch van meer belezen es gheweest, waer ende bij wien?"*.

Zij verklaart in het genoemde huis tweemaal belezen te zijn door de visiteerder van Ste Jans, *"omme dieswille dat zij uut lichtveerdicheijt hem in de biechte te kennen hadde ghegeven metten duyvele te doene ghehadt te hebben"*.

12. *"Waeromme dat zij an de voorn. weduwe gheseyt heeft dat zij moeste wachten van zekere vrouwe ghenaeemt Sara, ende wat zij van haer weet te segghen?"*.

Antwoord: *"dat Janneken Coremans zelve suspicie gehat heeft dat dese Sara haer kint hadde betoovert"* en dat ze haar daarom de raad had gegeven deze Sara te mijden. Ze verklaart ook het kind van Janneken naar het klooster van *"de paters recollecten"* te hebben gebracht *"om tselve aldaer te doen belesen"*.

13. *"Sal haer oock naerder gebraecht worden ongaende de catte die ghecommen es in de ceukene vande voorn. weduwe een weynich naer den 10 uren in den avont, ende ghezeten int midden van dien, het licht noch brandende, ende die zy seyde an de voorn. weduwe wel te weten te wesen den boosen vyant, ende dat hy haer gheseyt hadde dat hy dien avont by haer zaude commen, welke catte daer naer is verdwenen?"*

De beklagde geeft dit toe, maar wijt het aan *"lichtveerdicheyt ende crancheyt van zinnen"*.

Er volgen nog een aantal andere beschuldigingen, maar alle worden door de beklagde vastberaden ontkend. De schepenen geraken ten slotte overtuigd van haar onschuld en laten haar vrij.

Syntken van Crombrugge beschuldigd van toverij (1642)

Op 14 maart 1642 komt een zekere Maria van Bockenolle, 38 jaar, op het Gentse stadhuis een klacht indienen tegen Syntke van Crombrugge, die ze van toverij beschuldigt.

De feiten die ze aanhaalt zijn twaalf jaren voordien gebeurd, maar waarom ze nu, zoveel jaren later, klacht indient, is niet duidelijk uit de bewaarde gegevens op te maken.

Twaalf jaren geleden, zo verklaart ze, heeft ze Syntken *"weeten verkeeren ende commen t'haeren huysse brijnghende aldaer te coopen eenighe colblommen..."*¹⁹. Daar ze vermoedde dat ze een *"tooueresse"* was, heeft ze haar *"ghepersuadeert dat sij van haer gheene blommen meer en soude coopen"*, omdat ze meende dat *"Syntken huere kinderen hadde betoouert"*. Ze dreigt ermee de oude vrouw zo duchtig met stokken te slaan *"datmen haer in eenen troch saude moeten naer huys draeghen"*, als ze nog zou weerkomen.

Ze verwijt haar niet alleen haar kinderen te hebben betoverd, maar ook nog een paar andere personen, waarvoor ze trouwens reeds *"met stocken gheslaeghen hadde gheweest"*. Syntken antwoordt daarop niet en vertrekt.

Een kwartier later bleek dat een van Maria's kinderen *"dat seer compasselick van toouerijs was ligghende ende in doots noot, subtilick ghenesen"* was: Syntken had het kind blijkbaar *"ontoeuert"*! Kort nadien valt het echter *"wederom in de voorgaende sieckten ende afflieten... soo dat zij ghenootzaeckt is gheweest tselue continuelick te doen belesen door de paters capucijnen"*.

Ze ontbiedt daarop Syntken naar het huis van haar *"kosijn"*, *"alwaar sij ghecommen sijnde, heeft van haer begheert dat sij haer kindt soude ghenesen ofte, bij faulte van dien dat sij haer met stocken soude slaen, soo sij daedelick dede, haer dreeghende bovendien an het vier te legghen..."*.

Syntken liet dit blijkbaar zonder meer gebeuren en wilde dan maar *"vertrecken uuten huysse"*. De *"deposante"* vraagt haar *"dat zij haer ende snede van huer broot moeste brijnghen, daerop sij aldaer antwoorde dat zij tzeffe saude gaen haelen, segghende haer, deposante, ende andere bijstanders, dat tselue seer was goet teghen de touerijs"*.

19. *colblomme* : klaproos, papaver.

Kort daarna brengt het goedhartige Syntken niet één, maar twee sneden brood. Als Maria haar vraagt wat ze daarmee moet aanvangen, antwoordt Syntken *"dat zij van tselue brootsnede name drij beetkens ende (dat) haer sieck kindt gheuen, naerdien sij daeroppe saude hebben ghemaect op elck beetkin een cruysken ende bespriet met weijwater"*. Sijntken belooft de *"woordekens"* te spreken, die blijken *"in substantie"* te zijn: *"Inden naeme des vaders, den zone ende den heylich gheest"*. Het kind is er inderdaad beter van geworden.

De *"deposante"* verklaart nog dat Syntken *"haer ten selven tyde te kennen gaf dat haer kinderen oock betouert hadden gheweest ende dat zij henl. daermede hadde gheholpen ende soo sij deposante haer zijde dat haere kinderen daeghelicx haer broot haeten, heeft daeroppe gheantwoort dat zij wel heeten haer broot maer niet op die maniere"*.

Syntken blijkt ook rond dezelfde tijd aan de *"deposante"* kruiden te hebben verkocht, maar ze heeft *"daervute gheen waetere connen distilleren tot alder tijdt dat zij daerinne wijwaeter hebben gheworpen"*. De kruiden waren dus blijkbaar betoverd!

Alhoewel het voor ons duidelijk is dat Syntken een braaf, oud vrouwtje was dat haar best deed een wanhopige moeder met een ziek kind te helpen, was dat voor de Gentse justitie helemaal niet duidelijk. Syntken werd in de gevangenis geworpen en verbleef daar vele maanden.

Inmiddels ging het onderzoek voort. Men ontdekte dat Syntken vroeger op de *"prochie"* van Melsen, in het Land van Rode, had gewoond en op 3 december 1642 werd ook aldaar over haar een *"informatie preparatoire"* gehouden, waarbij verscheidene dorpsbewoners komen verklaren wat ze over Syntken weten.

Hieruit blijkt *"dat zij ende haeren man (Adriaen vander Beken) berucht ende befaemt zijn gheweest voor eenen tooueraere ende tooeresse, zonder nochtans te connen deposeren van eenighe particuliere acten, daer zij de selue toouerije zouden gheexerceert hebben"*. Ook blijkt dat ze *"van alle de weerelt geschuywet... en van veele personen gheslegghen"* werd. Ze heeft een dochter die nog te Melsen woont *"de welcke daervooren oock ghereputeert wordt"*.

Men vertelt dat zij *"immediatelick voor haar apprehensie²⁰ ende recommandatie²¹ in vanghenisse binnen Gendt"*, waar Melsene was gekomen en aldaar Andries de Vos, haar schoonzoon, *"heeft ghegeuen eenen slach op zijn schouderen... ende dat hij t' sedert altijd heeft ghequollen al of hij betouert hadde gheweest, tot syn overlijden toe"*. Andries vertelde trouwens op zijn sterfbed aan iedereen die het horen wilde dat zijn schoonmoeder en zijn vrouw *"tooueresen"* waren en liet zich een paar dagen vóór zijn dood naar een ander huis brengen.

Een andere getuige heeft Martijn Willecomme, *"pastur van selue prochie, op den stoel des waerheijts²² hooren segghen ende predieken dat de voorn. Ariaen ende Syntken, sijne huysse, by hem te biechten hadde gheweest, ter oirsaecken vanden opspraecke van Gheeraert*

20. *apprehensie*: gevangenneming.

21. *recommandatie*: opsluiting.

22. *stoel des waerheijts*: predikstoel.

Janssens, wonende in de selue prochie, die diuersche beesten van toouerije hadde verloren, dat sij beede van hem pasteur hadden ver-socht de heyliche communie, die hij hadde ghenotsaect gheweest henl. te gheuen, maer dat hij protesteerde in den stoel de selue Communie henl. te hebben ghegeuen tot haerlieden verdommenisse"!

Met verbijstering vraagt men zich af wat er het arme vrouwtje nog allemaal boven het hoofd zou gehangen hebben en wat ze, ten slotte, na eventuele herhaalde "torturen", moegetergd, om er vanaf te zijn, niet allemaal zou hebben 'bekend'.

Zover kwam het echter, gelukkig voor haar, niet. Niet door het wereldlijke gerecht dat plots tot beter inzichten zou gekomen zijn, maar gewoon omdat ze, kort na de "informatie" te Melsen, in de Gentse gevangenis overleed.

W.L. BRAEKMAN

	Met
	de sympathie
	van de
	Generale Bank

Exorcisme in de O.-L.-Vrouwkerk op St.-Pieters te Gent

**Livina vander Plasche van drie duivels verlost.
Februari 1652.**

Het handschrift met het verhaal over de duiveluitbanning bij Livina vander Plasche behoort tot een verzameling van veertien mirakelverhalen die zich hebben afgespeeld in de O.-L.-Vrouwkerk van de heerlijkheid Sint Pieters(1).

Het exorcisme van Livina greep plaats in diverse bedevaartplaatsen. De uiteindelijke verbanning van drie duivels geschiedde in de O.-L.-Vrouwkerk, waar O.-L.-Vrouw van Troost vereerd werd, vermoedelijk in de O.-L.-Vrouwkapel. De O.-L.-Vrouwkerk werd in 1719 verkocht en gesloopt.

Exorcisme is een thema dat regelmatig aan bod komt in het volksleven. Toverij, bezetenheid en exorcisme zijn onderwerpen die we reeds aangesneden hebben in het mirakelboek van de Sint Annaverering te Bottelare(2).

Het verhaal "Livina vander Plasche van Gent, van ziekte, betovering en duivels verlost" klinkt dus niet nieuw in de volkskunde. Het manuscript heeft wel een uitzonderlijke waarde en betekenis omdat het exorcisme zo uitvoerig wordt beschreven en een grondige analyse en vergelijkende studie verdient.

I. INHOUD MANUSKRIFT

Het manuscript behoort tot een verzameling van mirakelverhalen uit het archief van de gesloopte O.-L.-Vrouwkerk op St.-Pieters. Het document, A33, behelst twee folio's, recto-verso beschreven, aanvangend met de titel "Jezus Maria", eindigend met de handtekening "Hieronymus A. Castello, pastor B Mariae". De datering van de feiten, 1651-1652, staat in de tekst.

In de verzameling mirakelverhalen is er nog een tweede versie van het verhaal. "*Een wonderlijk mirackel in den persoon van Jofrauwe Livina vander Plaschen ghebooren van Ghendt ende aldaer wel bekend*", genummerd A30: De tweede versie behoort tot een dossier met acht mirakelverhalen: vijf zijn gedateerd 1603, één gedateerd 1604, één 1650, één 1655. De versie A30 is de korte inhoud van het manuscript A33. Het verhaal beslaat één bladzijde, het is onvolledig, het vermeldt geen data.

Hierna volgt het rapport over de feiten en handelingen in verband met het exorcisme. We hebben ons veroorloofd de tekst zin na zin in een meer begrijpelijke taal om te zetten, echter zonder toevoeging van feiten of van commentaar. De inhoud luidt als volgt:

1. R.A.G. Inventaris 33, O.-L.-Vrouwkerk. nr. 22 Mirakelverhalen, dossier A33, f° 1-2°.
2. M. DAEM, *Votiefschilderijen en mirakelboek. St.-Annaverering te Bottelare*. Koninkl. Bond Oostvl. Volkskundigen, Gent, 1982, 83-106.

JESUS MARIA

Het gezond verstand vereist de waarheid te verkondigen, zeer in het bijzonder voor zaken die verband houden met "*de eere Godts ende de eere van sijn alderheylichste Moeder Maria*". Diverse geloofwaardige personen hebben zich bereid verklaard de behoorlijke eed af te leggen. Het gaat over juffrouw Livina van der Plasche, inwonerster van Gent. Vele jaren werd ze gekweld door zonderlinge ziekten en zware betoveringen. Vele jaren is ze door verscheidene personen belezen geweest. Onder hen waren er personen die bemerkten dat de juffrouw niet enkel betoverd was maar bovendien "*vanden vijandt lichamelijcken was beseten*". Destijds heeft men de echte toedracht van het geval niet weten te achterhalen, tot wanneer, in het jaar 1651, de barmhartige God er zich over ontfermde, ter ere en glorie van zijn allerheiligste moeder. De voorzeide jufvrouw werd gedurig geplaagd door allerlei kwellingen. En zo kwam het, dat ze in de voorbije maand van september (1651) haar toevlucht nam tot O.-L.-Vrouw van Scherpenheuvel. Om hare bijstand nog beter te mogen genieten is de juffrouw ter plaatse op bedevaart gegaan met goed gezelschap. Nauwelijks op weg gevoelde zij de kracht van de "*aldermachtichste Maghet*", want op de wagen waarop zij gezeten waren moest ze gedurig door belezing geholpen worden "*om te twinghen de macht van den duyvel, vanden welcken sij gheen volle kennisse en hadden*". De anderen zagen wel dat ze gekweld werd door toverij.

Ter plaatse gekomen heeft men haar belezen in de kapel van O.-L.-Vrouw. Daar is de vijand voor de eerste keer beginnen te spreken en aangetoond dat de jufvrouw bezeten was. Door de exorcist werd de duivel gedwongen om met alle engelen te zeggen: *Sanctus, Sanctus, Sanctus*, Heilig, Heilig, Heilig; maar hij antwoordde: *Non faciam in aeternum*, Ik zal het niet doen in eeuwigheid. De jufvrouw werd gedwongen hetzelfde te zeggen, wat de duivel daarna deed tot drie maal toe. *roepende met een alder meeste ghewelt*.

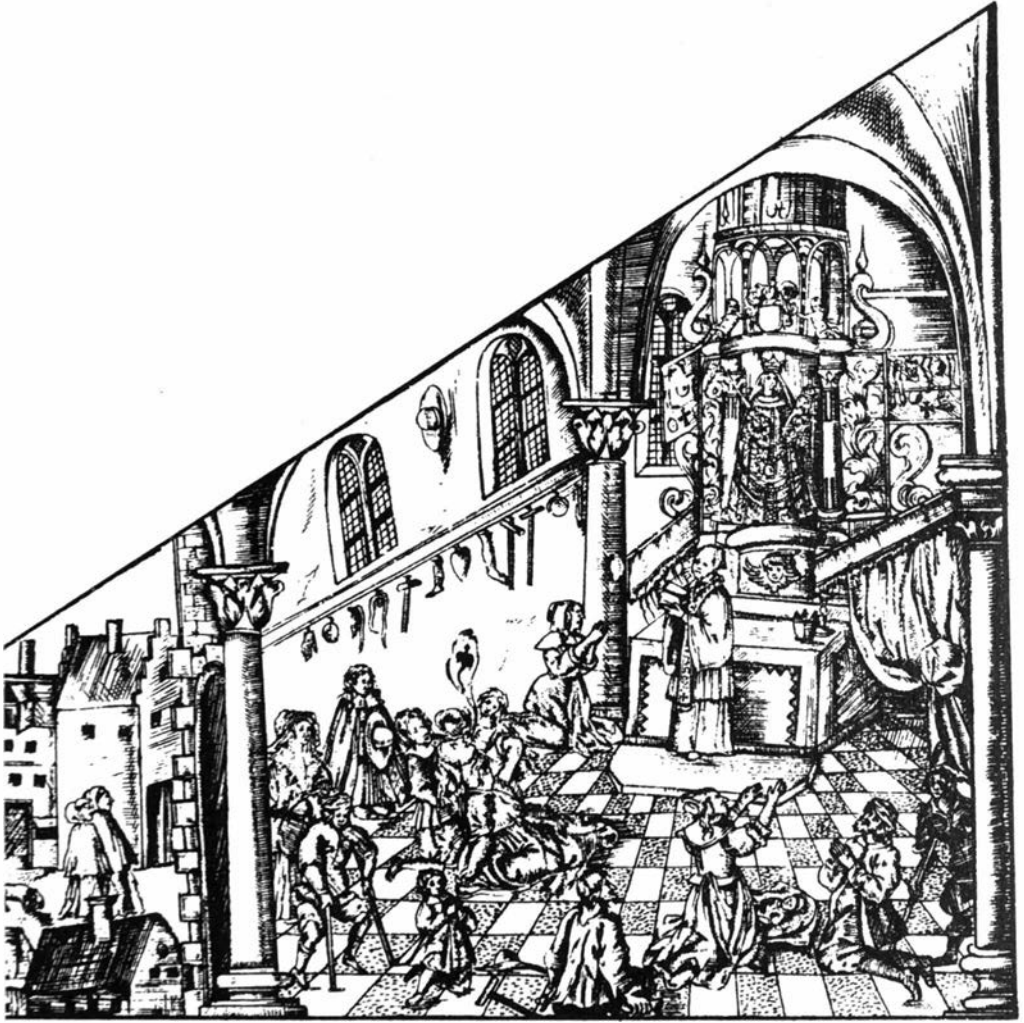
Na drie dagen devotie volbracht te hebben trok de jufvrouw naar Vilvoorde waar ze wel twee uren belezen werd in de kapel van het mirakuleuze beeld O.-L.-Vrouw van Troost(3). De duivel werd er zodanig bestreden dat eenieder hoopte op hare verlossing. Maar de Heer en heeft het nog niet toegestaan.

Van daar is de jufvrouw naar O.-L.-Vrouw van Lede getrokken waar de vijand bestreden werd op de vorige manier. Nadien is ze het beeld van O.-L.-Vrouw ter Radiën gaan vereren in de St.-Baafskathedraal te Gent(4). Daar constateerde de exorcist dat de jufvrouw niet enkel betoverd scheen te zijn, "*maer oock lichaemelijcken beseten*". Na de

3. J. VAN HAVER, *Volksbedevaarten tegen ziekten van mens en dier in West-Brabant*. De Brabantse folklore, Brussel, Deel XXI (1949), nr. 121-124, 15. Processie van de "Troost" gaat uit de derde zondag na Pasen. Het mirakuleuze beeld van O.-L.-Vrouw van Troost werd aan de Zusters Karmelietessen van Vilvoorde, rond 1100, geschonken door Sofia, dochter van St.-Elisabeth, echtgenote van Hendrik III, hertog van Brabant.

4. *Naederhandt ghepresseert is gheweest voor het beldt van Onser L. Vrouwe op de Radien inde Cathedr. kerkcke van Ste.-Baefs*.

Dr. El. DHANENS. *Sint-Niklaaskerk te Gent*. Invent. Kunstpatr. van Oost-Vlaanderen, 1960, III, 57, Kapel XVI, Kapel van de metselaers (1432) van O.-L.-Vr. op de Rade (XVIe eeuw) ten onrechte soms H. Sakramentskapel genoemd. Ligging afb. 2, blz. 22.

Deel van het bedevaartvaantje Hasselt O.-L.-Vrouw Virga Jesse. Type N Sigers, circa 1660. Duivelbezweving aan het altaar door priester. Duivel vlucht uit de mond van een vrouw die door twee mannen wordt vastgehouden. R. v.d. Linden. Mariabedevaartvaantjes. H. 68.

bèdevaart van Scherpenheuvel had de duivel in het latijn gezegd: *nondum est tempus*, de tijd is nog niet aangebroken.

Ten slotte nam de jufvrouw haar toevlucht tot O.-L.-Vrouw van Troost op St.-Pieters "*alwaer sij belesen wesende den tijdt van vijftien daghen, ter eeren van 15 Misterien van onse L. Vrouwe*."

Van haar eerste vijand geraakte ze mirakuleus verlost. Vanaf de eerste dag riep de vijand om plaats te maken en gaf verschillende tekenen om vandaar te moeten vertrekken. Herhaalde malen moest hij God en Zijn engelen loven, roepend *Sanctus, Sanctus, Sanctus*, Heilig, Heilig, Heilig. Hij moest de grond kussen in de aanwezigheid van het Heilig Sakrament, dat dagelijks op het altaar was uitgesteld "*om beter de macht vanden vijandt te moghen breecken en tot respect te twingen*".

Op de tiende dag van de belezing, het was de feestdag van de heilige Antonius (17 januari 1652), noemde de duivel zijn naam *den welcken wirt ghenoeemt falsch*. Gedurende het exorciseren riep en zei de duivel: *Justum est judicium dei*, het oordeel van God is rechtschapen. Door de goddelijke rechtvaardigheid, en in het bijzonder door Zijn oneindige barmhartigheid, werd de duivel gedwongen te vertrekken en de dag, door God vastgesteld, kenbaar te maken. Hij zei: *decimo quinto die*, de vijftiende dag, welke dag hij de voorafgaande vijf dagen iedere keer heeft bevestigd, zeggend: *adhuc quinque dies, adhuc quatuor dies, adhuc tres dies, adhuc duos dies, adhuc uno die*, nog vijf dagen, nog vier dagen, nog drie dagen, nog twee dagen, nog één dag. Gedurende de laatste vijf dagen *bemerckende veele diversche actien de welcke scheenen te gheschieden door diversche duyvelen*, dwong de exorcist de vijand te zeggen met hoeveel zij waren. Hij wou het niet bekennen. Door onophoudelijk te bidden tot Jezus en Maria en tot bekentenis gedwongen door de kracht van het heilig Sakrament en de namen van Jezus en Maria, heeft de duivel verscheidene malen gezegd: *duo tres, duo tres*, twee drie, twee drie. Verder bekende hij *dat sij in het lichaem vanden voorseyden persoon waeren ghecommen anno millesimo decimo tertio*, het duizend dertiende jaar.

De vijftiende dag van de bezwering was een zaterdag. De duivel was bezworen geweest van vijf tot zeven uur door diverse exorcisten; hij heeft geroepen en gezegd: *adhuc una hora, ad huc una hora*, nog één uur, nog één uur. 't Was omtrent acht uur. De duivel *met de ooghen onghekeert* (onbeweeglijk) *ende met groote treckinghen des aensiecht* riep wel vijftentwintig keer met luide stem *Maria, Maria*. Hij greep de rand van haar mouw, scheurde die met groot geweld zodat hij de indruk gaf gans het kledingstuk in flarden te willen scheuren met grote schade voor de persoon. In al dit geweld vertrekende heeft hij de persoon vrij gelaten. Terstond kwam de jufvrouw tot haar bewustzijn. Ze scheen zich helemaal verlost te voelen.

Maer doordien dat sij hadden bekend meer te wesen zetten de exorcisten hun verbanning verder. Ze wilden de andere duivel oproepen en doen bekennen wie er vertrokken was. Hij beleed dit, zeggend: *qui primo venit discessit*, die de eerste is gekomen is weg gegaan. Aangezien hij verder aangemaand werd om de dag van zijn vertrek te zeggen, riep hij verscheidene keren en verklaarde *non habeo diem*

neque horam, ik heb noch dag noch uur. Verder gedwongen wordend om de dag te zeggen, riep en zegde hij: *tertio die*, de derde dag, *ende in het vlams dijsendach toecommende*.

Ende op den eersten dach daernaer, den welcken is gheweest den 28 Januarius 1652, soo heeft hij tot twee diversche reysen (tot tweemaal toe) ghetwonghen gheweest te segghen sijnen naem ende andermael den dach van sijn vertreeck ende heeft beleden sijnen naem te wesen Belgis.

Ook de 29ste was er grote opgewondenheit voor de bezweringsmis. Dezelfde dag gaf hij de verzekering, zeggend: *oras hora sexta*, ge bidt het zesde uur. Toen de scepter van het Mariabeeldje op het hoofd van de bezetene werd gelegd, riep de duivel wel twintig keren: *tempus misericordie, tempus misericordie*, tijd van barmhartigheid, tijd van barmhartigheid. En daarna *Magna Maria, Magna Maria, brachium Mariae super omnes creaturas, potentia Mariae super omnes creaturas etc.* Verheven Maria, verheven Maria, arm van Maria over alle schepselen, Macht van Maria over alle schepselen.

De dag nadien, zoals vorige dat wederom roepend: *Magna Maria, Brachium Mariae etc.* Verheven Maria, arm van Maria etc. heeft de duivel door het geweld de jufvrouw grotelijks afgemat. Twee tot drie keren verloor ze het bewustzijn. *Ze heeft meerckelijcken ghevoelt het vertreck van den tweeden duivel.*

En de bezweerders bannen verder om te weten wie die derde duivel zijn mocht. Na veel belezingen werd hij spraakzaam; hij riep en zei: *"eenen wech, twee wech, alwec alwech in nomine Mariae*, de eerste weg, de tweede weg, allen weg, allen weg in naam van Maria. Naar zijn naam vragend, antwoordde hij *Magister*. En toen hem gevraagd werd waarom hij die naam droeg zei hij: *quia sum magister in inferno*, vermits ik meester ben in de hel. Op die dag werd het duidelijk voor de jufvrouw, op drie verschillende ogenblikken is ze door de duivels bezeten geweest.

Op de 31ste (januari) heeft de derde duivel hard geroepen op Maria en Bernardus. *Ende soo hij inden naem van Maria ende Bernardus ghepresseert wirt om te segghen den dach van sijn vertreeck* heeft hij verscheidene keren geroepen: *odi istum diem, odi istum diem*, ik haat deze dag, ik haat deze dag. Tenslotte, uitbarstend, zei hij: *decimo quinto die*, de 15de dag, alsmede venijn uitgespuwd.

Op dit ogenblik bekende de jufvrouw, het gevoel *aloft sij in haer lichaem twee cameran ter huren hadde*.

De eerste februari werd de duivel bezworen om te belijden dat de heilige maagd Maria is *potentissima virgo*, de zeer machtige maagd. In de beginne wilde hij het niet zeggen, maar diverse keren geroepen: *Altissima Virgo*, zeer verheven maagd. *Maer ten lesten, ghetwonghen sijnde, heeft gheroepen met een groot ghewelt: Potentissima virgo*, zeer machtige maagd. Zodra dit woord uit de mond kwam, viel de jufvrouw bewusteloos door het geweld.

De tweede februari, andermaal bezworen, heeft de duivel moeten bekennen dat de heilige Maagd was: *potentissima virgo*, zeer machtige Maagd, maar alvorens dit te laten horen, riep hij zoals de vorige keren: *Altissima Virgo*, zeer verheven maagd. In naam van de allerhei-

ligste Maagd werd de duivel bezworen om de dag van zijn heengaan opnieuw te zeggen. Met het mirakuleuze beeld van de heilige Maagd Maria op het hoofd van de jufvrouw begon hij hard te roepen; wel twintig of dertig keren: *odi diem hanc, odi diem hanc*, ik haat deze dag, ik haat deze dag. Verder aandringend riep hij: *dixi tibi, dixi tibi*, ik heb het u gezegd, ik heb het u gezegd, *Ende ghetwonghen sijnde om wederom te seggen wanneer hij soude vertrecken, heeft gheseyt: decimo tertio die*, de dertiende dag. 's Anderdaags riep hij weer diverse keren: *odi diem hanc*, ik haat deze dag. Nogmaals aangevaard de dag van zijn vertrek te zeggen, riep hij: *maldicta dies*, vervloekte dag, en daarna: *decimo secundo*, de twaalfde dag. Gedwongen wordend, in naam van Maria en de kracht van het heilig sakrament te verklaren welke duivels nu vertrokken waren, riep hij *Belgis et Focius cius*, Belgis en Focius. Hem werd gevraagd wie die focius was, hij antwoordde *Falsus*, vals.

De vierde dag heeft hij wederom moeten bekennen dat de heilige Maagd zeer machtig was, maar gelijk tevoren was het antwoord: *altissima virgo*, zeer verheven Maagd, en daarna: *ad honorem Sanctissimae Trinitatis*, ter ere van de allerheiligste Drievuldigheid. Drie keren moest hij bekennen dat de heilige Maagd zeer machtig is. *Ende soo hij een weynich begoest te schimpen in de teghenwordicheydt van het H. Sakrament* en de grond moest kussen waarop de exorcist een kruis had gemaakt, heeft hij met gebogen hoofd moeten bekennen, ter ere van het heilig Sakrament, dat Belgis en Falsus vertrokken waren en hij er nog alleen was. Hij werd gedwongen de waarheid te bekennen per *primam veritatem*, door de eerste waarheid, en heeft gezegd: *dixi veritatem solus sum*, ik heb de waarheid gezegd, ik ben alleen.

De vijfde februari zei hij weer Magister te heten, *ende ghevraecht sijnde waerom hij soo wirt ghenoeemt heeft gheseyt quia sum Magister in inferno*, vermits ik de baas ben in de hel. Door de kracht van het heilig Sakrament en van het heilig Kruis, waarvan de relikwieën ontleend waren van de prelaat van Sint-Pieters, werd de duivel gedwongen te belijden dat zijn discipelen waren vertrokken en hij er nog alleen was. Hij zei dit door de namen te noemen van Maria en de H. Bernardus. Nogmaals — per *primam veritatem*, door de eerste waarheid — aangespoord te zeggen en te bekennen dat hij niet gelogen had tegen de H. Geest, riep hij na vele krachtige belezingen: *veritas est solus sum*, het is de waarheid, ik ben alleen. Door het H. Sakrament gedwongen nog eens de dag van zijn vertrek te zeggen, riep hij drie keren na mekaar: *O, Sanctum sanctorum! O, heilige der heiligen!* en daarna zei hij '*io die*', die dag.

Zes februari. Driemaal riep hij: *ad honorem sanctissimae trinitatis, Sanctus, Sanctus, Sanctus*, ter ere van de allerheiligste Drievuldigheid, heilig, heilig, heilig! Nadien zei hij nog: ik ben gebonden, ik ben gebonden.

De zevende februari werd hij andermaal gedwongen de dag van zijn vertrek te zeggen. Hij riep en zei: *Est in manu Mariae per misericordiam dei*, het is in handen van Maria door de barmhartigheid Gods.

De achtste februari, riep hij met volle geweld: *est in manu Mariae et Bernardi*, het ligt in de handen van Maria en Bernardus. Wanneer hij

aangespoord werd de dag van zijn afreis - door Maria vastgesteld - uit te spreken, riep hij verscheidene keren: *non est, non est mihi*, het hangt niet van mij af. Nadien uitbarstend: *non est mihi tempus in nomine Mariae*, het ogenblik hoort mij niet toe, in de naam van Maria.

De negende februari maakte de duivel groot misbaar, het leek alsof hij alle ogenblikken zou vertrekken. Voor het laatste, roepend op Maria en Bernardus, zegde hij: *Victoria Mariae, Victoria Mariae, Victorie* aan Maria, de zege is aan Maria. Daarna voegde hij er aan toe: *cras discedam*, morgen ben ik weg.

Tien februari, 't was een zaterdag. Weerom maakt de duivel groot misbaar tot grote verwondering van de aanwezigen. Laatstelijk gaat hij zeer gewelddadig te werk. De buik zwelt gelijk een ton. Van daar rijst de duivel op naar het hart; het zet zich geweldig uit. Van het hart klimt de duivel naar de mond en dan naar de tong, die lang uitgerokken wordt, ver beneden de kin, zo breed als een handpalm. Daarna begint de tong te slaan van de ene naar de andere kant, niemand zal het sneller kunnen doen met zijn vinger. De tong wordt groter en groter. Uit de mond gestoken lijkt ze op een ei en rekt zich schromelijk uit. De jufvrouw gevoelt grote pijn, 't is net alsof haar tong uitgetrokken wordt. Van de tong kruipt de duivel in de opgezwollen lippen en neemt - duidelijk voelbaar - afscheid. De jufvrouw wordt het gewaar, ze zegt: 't is gedaan.

Als proef en tot zekerheid dat de duivelbanning gedaan was, hebben de exorcisten de belezing in de vastentijd voortgezet, twee- tot drie-maal per week. Bijzonder op goede Vrijdag werd ze door vier diverse personen belezen. Nadien heeft de jufvrouw daar nooit enige ontsteltenis van ondervonden, noch enige gemoedsbeweging in haar gebed. Nadien was het alsof haar nooit iets had gemankeerd.

Ita est quod attestor, dit is wat ik getuig.

H.A. Castello Pastor B. Mariae

Hieronymus a Castello

Vicepastor ste Mariae

Fragment van het bedevaartvaantje O.-L.-Vrouw van Scherpenheuvel. Houtsnede I. Ieghers. Druk 1651. Letter L.: Catharina De Bus verlost van den duyvel 1604. R. v.d. Linden. Mariabedevaartvaantjes S³.

II. ANALYSE EN VERGELIJKING

1. BRONNENSTUDIE

We hebben de feiten en de handelingen vóór en tijdens het exorcisme in de O.-L.-Vrouwkerk op de voet gevolgd. Thans gaan we over tot de analyse van het rapport van de pastoor H.A. Castello, gepaard gaande met een vergelijkende studie van soortgelijke gevallen van bezetenheid en exorcisme.

Voor de analyse ontlene we de feiten en handelingen aan het oorspronkelijk manuscript. Voor de vergelijkende studie beperken we ons tot voorbeelden die we ontlene aan twee boeken. Het eerste boek is het standaardwerk SATAN, verschenen in 1948, uitgegeven door Les études Carmélitaines(5). Pierre Debongnie C.s.s.R. wijdt hierin een hoofdstuk aan "*Bekentenissen van een bezetene Jeanne Fery (1584-1585)*." Zijn studie omvat: 1° een autobiografie van de kloosterzuster Jeanne Fery die twintig jaar door duivels bezeten is geweest; 2° een rapport van de exorcisten en getuigen die vanaf april 1584 tot nov. 1585 de handelingen en bezweringen hebben meegemaakt; 3° de konklusie van Pierre Debongnie: wat moeten we uit het geval van zuster Jeanne besluiten?(6). Voor het tweede boek verwijzen we naar "Votiefschilderijen en mirakelboek, St.-Annaviering te Bottelare." Hierin hebben we dertien gevallen van betovering en/of bezetenheid, en/of exorcisme behandeld voor de tijdsperiode 1634-1646(7). Qua datering zitten we ongeveer in dezelfde periode en tijdsgeest als het geval van Livina vander Plasche. Qua beschrijving bevinden we ons ook in een bedevaartoord met zijn profane en religieuze gebruiken. Qua bekendmaking van genezingen en duiveluitbanning staan we te Bottelare en in de O.-L.-Vrouwkerk te Gent op het zelfde terrein, genoemd: een mirakel. Ook het exorcisme en de wonderbare genezing van Livina behoort tot de volkse mirakelverspreiding.

2. DOEL BEKENDMAKING

Wat is feitelijk het doel geweest om de mirakelverhalen en wonderbare gebeurtenissen te verkondigen?

Bij de aanvang van het verhaal van Livina vander Plasche staat genoteerd dat de bekendmaking van het mirakel beoogt het getuigenis te zijn van de waarheid. Die waarheid is de overwinning op de duivels door de macht van God en de voorspraak van zijn allerheiligste moeder. Het gezond verstand vereist de waarheid te verkondigen. De uitdrijving van drie duivels bij Livina is een waarheid. Ze wordt door betrouwbare getuigen onder eed bevestigd, zo staat het in het manuscript vermeld.

Het levensverhaal van Jeanne Fery en haar exorcisme berust op het

5. SATAN, uitgegeven door Les études Carmelitaines, Desclée de Brouwer. Vertaald door L. van Banesse, P. Leopold, J. Linsen, J. Dijkhuis, M. van Nierop. Evulgetur Warmundae, 1949, 666 blz.

6. P. DEBONGNIE, C. s.s.R. *Bekentenissen van een bezetene, Jeanne Fery (1584-1585)*, in SATAN, 390-421.

7. M. DAEM, *ibidem*, 87, 102.

boek "*Discours admirable et veritable, des choses advenues en la Ville de Mons en Hainaut, à l'endroit d'une Religieuse possessée et depuis delivrée*" verschenen te Leuven in 1586(8).

Twee bronnen worden in dit boek aangesneden: 1° de bezetenheid van Jeanne Fery door haar beschreven; 2° het rapport van de exorcisten van wat ze gezien en meegemaakt hebben. Tijdens de bezwering verklaart zuster Jeanne dat haar bezetenheid en haar verlossing wereldkundig moet gemaakt worden. Dit werd haar gezegd in een extase van de heilige Magdalena. De aartsbisschop wou vermijden dat het verhaal van Jeanne en haar bevrijding zou worden verminkt, ten nadele van de waarheid(9). Daarom liet hij het verslag maken van het exorcisme, en dit werd door de exorcisten gepubliceerd in "*Discours*", de bekendmaking, het getuigenis van de waarheid.

Het mirakelboek van Bottelare werd in 1640 uitgegeven door de pastoor van het bedevaartoord, Judocus van Lekeburne, gebaseerd op gebeurtenissen die hij persoonlijk gezien, meebeleefd en horen vertellen heeft in de periode 1624-1651. Als getuige van deze feiten was het zijn doel deze wonderbare gebeurtenissen bekend te maken in het *Handboekskens van het Broederschap van Jesus, Maria Anna tot Bottelaere*, ter verering van de heilige Moeder Anna te Bottelare. In de loop der jaren geraakte het bedevaartoord in vergetelheid. Circa midden 19de eeuw wou kanunnik J. Tollenaere de eredienst en de bedevaart van St.-Anna in eer herstellen. Aangezien het oud mirakelboek niet meer voorhanden was, besloot kanunnik J. Tollenaere in 1858 "*Het boek der mirakelen van de heilige Moeder Anna te Bottelaere*" te laten verschijnen. Hij wou aantonen dat wonderbare genezingen nog niet helemaal tot het verre verleden behoorden. Ook in de mirakelverhalen van Bottelare tekenen burgemeester, schepenen en parochianen de attestatie *in teecken der waerheyt*, 1 November 1641(10).

3. BEZETENEN EN EXORCISTEN

Livina vander Plaschen, inwoner van Gent. Leeftijd en status niet vermeld. Vermoedelijk is ze een volwassen ongehuwde vrouw, in het manuscript "jufvrouw" genoemd. De namen of kloosterorden van de exorcisten zijn in de eindfase van de bezwering niet genoemd. Wel mogen we aannemen dat de pastoor van de O.-L.-Vrouwkerk daarbij hoort. Hij ondertekent het verslag *Hieronymus a Castello, vicepastor St. Mariae*.

De bezetene Jeanne Fery (*1559 †1620) verblijft in het klooster van de Zwarte Zusters te Bergen. Ze was 25 jaar en reeds twintig jaar bezeten toen ze in 1585 werd geëxorciseerd.

De exorcisten zijn: de aartsbisschop, de aartsdiaken en kerkelijk rechter, een kanunnik; allen bijgestaan door een arts en zusters uit de gemeenschap.

8. SATAN, 390. J. BOGART. *Discours admirable et veritable, des choses advenues en la Ville de Mons en Hainaut, à l'endroit d'une Religieuse possessée, et depuis delivrée*. Leuven, 1586, 139 blz.

9. P. DEBONGNIE, *ibidem*, 418.

10. M. DAEM, *ibidem*, 54-57, 95.

Bedevaartvaantje Lubbeek. O.-L.-Vrouw Derde Huis. Kopergravure 18de eeuw. Twee duivels ontsnappen uit mond van geknielde vrouw. R. v.d. Linden. Mariabedevaartvaantjes, L90.

In het 17de eeuwse mirakelboek van Bottelare worden dertien personen vermeld die betoverd en/of bezeten zijn en door exorcisme en/of de verering van Sint Anna van hun kwalen en/of duivels werden verlost. Het betreffen: drie meisjes, twee jongens, drie ongehuwde vrouwen, vier begijntjes, een kloosterzuster. De bezweerders zijn: de paters capucienen, karmelieten, augustijnen, recolletten, vrouwenbroeders; de pastoors van St.-Pieters, het Spanjaardkasteel, het bedevaartoord St.-Anna te Bottelare.

4. ZIEKTE. BETOVERING. BEZETENHEID.

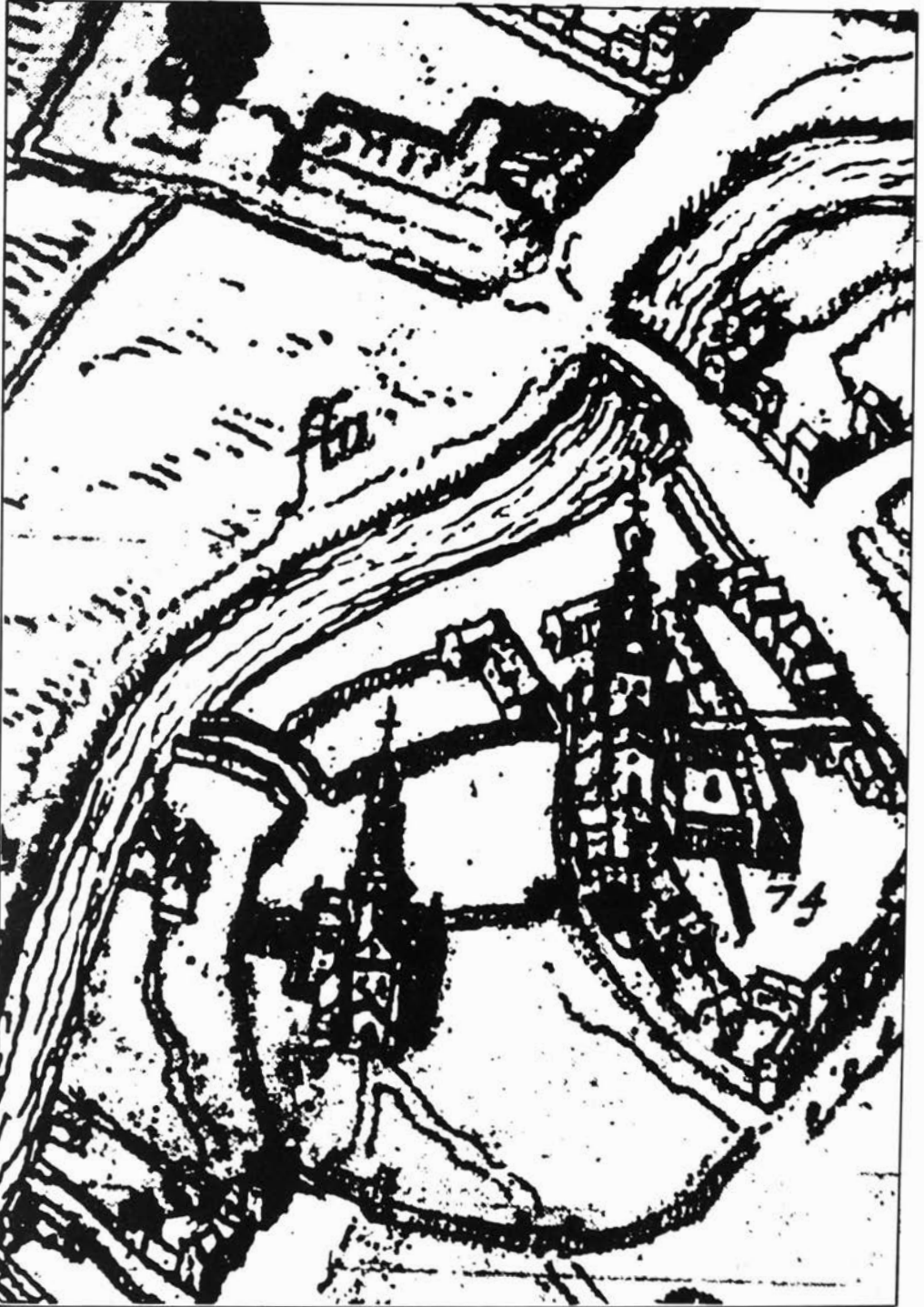
Vele jaren is Livina gekweld geweest door zonderlinge ziekten en zware betoveringen. Ze was lichamelijk bezeten door een vijand. Meermaals werd ze belezen maar het goede resultaat bleef achterwege. Volgens het rapport van haar exorcisme was Livina geenszins bewust van de oorzaken die haar de lichamelijke kwellingen bezorgden. Betovering en bezetenheid scheen haar onbekend te zijn.

Jeanne Fery was vier jaar toen ze door haar vader vervloekt werd en in de macht van de duivel kwam. Ze beschouwt de duivel als haar ware vader. Op twaalfjarige leeftijd sluit ze verdragen met de duivels, hoofdzakelijk bedoeld als godslasteringen. Zestien jaar geworden treedt ze in het klooster. In haar autobiografie bekent ze dat haar geloften niet gemeend waren. Niemand van haar medezusters kosterde al die tijd enige achterdocht van haar duivelswerk. Pas in februari 1584 worden de geheime betrekkingen met de duivel ontdekt en aan de aartsbisschop gesignaleerd. De zuster was door duivels bezeten.

In het mirakelboek van Bottelare gaan ziekte, betovering en bezetenheid met mekaar gepaard. Het begijntje Joanna Weytens wordt betoverd bij het te biecht gaan; ze verloor haar spraak en memorie. Amelie Honble is 27 jaar. Ze doet boodschappen en begint plotseling te bassen gelijk een hond, ze is betoverd. Catherine du Jonqua is 17 jaar. Ze heeft het gevoel dat een hond in haar huist. Later blijkt dat ze betoverd werd en bezeten was.

In het middelnederlands taalgebruik is "bezeten" afgeleid van "bezitten", vooral met de duivel als onderwerp. Krankzinnigheid, toevallen en dergelijke kwalen meer werden aan de invloed van de duivel toegeschreven. Bezetenheid wordt beschouwd als een inbezitneming der psychische en fysische krachten van een mens door boze geesten. Exorcisme heeft de afweer van boze geesten en demonen tot doel. Voor de uitbanning van de duivels bij Livina vander Plasche en de bedevaarders te Bottelare is het geenszins uitgesloten dat er gebruik werd gemaakt van een handschrift, het *Liber pastoralis* uit de 17e eeuw dat zich bevindt in het handschriftenkabinet van de bibliotheek van de Rijksuniversiteit Gent, met de formules voor exorcisme en zegeningen gebruikt in de Rooms-katolieke kerk. Het gaat hier om het *Liber pastoralis Camerancensis*, bisdom Kamerijk. Gelijkaardige bezweringsformules zijn ook in het bisdom Gent bekend, o.a. het *Pastorale Dioecesis Gandavensis*(11).

11. M. DAEM, *ibidem*, 71, 84-85, 98-99.

Ph. Galle, Gezicht op de Sint-Pietersabdij in 1575. Detail met links van de abdijkerk de parochiekerk toegewijd aan Onze-Lieve-Vrouw. In deze kerk werd in 1652 Livina vander Plasche door exorcisten belezen "in aanwezigheid van het Heilig Sakrament"; het duurt ruim een maand eer ze bevrijd is van drie duivels.

5. PRELUDIUM

In 1651 worden de kwellingen van Livina veelvuldiger. In september neemt ze haar toevlucht tot O.-L.-Vrouw in de bedevaartplaatsen te Scherpenheuvel, Vilvoorde, Lede, Gent in de St.-Baafskatedraal en uiteindelijk in de O.-L.-Vrouwkerk bij St.-Pieters.

Op bedevaart naar Scherpenheuvel voelt zij de bijstand van O.-L.-Vrouw. Hierop reageert de duivel. Livina wordt belezen op de kar. Haar gezelschap meent dat ze betoverd is. In de kapel gekomen constateert de exorcist dat de bedevaartster Livina bezeten is. Hij dwingt de duivel Sanctus, Sanctus te zeggen. De demon reageert luidruchtig roepend in het Latijn: mijn uur is nog niet gekomen, nadien herhaalt hij de gevraagde lofbetuiging. In Vilvoorde werd ze twee uur belezen, hopen op verlossing. In Lede wordt de bezwering hernomen. Alles zonder resultaat. Te Gent in de St.-Baafskatedraal belandt Livina in de kapel van O.-L.-Vrouw ter Radiën. De exorcist constateert dat ze betoverd en bezeten is. Ook hier wordt geen verlossing geboekt. Uiteindelijk neemt Livina haar toevlucht tot O.-L.-Vrouw van Troost in de O.-L.-Vrouwkerk. Hier begint de harde strijd tegen de vijanden die Livina gevangen houden.

Wat we over Jeanne Fevry kunnen vertellen, ontleen we uit haar autobiografie, beschreven in "*Discours*"(12). Voor haar begon het prelude van de bezetenheid op vierjarige leeftijd. De voornaamste duivelen die van haar bezit genomen hadden heetten Garga en Cornau. De exorcisten hebben dit later bevestigd. De andere demonen noemt ze Verrader, Toverkunst, Ketterij, Turken, Heidenen, Saracenen, Godslasteraars, Ware Vrijheid, Bloeddorstige. Ze sloot achttien kontrakten af op papier. Eén daarvan schreef en ondertekende ze met haar bloed. De overeenkomsten en beloften houden verband met het verzaken van haar doopsel, de kristelijke godsdienst, de sakramenten, de liturgie. De kontrakten slikte ze in ofwel werden ze meegenomen of verborgen door de duivels. Ze kreeg een grote afkeer van alles wat met godsdienst te maken had: geestelijken, Sakrament, heiligen- en kruisverering, liturgie. Haar opdracht was: lastering van God en zijn heiligen. De duivel Toverkunst bracht haar overdag en 's nachts naar de gewenste plaats. Ze werd door de duivels herdoopt. Ze lieten haar ontkleden en zalfden haar lichaamsdelen met geurige olie. Jeanne offerde aan de afgod Nimus kleine dode dieren. Zij zelf moest ook dienen als levend offer. De duivel, Bloeddorstige, deed haar op een tafel liggen, hij doorkerfde haar lichaam met een scherp mes. Haar bloed werd op een wit doek opgevangen, en bleef als bewijsstuk van haar overgave door de duivel bewaard. Jeanne nutte regelmatig de Heilige Eucharistie. Ze nam de gewijde hosties uit de mond en borg ze weg. De duivels pogen haar te wurgen met de gordel van haar zusterhabijt. Jeanne voelt door een onzichtbare hand haar bevrijding. We naderen april 1584, de datum van haar exorcisme.

Het prelude in de mirakelverhalen van Bottelare toont aan dat de betoverde of bezetene niet onmiddellijk de bevrijding vindt van zijn of haar problemen. Geen enkele bedevaartplaats blijkt de verwachte redding te kunnen brengen. Zo wordt in de mirakelverhalen van Bot-

12. P. DEBONGNIE, *ibidem*, 390.

telare beschreven dat de bedevaart naar het St.-Janshoofd in de St.-Baafskatedraal geen uitkomst biedt. Ook bij O.-L.-Vrouw van Stoepe in Ertvelde vindt Jacoba Hellebrandt uit Waarschoot troost noch bevrijding.

De tocht naar het bedevaartoord Bottelare verloopt ook niet zonder moeilijkheden wanneer de patiënt gekonfronteerd wordt met het godsdienstig karakter van de reis. Amelia Honble, 27 jaar wordt zieker en zieker wanneer ze Bottelare nadert in 't gezelschap van haar zusters en twee paters karmelieten - Joosken Mijn Deken, 45 jaar, maakt groot misbaar op haar tocht. Ze spuwt en steekt haar tong uit naar de andere pelgrims. Met een touw gebonden wordt ze voor het beeld van St.-Anna gesleurd. Joanneken Happart, 14 jaar uit Edingen ligt op een bed. Hij ziet drie geesten die de paarden beletten naar Bottelare te rijden. Hij was door twaalf duivels bezeten en verloor zijn spraak, gehoor en gezicht.

6. EXORCISME EN VERLOSSING

Uit het verslag van de exorcisten verschenen in "*Discours*", vernemen we dat Jeanne Fery in haar persoonlijk verhaal de naam van een tiental duivels noemt. De exorcisten horen enkel de namen van Cornau en Garga. Om de duivelkontrakten in bezit te krijgen, leggen de belezers een heilige hostie, een reliek, een kruis of een flesje heilige olie op het hoofd van Jeanne. Ze krijgt ook gregoriaans water te drinken(13). De bezetene was blijkbaar het medium van de duivels t.o.v. de exorcisten. Jeanne wijst de plaats aan de kontrakten, de heilige hosties, de oude munten en het afgodsbeeld van Nunus was weggeborgen. Tijdens het overhandigen en wegdragen van de hosties wordt Jeanne hevig gekweld in al haar ledematen. Kleur en uitdrukking van haar gelaat is onmenselijk om aan te zien. Door de mond van Jeanne roepen de demonen: we worden terug gebracht!

De exorcisten zijn ook getuige van bloedige verminkingen: het wegsnijden van enkele stukken uit de edele delen(14). Andere verschijnselen zijn het vullen in haar mond met giftig ongedierte. Ze braakt balletjes haar en witte behaarde wormen waarnaar de hele kamer stinkt(15). Als zichtbaar teken van het vertrek van de demonen, vragen de exorcisten een ruit stuk te slaan in de kamer waar de zuster-patiënte verblijft. Dit gebeurt 's anderendaags, een zichtbaar teken van de aanstaande bevrijding van de duivels.

12 november 1585. Jeanne hoort in een visioen van de heilige Magdalena zeggen dat haar verlossing zeer nabij is(16). De exorcisten voelen de aanwezigheid van een grote menigte duivels in de kamer waar de bezwering geschiedt. Jeanne praat met de duivels en roept: ze verscheuren mij. De aartsbisschop toont haar het kruisbeeld. Haar hoofd valt rustig opzij en blijft rustig liggen. Ze vouwt de handen en zegt: God zij geloofd, ik ben genezen.

13. Gregoriaans water = wijwater.

14. P. DEBONGNIE, *ibidem*, 404.

15. P. DEBONGNIE, *ibidem*, 405.

16. Maria Magdalena werd van zeven duivels verlost. Lucas 8:2-3.

In een schepenakte van 1589 staat te lezen: zuster Jeanne heeft sedert haar genezing als goede en vrome kloosterzuster verder geleefd.

De zonderlinge verschijnselen die we bij het eindstadium van het exorcisme van Livina en zuster Jeanne hebben meegemaakt komen ook voor in de mirakelverhalen van Bottelare. Ze kunnen als volgt worden samengevat. De patiënten hebben een heilige schrik voor hun belezers, het kruisbeeld, het heilig sakrament, heiligenbeelden. Het beperkt zich niet bij schrik maar het uit zich in godlasterende woorden en heiligschendende kreten. Het zestienjarige kreupele meisje huilt tegen de heilige moeder Anna "Ghy hoere". Nadien voelt ze zich verlicht en verlost. Amelia Honble, die bast als een hond, blasfemeert Sint-Anna en het H. Sakrament.

De patiënten vertonen een buitengewone kracht tijdens de beleving. Zo moest voornoemde Amelia Honble door tien personen in bedwang worden gehouden. De bezetenen werden gekweld en lijdten hevige pijnen. Amelia wordt vanaf zes uur 's morgens tot twee uur in de namiddag belezen. Ze vraagt om wat te rusten wegens de hevige pijnen in "*de onderste partijen*" van haar lichaam. Een Brugse jongen die in Bottelare belandde, smeekte gedurende de beleving: *houd op, houd op, ik en kan niet meer lijden*". Zonderlijk was wel dat sommige verschijnselen geen vat hadden op het gevoel van de patiënt, noch enig letsel nalieten. Amelie Honble nam brandende kolen in haar hand en gevoelde het niet. Van de hevige gewelddaden die ze pleegde, o.a.: zich uit een stoel wringen, een aarden kruik stuk bijten, het stoten van haar handen, kin en ogen tegen hoeken en kanten liet geen letsel op haar lichaam.

Geweldplegingen van de boze geest ziet men ook wanneer de Margareta Dammants ter aarde wordt geworpen en van de ene naar de andere kant wordt gegooid. Ook Catharina du Jonqua wordt aan elke statie van de ommegang ter aarde geworpen.

De eindfase van het exorcisme bij de patiënten te Bottelare vertoont diverse aspecten die we aantreffen in de verhalen van Livina en zuster Jeanne, o.a. aankondiging van de duivel dat hij moet vertrekken. Bij Joosken Mijn Deken riepen ze: wij moeten voorts. Maar de boze geesten laten ook verstaan dat ze zomaar niet zonder slag of stoot willen afscheid nemen van Joosken. De boze geesten verdwijnen langs een kerkraam, alwaar voortijds dieven gekomen waren om het heilige Sakrament te roven. Joosken ging geweldig te werk in de laatste strijd met de duivel. Plotseling is ze van alle pijnen verlost, ze valt stil en ontvangt Onze-Lieve-Heer.

7. VERSCHIJNINGEN VAN HEILIGEN EN DUIVELS

Bij de bezwering van Livina vander Plasche dwingt de exorcist de duivel tot het aanroepen van Maria en Bernardus (31 jan. 1651). Acht dagen later aanroept de duivel Maria en Bernardus en zegt 's anderen-daags te zullen vertrekken. Het opzwellen van de buik, de mond, de lippen is een teken dat de derde duivel afscheid neemt.

Jeanne Fery krijgt een visioen van de heilige Magdalena, die de verlossing van haar bezetenheid voorspelt.

In het mirakelboek van Bottelare worden verschijningen van heiligen en duivels meermaals geciteerd. Het begintje Catharina du Jonqua

Bedevaartvaantje O.-L.-Vrouw van Hanswijk. Steendruk 19de eeuw naar model type J.J. van Campenhout 1663. Bezeten vrouw wordt door twee mannen vastgehouden. Uit haar mond ontsnapt de duivel. R. v.d. Linden. Mariabedevaartvaantjes M15.

hoort een stem, komend uit het St.-Annabeeld, tot haar zeggen : gij zult verlost worden. Joanneken Harpelynckx vertelt hoe hij tijdens de belezing de heilige Moeder Anna, Maria en haar kinderen van zeven engelkens, naast zich ziet staan. Hij zegt dag en nacht gespijsd te zijn geweest door een witte duif *met uitnemende spyse*. De verschijningen van de wegvliegende duivels vertonen allerlei vormen. Amelia Honble voelt uit haar lichaam een beest scheiden, de grootte van een rat, heet gelijk een vuurvlam. Joanneken Harpelynckx wordt de boze geesten gewaar onder de gedaante van een vuurvlam; twaalf boze geesten werden verdreven. Bij Margareta Dammants komt een zwart beest uit haar mond. Jacoba Hellebrandt wordt van haar bezetenheid verlost *iet vlieghende uyt haeren mondt*.

8. ATTESTATIE VAN DE WAARHEID

De authenticiteit van het mirakelverhaal Livina wordt bevestigd door het getuigenis en de handtekening van de pastoor van de O.-L.-Vrouwkerk, H.A. Castello. Bij zuster Jeanne wordt de verhandeling van de exorcisten, verschenen in "*Discours*" door een notaris in 1586 geregistreerd met de verklaring dat alles waar is omdat de verslaggevers van het exorcisme het met eigen ogen gezien hebben en er in eigen persoon bij tegenwoordig zijn geweest. Hieraan wordt nog in 1589 een akte van schepenen en magistraat van Bergen aan toegevoegd, die de feiten bevestigt beschreven in "*Discours*"(17).

In de mirakelverhalen van Bottelare wordt de waarheid van de gebeurtenissen bevestigd door de geestelijke of burgerlijke overheid. De biechtvader van het begijntje Catharina du Jonqua levert een Latijns en Nederlands attest af dat ze van de boze geest op 7 maart 1638 werd verlost. *Quod attestor Fr. Vincentius clerici ord. praed. confesarius praedictae Catharinae*". Op 4 nov. 1640 verklaart de pastoor van Zwijnaarde en vice-pastoor O.-L.-Vrouwkerk van St.-Pieters te Gent, schriftelijk in het Latijn, dat Judoca Mijn Deken genezen is. Het verhaal van het begijntje Joanna Weytens wordt wettelijk *voor de wet van Bottelare verkent den 25 Octobris 1633*". Het verhaal over de betovering, ziekte, belezing en genezing van de Brugse jongen Joos Cocquyt wordt door drie Latijnse en twee Vlaamse attesten gestaafd : *In kennissen der waerheyt so hebben wij hierop doen drucken den contreseghel van saken der voorseijde stede van Brugghe ende teeckenen bij onsen eersten greffier, desen neghentiensten december XVIe tweenveertich. P. Spronckhoef*"(18).

9. WAARHEID EN FIKTIE

Het bestaan van boze geesten en demonen komt voor in alle godsdiensten. Het bestaan van de duivel wordt door het kristendom aanvaard. In het nieuwe testament wordt het bestaan en uitdrijving van de duivel meermaals vermeld. Zo wordt in het Lucasevangelie de duiveluitdrijving door Jezus vijf keren verhaald(19). Zijn bestaan in en onder de mensen wordt aanvaard. Het geloof in de duivel en zijn onheils-

17. P. DEBONGNIE, *ibidem*, 391.

18. M. DAEM, *ibidem*, 88-96.

19. Lucas 4:31-41; 8:3; 8:26-39; 9:37-43; 11:14-28.

stichtingen worden niet gelochend door de Kerk. Voor meer informatie over de leerstelling van het al of niet bestaan van de duivel verwijzen we naar het aangehaald boek SATAN(20).

Zonderlinge geesten, dieren en verschijningen die uit de mond van de bezetene komen of vliegen, behoorden ongetwijfeld tot de volks- en mirakelverhalen. Ze waren verbonden met de bedevaartplaatsen waar genezing en verlossing gezocht en bekomen werd. Hoe zo een duivel er uit ziet en de bezetene verlaat vinden we afgebeeld op bedevaartvaantjes. Voor de illustratie van dit motief beperken we ons enkel tot de bedevaartvaantjes omdat de ikonografie en verspreiding ervan, nauw verband houdt met: ziekte, betovering, bezetenheid, genezing, mirakel, tema's die we in onze studie behandelen. We putten onze afbeeldingen uit Maria Bedevaartvaantjes van Renaat van der Linden(21). Op bedevaartvaantjes van Scherpenheuvel wordt de verlossing van de duivel meermaals voorgesteld. Een houtsnede van J. Seghers (1618-1666), druk 1651, blijkt wel de inspiratiebron geweest te zijn voor latere prenten. Op het vaantje zien we een zwart gedrocht wegvliegend uit de mond van de bezetene. Op de keerzijde van het vaantje staat de uitleg: *Catharina de Bus verlost van den duyvel 1604*. De Antwerpse graveur J. Seghers heeft voor O.-L.-Vrouw van Hanswijk te Mechelen ook een bedevaartvaantje getekend, dat werd nagevolgd door J.J. van Campenhout in de tweede helft van de 18e eeuw. Terwijl de bedevaarders rustig aan het bidden zijn, houden twee mannen een bezeten vrouw vast. Uit haar mond vliegt de duivel. Op het bedevaartvaantje van O.-L.-Vrouw Virga Jesse, circa 1660, zien we de belezing van een bezetene; uit haar mond vliegt een wangedrocht met twee vleugels en spitse, lange staart.

Op de 18de eeuwse gravure van het vaantje te Lubbeek, in Vlaams Brabant, ontsnappen twee gevleugelde demonen uit de mond van de bezetene. Hetzelfde demon zien we op de 19de eeuwse gravure van Herentals, de duivel houdt het demon in de hand bij de bekoring van Job.

Gekomen aan het einde van de analyse en vergelijking van de mirakelverhalen over Livina vander Plasche, zuster Jeanne en de vereerders van St.-Anna te Bottelare, zullen skeptici de vraag stellen of al deze feiten, werkelijk met de waarheid overeenstemmen. Zoals we aangetoond hebben in onze studie, lag het wel in de bedoeling een waarheid te verkondigen. De toenmalige godsdiensttwisten waren daar niet vreemd aan. Het antwoord op de gestelde vraag kunnen we ontlennen bij Pierre Debongnie, die in zijn artikel over de bezetene zuster Jeanne Fery de vraag stelt en beantwoordt: wat moeten we hieruit besluiten?(22)

Zoals we in onze vergelijkende studie hebben aangehaald wordt meermaals gesproken over: antwoorden, kreten, uitroepingen, blasfemie

20. SATAN. ibidem. Inhoud. *Bestaan* 4-115. *Geschiedenis* 118-188. *Aspecten* 190-315. *Repressieve maatregelen* 317-428. *Therapeutiek* 429-503. *Vormen* 506-616. *Gods-moord* 618-651.

21. R. VAN DER LINDEN, *Maria Bedevaartvaantjes*. Tabor Brugge, 1988. Hasselt 130-131; Herentals 135-135; Lubbeek 172-173; Mechelen 179, 307; Scherpenheuvel 17, 226, 227, 230.

22. P. DEBONGNIE, ibidem, 417-421.

Bedevaartvaantje O.-L.-Vrouw van Scherpenheuvel. Houtgravure. Type Brepols, 2de helft 19e eeuw. Getekend naar model Type I. Ieghers, 1651. Afbeelding letter C: Catharina De Bus, van den duivel verlost in 1604. R. v.d. Linden. Mariabedevaartvaantjes, S⁶.

van de duivel. In werkelijkheid komt die taal niet uit de duivel maar wel door de mond van de bezetene. Hij of zij is het medium. Pierre Debongnie schrijft: zoals men weet, bedienen de duivelen zich, in hun samenspraken met de exorcisten, van de bezetene als werktuig om te spreken en te handelen(23). Dezelfde auteur neemt de twee bronnen van het verhaal over zuster Jeanne, afzonderlijk onder de loep, en beoordeelt ze kritisch. Wat de autobiografie van Jeanne Fery betreft, beschouwt hij deze als tendentiekus. Ze haalt onkontroleerbare feiten aan, om geloofd te worden. Ze blijkt zeer schrander en verstandig te zijn geweest. Haar getuigenis kan zeer in twijfel worden getrokken. Ze blijken geïnspireerd te zijn op verhalen over toverij, duivelskunst en bezetenheid die in deze periode, midden 16de eeuw, zeer in omloop waren.

De tweede bron, het rapport van de exorcisten, is wel te goeder trouw weergegeven met wat ze gezien, gehoord en meebeleefd hebben bij het exorcisme. Het is subjektief. Ze hadden te weinig doorzicht om te zien en te horen dat ze door de patiënt gewild werden misleid. Vele uiterlijke verschijnselen die de exorcisten zien in aanwezigheid van boze geesten spelen zich 's avonds af, ze bleken niet bestand te zijn om 't daglicht te mogen aanschouwen, o.a. het krijgen van de kontrakten, het eten van het rauwe krengeenvlees, het stukslaan van de ruit, het vullen van haar mond met ongedierte. Pierre Debongnie konkludeert: bezetenheid en exorcisme zijn moeilijk te benaderen en te ontleden. Het wekt de indruk dat geheimzinnige krachten hier een rol spelen: men kan ze niet loochenen, men kan ze niet verklaren.

Onze studie heeft gepoogd even het exorcisme in de 16de en 17de eeuw te belichten. De aangehaalde gevallen mag men geenszins veralgemenen. Ons studieterrein beperkte zich tot een heel beperkte tijd en ruimte.

Marcel Daem

23. P. DEBONGNIE, *ibidem*, 392 voetnoot 7.

Mirakelverhalen uit de O.-L.-Vrouwkerk op St.-Pieters te Gent

Manuskripten van de mirakelverhalen.

De ontdekking van de manuskripten is een louter toeval. Voor onze studie over de vijf mirakelschilderijen, herkomstig uit de voormalige O.-L.-Vrouwkerk, en zich thans bevindend in de Mariakapel, achter het koor van de St.-Pieterskerk te Gent, raadpleegden we de inventaris van de O.-L.-Vrouwkerk in het Rijksarchief te Gent. In de inventaris vonden we vermeld: mirakelverhalen(1). In de kaft vonden we de beschrijving van de mirakelen die op de schilderijen zijn afgebeeld en bovendien nog acht andere verhalen over: genezingen, verlossing uit een gevangenis, exorcisme.

De verhalen horen thuis in de verering van O.-L.-Vrouw-ter-Rive. Haar beeld berustte in de parochiale O.-L.-Vrouwkerk van de heerlijkheid van St.-Pieters.

Het bundel mirakelverhalen omvat zeven genummerde dossiers, van A.29 tot A.35. In elk dossier bevindt zich de transkriptie van de middelnederlandse teksten, waardoor onze studie heel wat gemakkelijker en mogelijk werd.

Ms. A29. - In een akte van de schepenen van de heerlijkheid van St.-Pieters, gedateerd 17 juni 1603, worden vijf mirakuleuze genezingen vermeld, die ook afgebeeld staan op de mirakelschilderijen. Het manuskript heeft een historische waarde. Het verkondigt duidelijk de tijdsgeest van de Contrareformatie op volgende manier. De schepenen van de heerlijkheid hadden kennis genomen van de wonderbare genezingen die in O.-L.-Vrouwkerk gebeurd waren. De feiten lieten hen niet onverschillig. Ze gebruikte ze als argument om de geloofsleer van het katholicisme te verkondigen. Hun doel was, de leer van de Contra-Reformatie te beamen en kracht bij te zetten: er mag aan het ware geloof niet worden getwijfeld. Ter illustratie van deze geloofspropaganda in de schepenakte vermelden we de tekst die de beschrijving van de mirakelen voorafgaat en eindigt. De motivering luidt als volgt.

Alzo men schuldich is ter eeren Gods ende van maria zijne ghebenedide moeder elcken kenlic te maken de mirakelen die eenighe personen aenghegheven hebben over huerl. en huerlieden kinderen onlanse ghesechiet zijnde in onse vrouwe kerkcke desen heerlichede van Sente Pieters duer... goddelicke almoghentheyte. So hebben schepenen der zelve heerlichede wel willen te kennen gheven tnaervolghende.

Al dwelcke voor ons Schepenen voornoemt verclaert ende ghedeposeert XVIIe Juny 1603, ende bij dien hebben danof laten vut... onse opene lettren van attestatie onder thandteecken van onsen... up dat een yder int gheloove ende moghentheyte Gods met zijne ghebenedide moeder ghesterct zij ende daerinne niet en twijffele.

Ms. A30. - Het manuskript bestaat uit twee folio's, recto-verso be-

1. R.A.G. O.-L.-Vrouwkerk. Inv. 22. Mirakelverhalen.

schreven, met negen verhalen waarvan de titel "*Mirakelen van onse L^e vrouwe op St.-Pieters binnen Ghendt*". Het eerste verhaal dateert van 1650; het volgende van 1603, ook voorkomend in voorgenoemde schepenakte; het derde verhaal is van 1655; de vier volgende van 1603, een tweede versie uit de schepenakte; het achtste verhaal dateert van 1604; het negende en laatste van 1651, een onvolledige beschrijving van exorcisme; na f°2^v ontbreken hiervan een paar folio's. Blijkbaar werd dit dossier geschreven in 1655 en heeft men zeven verhalen ontleend uit vroegere rapporten.

Ms. A31. - F° 1 R.V. bevat één verhaal met de titel: *Een vande mirakelen van ons Le vrouwe op St.-Pieters. Liberatio e carcere*, verlossing uit de gevangenis. Onderaan is de datum 1631 er aan toegevoegd.

F° 2 recto is een fragment uit het verhaal exorcisme; het sluit aan bij het ms. 30, f° 2 v. - Het uittreksel is het eind van het verhaal, met onderaan de datum 1651.

Ms. A32. - F° 1 r en v, 2 R is een gedateerde mirakuleuze genezing van 26 sept. 1649. Op f° 2 R ontbreekt het slot van het rapport, zijnde het getuigenis en de bevestiging van de gebeurtenis, voorafgegaan door "*heeft sy met haer eyghen handt gheschreven het naervolghende*".

Op verso f° 2 staat een tweede verhaal, met de hoofdtitel, *den 14 november 1649*, de bekering van een protestants vrouw uit Vlissingen tot de katholieke godsdienst.

F° 5 R.V. vangt aan met de titel "*Een Ander*" gevolgd door de datering 1631. Door "een ander" bedoelt men wellicht: een ander verhaal van 1631. Blijkbaar zit deze f° niet op haar plaats. Ze hoort thuis bij Ms. 31; het is ongetwijfeld een vervolg op f° 1 R.V., een ander verhaal van 1631.

Ms. A33. - Een enkel uitvoerig verhaal over het uitdrijven van drie duivels, in het jaar 1652; het neemt f° 1 en 2 R.V. in beslag. De titel luidt: *Jesus, Maria*.

Ms. A34. - Een wonderbare genezing uit het jaar 1651 geschreven op f° 1 R.

Ms. A35. - Nogmaals een mirakuleuze genezing, waarvan de getuigen de waarheid bevestigen "*heden desen 19 Aug. 1655*" en ondertekenen. De tekst neemt f° 1 R.V. in beslag. Hetzelfde verhaal zit ook in het ms. 30, maar in korte versie.

In de zeven besproken dossiers staan eenentwintig verhalen, waarvan veertien verschillende en zeven een tweede versie zijn van voorgenoemde gebeurtenissen. De kronologische spreiding bestaat uit drie periodes: de eerste van 1603-1604 met zes mirakels; de tweede van 1631 met twee verhalen; de derde, 1649-1655 vermeldt zes rapporten.

Vermoedelijk zijn de zeven dossiers samengesteld in de 19de eeuw, op 't ogenblik dat men de manuskripten klasseerde en inventariseerde. Heel wat folio's zijn bij mekaar gevoegd of uit mekaar getrokken, zonder rekening te houden met de inhoud of datum, vandaar het gebrek van samenhang in de dossiers. Feitelijk is deze uiterlijke vorm van klassering geen bezwaar voor onze studie(2). De inhoud van de

2. In al de dossiers bevindt zich een duidelijke transkriptie van de manuskripten. Dank zij die teksten zagen we de mogelijkheid een studie te wijden aan deze mirakelverhalen.

manuskripten is veel belangrijker. Uit dit volkskundig archief hebben we veertien verhalen kunnen achterhalen, een rijkdom van verscheidenheid in de mirakelliteratuur van de 17de eeuw.

II. DE MIRAKELVERHALEN

In het kader van de verering van O.-L.-Vrouw-ter-Rive in de heerlijkheid van St.-Pieters te Gent(3), hebben we reeds een studie gewijd aan de eerste zes mirakelverhalen in verband met vijf mirakelschilderijen die deze wonderbare gebeurtenissen illustreren(4). De inhoud van de manuskripten schrijven we volledig over. De tekst ervan hebben we omgezet in het huidige taalgebruik om de lektuur begrijpelijker te maken. We hebben ons niet kunnen weerhouden om nu en dan de oorspronkelijke schrijfwijze over te nemen. Het middelnederlands brengt wat afwisseling in de lektuur; bovenzien zien we hoe de geschreven taal van de 17de eeuw, niet zo vreemd lijkt als we zouden vermoeden.

1. 1603. Driesken van Dorne van lamheid genezen.

Van het verhaal bestaan drie teksten : 1° Ms. A.29 van 1603, genoemd de schepenakte; 2° het onderschrift op het mirakelschilderij in de O.-L.-Vrouwkapel van de Sint-Pieterskerk te Gent; 3° Ms. A30, f° 1 R, een tweede versie, vermoedelijk een halve eeuw na 1603 geschreven. Het verhaal luidt als volgt.

Driesken van Dorne, zoon van Jan en Chrispine Sturtewaghene is lam en kreupel geboren. Hij was twee jaar en half en kon gaan noch staan. Hij werd bij zijn tante Jacoba Pleviers uit medelijden opgenomen en door haar en andere vrienden naar de kerk gebracht. Daar deden ze hun devotie en offerande voor het altaar van O.-L.-Vrouw. Toen ze nadien het kind op de grond stelden, bleef het rechtstaan. Het is gezond naar huis gegaan en gezond gebleven. Later is Driesken religieus geworden in Afligem.

Qua inhoud zijn de drie versies van dit verhaal op elkaar gelijkend. Wat de vorm betreft is er wel een gering verschil te merken tussen de manuskripten van 1603 en 1655. Een paar voorbeelden ter vergelijking van de geschreven taal.

...Driesken van Dorne, f^s Jans...

den tijt van twee jaeren en alf dat hij niet en co(nde) gaen of staen...

...zijne moeye heeft... tvoornoemde kind opghenomen ende es daermede ghecommen binnen de voornoemde kercke...

...voor onse Lieve Vrouwe althaer es recht bliven staende, ende sedert worden gaende...

Andries van Doerene...

3. Niet enkel O.-L.-Vrouw-ter-Rive werd er vereerd. Er bestonden drie broederschappen: O.-L.-Vrouw van den clergie, ook gulde clericorum genoemd; O.-L.-Vrouw-ter-Rive; O.-L.-Vrouw van de Zeven Weeën. De gulda clericorum bediende er een oostelijk O.-L.-Vrouwaltaar. R.A.G. Invent. 33, IX, 2° Broederschappen.

4. M. DAEM, De mirakelschilderijen, nog te verschijnen in O.V.Z.

lam ende creupel ghebooren...

...is bij sijne moye jacoba pleviers en andere vrienden ghedraghen naer de voorséyde kercke...

...voor den autaeer van onse Vrouwe tsamen biddende, opghestaen en ghesont naer huys ghegaen...

In Ms. 29 staat een randnota bij het verhaal van Driesken van Dorne, vermoedelijk er enkele decennia later aan toegevoegd. Die randnota werd in het Ms. 30 overgenomen op het eind van het verhaal.

Ms. 29. 1603. Randnota

is daer naer Religieus gheworden tot Affelghem.

Ms. A30, circa 1655, f° 1 R.

...naer huys ghegaen, soo dat hij naerderhandt Religieus is in het clooster van Affelghem.

2. 1603. Hansken Plevier van oogletsel genezen.

Drie versies: één in Ms. 29 f° 1 R van 1603, één op het mirakelschilderij; één in Ms. 30, f° 1^v en 2 R.

Hansken Plevier, zoon van Lieven, grafmaker van de St.-Jacobsparochie, acht jaar oud, had aan zijn linkeroog een letsel. Door gebed en offerande bekwam hij betemis. Zo luidt de tekst in de originele schepenaakte van 1603.

Vijftig jaar later verschijnt in het ms. 30 een meer uitgebreide versie van het gebeuren. Het oogletsel wordt een "*incurabel accident*" genoemd. Hansken kon niet "*gheholpen worden door eenighe medecynmeesters*". Hij nam zijn toevlucht tot O.-L.-Vrouw "*ende biddende in de kercke voor het miraculeus beldt, van syn accident verlost gheworden*".

3. 1603. Jacqueline Plevier van pijn in haar boezem genezen.

Voorgenoemd verhaal over Hansken wordt in dezelfde tekst vervolgd met de wonderbare genezing van Jacqueline Plevier. Haar genezing staat, samen met die van Hansken, ook afgebeeld op het mirakelschilderij. De versie van de schepenaakte loont wel de moeite vergeleken te worden met het verhaal in het ms. 30, een halve eeuw later geschreven. We citeren de volledige teksten uit de manuskripten.

Ms. A.29. 1603, f° 1 R

Zoo ooc ghedaen heeft Jaquemine plevier van zeker pine die zou in haeren slyncken boezem hadde zonder tot aldien te ghebruycken eenighe andere medicamenten dan een oprecht gheloove ende betrouwen up God ende zijne ghebenedide moedere.

Ms. 30, circa 1655, f° 2 R.

Ende naerder handt sijne suster Jacoba van een accident, dat sy ghekreghen hadde in haren slincken boesem.

Verwijzend naar de familienamen in de tekst, is er wel een verwantschap te bespeuren in de eerste drie verhalen. In 1603 wordt *Driesken van Dorne* door zijn *moye Jacoba Pleviers*, naar de kerk gebracht.

Verwijzend naar de familienamen in de tekst, is er wel een verwantschap te bespeuren in de eerste drie verhalen. In 1603 wordt *Driesken van Dorne* door zijn *moye Jacoba Pleviers*, naar de kerk gebracht.

Op hetzelfde tijdstip worden *Hansken Plevier* en *Jacquemine Plevier* genezen. Wie Jacquemine was wordt niet gezegd. Later, circa 1655, lezen we in ms. 30. f° 2 R "*Anskén Plevier*" en *sijne suster Jacoba*.

4. 1603. Martynken Veerman, zwak van ledematen, is gezond naar huis gekeerd.

Het verhaal kent drie versies: Ms. 29 f° 1R; het mirakelschilderij; Ms. 30, f° 1v. De teksten zijn heel kort. We citeren de volledige teksten van de twee manuscripten, geschreven met een tijdsverschil van vijftig jaar.

Ms. 29, 1603 f° 1 R.

Ten derden alzo Martynken veerman f° Jaques in zijn leden zwack ende die onghebruyclich worden was, is duer bedynghen ende offerande alsvoren ghebetert.

Ms. 30. circa 1655 f° 1 V.

Marteynten Vermau' f° Jacobi swack synde van leden ende onghebruickelycken heeft hare offerande commen doen in de kercke, ende met volle sterckte ende ghesontheydt naer huys ghegaen, en de voors wel ghebleven.

Het is het derde mirakelverhaal van de schepenakte. Martynken is zoals de voorgaanden gaaf en gezond naar huis gegaan. Op het schilderij ziet men dat het meisje haar krukken heeft achtergelaten.

5. 1603. Begijntje Josyne van dorislaere van langdurige ziekte genezen.

Drie versies van het verhaal: 1° Ms. 29. f° 1 R, 1603; 2° mirakelschilderij; 3° Ms. 30. f° 1v. De originele teksten van de manuscripten zijn voldoende duidelijk om de inhoud van het verhaal te begrijpen. De vergelijkende teksten zijn als volgt.

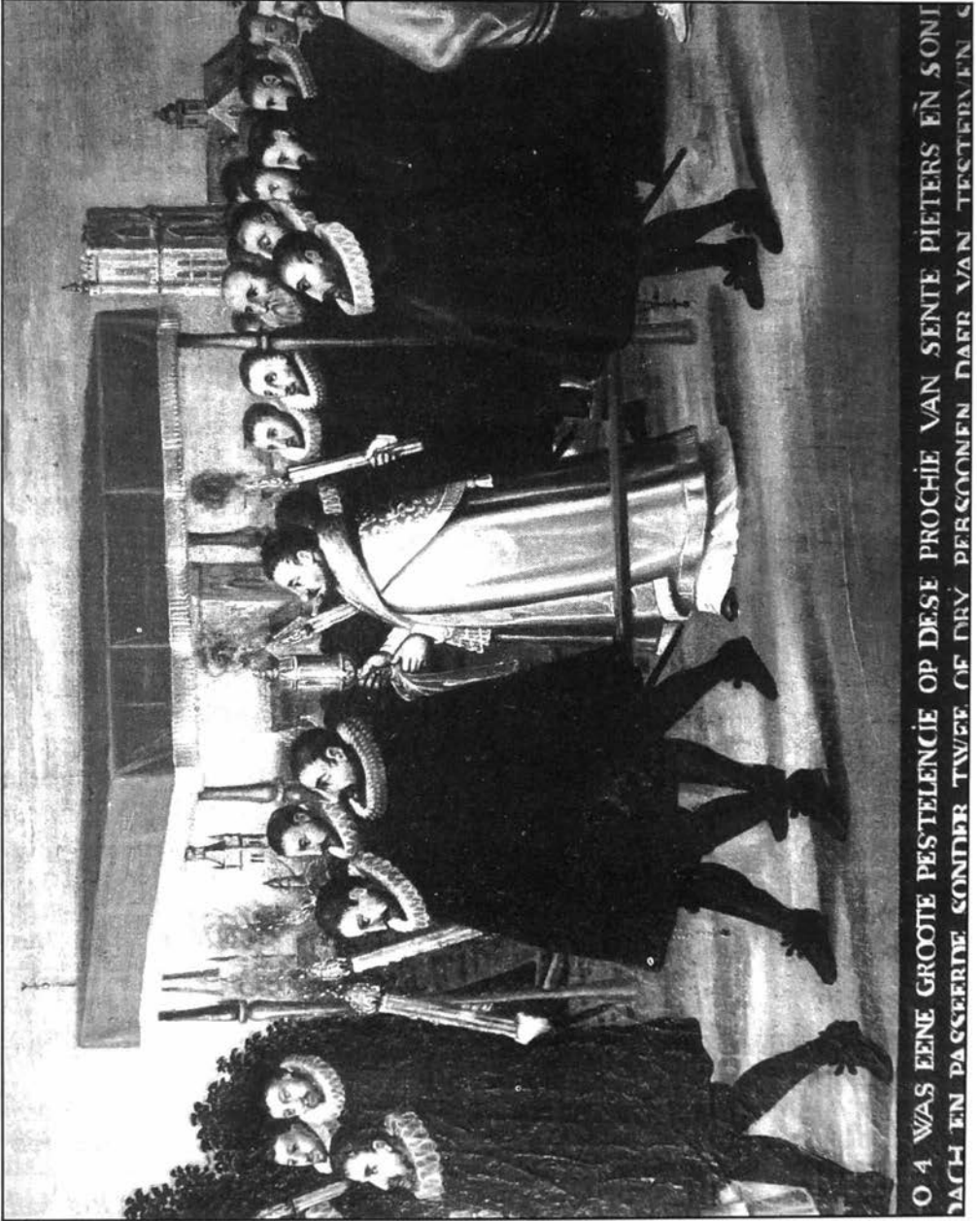
Ms. 29. 1603 f° 1 R.

...alzo Joncvrauwe Joosine van Dorislaere f° Loys leghine tsente lisbetten langhen tyt ziec gheweest hebbende.

zonder te come gane dan met hulpe, is met ghelijcke hulpe ghecommen in de voornoemde kercke alwaer zoe haer ghebet ghedaen hebbende, is opghestaen ende zonder hulpe thuis ghegaen, zo zou oyt sidert alleene ghegaen ende ghestaen heeft, God van zijnder ghenade ende marie zijne ghebenedide moeder, vande goeder-tieren gratie bedanckende.

Ms. 30 circa 1655, f° 1v.

Joffrauwe Josyne van Doorislaere f° Lowys Begynten deser stede langentydt sieck gheweest synde, ende ghedurelijcken leggende te bedde, ende ghedurelijcken leggende te bedde, ende niet connende

De Fiertelommegang op Sint-Pietersdorp in 1604.

gaen daen met hulpe, is met ghelijcke hulpe ghecommen in de kercke van onse L^e Vrouwe, ende aldaer ghedaen hebbende hare devotie, is opghestaen ende sonder eenighe hulpe teenemael ghesont sijnde, ghegaen naer haer couvent.

6. 1604. De ommeegang van de' fiertel O.-L.-Vrouw-ter-Rive.

Over het ontstaan van de fiertel of ommeegang van O.-L.-Vrouw-ter-Rive en de broederschap verwijzen we naar de studie over de mirakelschilderijen in de Mariakapel van Sint-Pieterskerk te Gent. We worden hier nogmaals gekonfronteerd, zoals in de vorige mirakelen met een mirakelschilderij, waarvan het wonderbaar gebeuren van 1604 geschilderd en geschreven staat op een houten paneel. In het Ms. 30, f° 2 R van 1655 staat hetzelfde verhaal als op het schilderij. De tekst van het manuskript klinkt zo mooi en duidelijk, dat we een transkriptie overbodig achten.

Ten jaere 1604 was de stadt van Gendt besmet met een groote peste, ende namentlijcken op St.-Pieters, de tyckstrate, alwaer niet eenen dagh passeerde, sonder twee a dry ginfecteerde te sterfven, soo dat de selve strate ten lesten wirt afgheketent ende alsoo aenstande was de iaerlyksche feestte van onse L^e Vrouwe half oost ende de processie ghewoen was door de selve strate te passeren, soo wirt in deliberatie gheleyt voor sijn hoow den Bisschop van Ghendt, ende den eerw. heere Prelaet van St.-Pieters, ofte de selve processie, door die ginfecteerde straete, naergewoente soude passeren ofte niet? Naer een goet examen is besloten dat iae, ende alsoo het miraculeus beldt inde selve processie wirt omghedraghen, soo het selve aldaer ghepasseert was, is de peste blijven staen, soo datter niet eenen persoon meer vande selve sieckte ghestorven is.

Op het schilderij staat de ommeegang met de fiertel van O.-L.-Vrouw, augustus 1604, prachtig afgebeeld. Het is een ikonografisch tijdsdocument van grote betekenis voor de volkskunde. Voor meer uitleg hierover verwijzen we naar onze studie over de mirakelschilderijen ter verering van O.-L.-Vrouw-ter-Rive.

7. 1631. Gentenaar Nicolas vanden Moten uit Florentijnse gevangenis ontvlucht.

Het dossier M. 31, f° 1 R, V, 2 R bevat één enkel verhaal, met datum 1631 in randnota. Het verhaal draagt als titel: Liberatio et carcere, uit gèvangenis verlost; het klinkt zonderling en gelijktijdig dankbaar als mirakelmotief.

Nicolays vander Moten, jonkman, geboren Gentenaar had de gewoonte alle zaterdagen O.-L.-Vrouw te gaan bezoeken in de parochiekerk van St.-Pieters. Hij trok met zijn meester, wiens sekretaris en kamerling hij was, naar Rome en Florentië waar hij verbleef. Zijn meester had *eenen grooten pick op eenen andere cavalier*. Hij liet hem door een knecht omver schieten. De meester stopte het afgevuurde pistool in handen van zijn kamerheer, Nicolays vander Moten, die het pistool in zijn bedstro wegstopte. Het wapen werd teruggevonden. De meester van Nicolays voelde zich verdacht en onveilig. Hij verliet de stad op bezoek naar zijn moeder.

Op het vermoeden dat de meester dit schelmstuk zou kunnen hebben uitgevoerd, werd hij door het gerecht gedagvaard. Maar de meester verscheen niet. In zijn plaats werd zijn sekretaris en kamerheer Nicolays gevangen genomen en in een droeve gevangenis gestopt. Nicolays verwachtte zich aan een scherp verhoor en strenge veroordeling. Hij had de pistool in handen gehad en de waarheid verzwegen. Er was een bericht verschenen waarin stond: de aanbrenger van de schuldige krijgt een som geld; de zwijger wordt zwaar gestraft. Nicolays voelde zich plichtig. Hij had de waarheid verzwegen om zijn meester te beschermen. Hij werd veroordeeld en belandde in de gevangenis. Eens daarin gesloten zocht hij zijn toevlucht tot O.-L.-Vrouw.

Als bij wonder kreeg hij in een droom de ingeving van ene belofte te doen. Kon hij uit de gevangenis ontvluchten dan beloofde hij naar Gent te trekken om O.-L.-Vrouw op den Blandijn te gaan begroeten zoals hij dat de zaterdag gewoon was te doen.

Nicolays werd wakker. Met een goed hart deed hij dezelfde belofte waarvan hij gedroomd had. De volgende nacht openden zich alle gevangenispoorten, zoals geschiedde ten tijde van de apostel Petrus.

Vrij zijnde trok Nicolays naar Gent. Hij meldde zich aan bij de schepenen van de heerlijkheid van Sint-Pieters. Daar heeft hij de ware toedracht verteld. De schepenen wou kontroleren of Nicolays de waarheid had gesproken, daarom schreef hij naar de heren van het Magistraat in Florence. Van daar liet men weten dat Nicolays vander Mooten een kriminele gevangene was, hoe hij uit de gevangenis was ontvlucht kon men niet zeggen.

Na dit antwoord uit Florence, geloofde men Nicolays. Zijn verhaal werd als echt en waar geregistreerd.

Uit dankbaarheid schonk Nicolays een votiefschilderij aan O.-L.-Vrouw. *Het werd door Heere Pastoor met blijdschap ontfanghen het schilderyten, daer hij staet met syn hoet af voor schepenen stande nu achter den hooghen autae. Ita est.*

Nicolays blijkt wel een ontwikkeld en dankbaar man geweest te zijn. Als sekretaris en kamerheer van een voornaam meester kende hij de gewoonten van zijn heerlijkheid en de stad Gent. Als veroordeelde gevangene, ontvlucht uit Florence, meldde hij zich onmiddellijk aan bij de schepenen van de heerlijkheid. Hij wist wat hem te doen stond om zijn onschuld te bewijzen.

Nicolays is ook een dankbaar man, zowel tegenover O.-L.-Vrouw als tegenover zijn rechters, de schepenen van de heerlijkheid. Het is een mooi voorbeeld ter illustratie van het schenken van een ex-voto in een bedevaartoord, eerste helft 17de eeuw. De manier waarop hij zich laat schilderen, *hij staet met syn hoet af voor schepenen*, getuigt eveneens van wellevendheid en dankbaarheid. De plaats waar het schilderij hing, *stande nu achter den hooghen autae*, kan zowel in de O.-L.-Vrouwkapel als in de kooromgang nabij de kapel geweest zijn. De kapel, gulda clericorum van O.-L.-Vrouw lag oostelijk van het hoogaltaar.

8. 1631. Huismoeder Maria vander Cruysen genezen van hevige hand- en armpijn.

Ms. 32. f° R.V. Er is maar één versie, gedateerd 1631. Het bevindt zich in een dossier, waarvan de twee voorgaande verhalen dateren van 1649. We vermoeden dat dit verhaal van 1631 niet thuishoort in het dossier en verkeerdelijk geklasseerd werd. Boven de tekst staat de titel "*Een ander*" waaruit we kunnen afleiden dat er een voorgaand verhaal moet geweest zijn. De inhoud klinkt tamelijk simplistisch. Uiteindelijk lag het wel in de bedoeling, via de plotselinge genezing Gods woorden te bevestigen : klopt, en uw gebed zal worden verhoord. Het dankbaar verhaal van de predikanten luidt als volgt.

In het jaar 1631 kreeg de huisvrouw Maria vander Cruysen, echtgenote van Jonkheer Lucas vander Haghen, plotseling hevige pijnen in de hand en de arm. Ze werden stijf en konden niet meer bewegen. Op aanraden van de dokters nam ze medikamenten en andere middelen; maar alles bleek tevergeefs te zijn, *sonder het minste effect ofte eenighe beternisse te verwachten*. Uitwendig was er aan hand en arm niets te merken, ze leken *teenemael doodt ende lam te wesen*.

Hand en arm leken *teenemael doodt ende lam te wesen*. Mogelijks kwam de pijniging van ergens anders, maar uitwendig gezien was er niets te merken.

Oordelend dat alle menselijke middelen geen baat bijbrachten nam de vrouw haar toevlucht tot God en de voorspraak van Zijn allerheiligste moeder om van haar pijnen en onmacht te worden verlost. Zij roept haar kinderen bij zich en verzoekt hen met haar naar O.-L.-Vrouw van Sint-Pieters te gaan, om neffens haar devotelijk te bidden en de voorspraak van Maria af te smeken. Moeder zei : u weet wel kinderen, *dat ick mijn handt ende areme wel van doen hebbe om U te pareren (sieren) ende in alles behelpsamich te wesen*.

In de kerk gekomen, werpen ze zich voor de voeten van het miraculeuze beeld. Ze smeken om de gezondheid van moeder te bekommen door de krachtige voorspraak en bijstand van Maria bij haar barmhartige zoon Jezus Christus.

Tijdens het gebed begint de duim van moeder lichtjes te verroeren; daarna de hele hand en arm die een heel jaar *onmachtich ende lam was gheweest*. Moeder werd vervuld met grote blijdschap en zei tot haar kinderen : *O kinderen bidt voors, ick beginne mijnen duym te roeren ende ick hoope de volle ghesontheydt te krijghen*.

Thuisgekomen van de kerk is eerst de hand en zijn daarna de vingers beginnen trekken, *de welcke craeckende dadelycken het leven hebben verkregghen*. Nadien kwam leven in de hand en de arm *sonder het ghevoelen vande voorseyde groote peyne*. Van toen af heeft moeder haar hand en arm te volle kunnen gebruiken. Zij is God en Zijn heilige moeder komen bedanken. Tot meerdere dankzegging en glorie van Hen moet dit kenbaar worden gemaakt aan de gehele wereld. *Ende tot desen eynde is het selve in het wittè gheschreven ende bevesticht met haren eedt ter presentie vande onderschreven ghetuyghen. Ita est*.

H.A. Castello pastor B Marie in monte blandino.

Michelle vander beken. Leonora Sophie vander haghe.

9. 1649. Brugse kloosterzuster hernieuwt haar beloften, na twijfel aan haar roeping.

Ms. 32. f° 1 en 2 R. één versie. Een langdradig verhaal, blijkbaar bestemd voor religieuzen die twifelen aan hun roeping. De aanvang zet plechtig in met de datering.

In het iaer vande gheboorte Christi 1649 op den 26 september. Een religieuze uit Brugge voelde al zeven jaar lang strijd in haar roeping. Ze wou uit het klooster treden; het ogenblik was nu gekomen om het te doen. Een zeker persoon die de heilige Maagd op de Blandijnberg in de heerlijkheid van St.-Pieters vereerde, had begrip voor de moeilijkheden waarmede de zuster te kampen had in haar uiterste nood. De zuster achtte haar daartoe onbekwaam *om sulck een werck van importantie tot een goedt eynde te bringhen*. Door het gebed van anderen werd die persoon verlicht haar toevlucht te nemen tot de allerheiligste Maagd op de Blandijnberg. Zij bad, opdat ze in staat zou zijn, *vóór soo veele alst Godts wille was*, de gratie en de liefde te krijgen om de zuster tot betere gevoelens te brengen, die de zuster zouden helpen te volharden in hare religieuze staat, tot meerdere eer en glorie van God. Ze vroeg ook dat de zuster zou beseffen dat ze de volharding in haar kloosterbeloften zou te danken hebben aan de moederlijke liefde, barmhartigheid en gratie van O.-L.-Vrouw. Van zodra deze persoon haar gebed beëindigd had, vertrok ze, in naam van Maria, op staande voet naar Brugge. *Soo is sij tsanderdaeghs de selve religieuse gaen vinden vande welcke sij wesende nochtans onbekendt*. Ze werd goed onthaald. De zuster bekende dat ze bijna de hele dag aan die persoon had gedacht, alsof het een goddelijke ingeving ware geweest. Samen hebben ze enige tijd gepraat en gaf de zuster haar uiterste nood te kennen.

De persoon die de zuster was komen bezoeken sprak haar over de zuivere liefde van de heilige Maagd Maria. Ze moest een vast betrouwen hebben; zij was de enige moeder die haar helpen kon in de gemoedstoestand waarin ze zich bevond. De zuster verstond deze woorden en zei, *zo betrauwe ock haer*. En pas deze woorden uitgesproken voelde ze zich verlicht en gesterkt. Ze was één ander mens geworden. *Zo heeft sij utvolder herten ende volle monden ghesproecken dat sij Godt boven al voordaen begerte te gaen dienen, met sulck een liefde ende volmacheydt alst haer moghelycken soude wesen, sonder vreese ofte aensien van eenich leyden*. Ze bekende dat zij zelf de schuld was van haar ziekte. Vanaf dit ogenblik was ze van haar kwalen verlost. Ze kreeg grote liefde voor haar kloosterregel, *vanden welcken sij te vooren eenen grooten afkeer hadde gehad*. Vroeger had ze een afkeer in haar hart om die te volbrengen, nu heeft ze een *vierighe blijchap in haer ziele gesonden in het volbringhen vanden selven*. Op de feestdag van de aartsengel Michaël heeft zij, na het ontvangen van het H. Sakrament, haar eerste kloosterbeloften *met een vierighe liefde ende particuliere blijchap ende groot contentement vernieuwt*. Nadien heeft ze de heilige Maagd Maria tot haar moeder verkozen, met de schenking van haar hernieuwde beloften, haar belovend tot de laatsten snik te zullen dienen door de liefde en bijstand die zij van haar dagelijks hoopte te zullen ontvangen. *Maec-*

kende voorts met de H. moeder een verbondt van noyt verderen iet te beginnen sonder haer eerst ghegroyt te hebben met de Inghelsche groetenisse. Van zodra zij die belofte had afgelegd, bekende ze haar schuld aan haar overste. Ze vroeg opnieuw te worden opgenomen in de gemeenschap.

De dankbaarheid voor de genade, de liefde en het bijzonder voorrecht dat de zuster van de heilige Maagd mocht ontvangen heeft ze bevestigd en met eigen hand het volgende geschreven. Op het manuskript ontbreekt de tekst van deze attestatie.

10. 1649. Geuzin uit Vlissingen tot het kristendom bekeerd.

Ms. 32, f° 2^v tot 4^v. Een lang verhaal, met als titel de datum "*Den 14 november 1649*".

Een seecker vrouwe van Vlissinghen oudt wesende inde sestich iaeren is ghecommen binnen de stadt van Ghendt om een proces te volgen dat hier hangende was. Ze is hier ongeveer twintig maanden geweest. Ze was niet van onze religie maar van de allerhardste sekte. Geestelijke en wereldlijke personen hadden te vergeefs getracht haar te bekeren. Ze bleef halsstarrig bij haar opinie; ze luisterde naar niemand. De personen met wie ze contact had, lieten alle hoop varen haar te kunnen bekeren en besloten haar te verlaten.

Door de Voorzienigheid Gods is ze in een grote en gevaarlijke ziekte gevallen. Een zeker persoon die bekend stond om haar naastenliefde in ziekte en nood, werd aangesproken om haar te helpen. Ze was akkoord de zieke bij te staan mits volgende voorwaarde. De personen die het verzoek deden de zieke vrouw te bekeren "*souden moeten belooven dat sij die bekeringhe teenemael souden toeschrijven aen de alderheylichste Maghet Maria op blandijnberch ende met den eersten op de selve plaetse haer grootelyckse souden gaen bedancken ende hooren de messe den welcken den pastoer tot dancksegginghe beloofd hadde te doen*". Van zodra die belofte gezamentlijk was afgelegd, is de persoon die de zieke moest gaan bekeren, bij haar op bezoek gegaan.

Bij de zieke zijnde, luisterde zij naar wat de bezoekerster haar vertelde, iets wat ze bij de voorgaande bezoeken geweigerd had. Nadat ze enige tijd met mekaar hadden gesproken, dankte de zieke haar bezoekerster, vragend dat ze 's anderendaags zou willen weerkomen, wat ze beloofde te zullen doen.

En ze kwam 's anderendaags weer. De zieke zei: Jufvrouw, al hetgeen u mij gisteren verteld heeft, over de punten van het waarachtig geloof, heeft heel de nacht in mijn hoofd gespeeld. Ik was er gedurig mee bezig en voornamelijk met het mysterie van het heilig Sakrament des altaars. In de vroege morgen heb ik daar veel tranen voor gestort, de almachtige God biddend "*verlicht te moghen worden in het waerachtich gheloove*".

De jufvrouw die de zieke was komen bezoeken heeft haar met blijdschap verder onderricht, maar eerst en vooral gevraagd of ze in waarachtigen God geloofde en oprecht de wil had te komen tot het ware geloof. Op die vraag antwoordde zij dat ze geen ander inzicht koesterde dan het ware geloof te leren kennen en voordien nog onderricht

was geweest. Wanneer de jufvrouw zich klaar maakte om te vertrekken, werd haar gevraagd haar bezoeken verder te zetten, hetgeen de jufvrouw wel zinnens was te doen.

Vanaf de zieke is de jufvrouw recht naar de pastoor gegaan om hem te vragen de zieke te gaan bezoeken en het overredingswerk in het geloof verder te zetten. Op dit verzoek antwoordde de pastoor aan de jufvrouw. Ik wens mij met die zaak niet te moeien want de vrouw houdt zich te sterk aan haar opinie. Vrijdag jongstleden heb ik hiervoor nog mijn best gedaan. Ze antwoordde zo stoutmoedig dat ik haar zei: "*Vrouw gij sprecht al oft gij den boosen gheest in u hadt*".

Onafgezien van wat er in het verleden gebeurd was beloofde de pastoor zijn best te doen. Vijf dagen na haar terugkeer van de pastoor werd de jufvrouw vijf à zes dagen ziek. Nadien ging ze 's morgens naar de kerk van O.-L.-Vrouw. In haar gebruikelijk gebed vroeg ze de heilige Maagd de voorspreekster te willen worden voor de arme verdwaalde vrouw; en meteen kreeg ze een ingeving. Ze zou een beeld van O.-L.-Vrouw meenemen tijdens het bezoek aan de vrouw; hetgeen zij dan ook gedaan heeft. Van zodra ze bij de vrouw kwam met het beeld zegde ze: Susanne, ik breng u het beeld van de heilige Maagd en Moeder Gods Maria om het 's nachts bij u te houden om u te helpen. Suzanneken antwoordde: Jufvrouw, 's nachts heb ik zo nare dromen dat ik van benauwdheid begin te roepen. Al diegene die bij haar in huis waren hadden schrik bij haar te blijven. Dit werd door hen bevestigd. Een van hen vroeg haar een kruisteken te maken, maar ze weigerde. De jufvrouw nam het meegebrachte beeldje en maakte er een kruisteken mee zeggend: Ik bid God en de heilige Maagd dat zij van u weren alle vijanden die u hinderlijk zijn naar ziel en lichaam. Na deze woorden heeft de zieke het beeld genomen en minzaam gevraagd: Maria, sta mij bij opdat ik mag kennen *ende commen tot de gherchtighe waerheydt*. Het beeld omhelzend en hartelijk kussend maakte ze er een kruisteken mee. Ze vroeg om het beeldje aan haar bedsponde te mogen hangen om het 's nachts bij zich te hebben.

Enige dagen nadien is de jufvrouw weer op bezoek geweest. En om haar op de proef te stellen, zegde ze het beeldje te komen terughalen. Maar de vrouw antwoordde: O jufvrouw, dat moogt ge niet doen. Sedert ik het beeldje bij mij heb, slaap ik rustig, zonder enige schrik of zware dromen. Verder zegde de vrouw naar huis te willen terugkeren (Vlissingen) en de predikant te vragen te bewijzen dat zijn *kercke de auste kercke is*. Wordt dit niet bewezen, dan zou de vrouw haar geloof (protestantisme) afzweren en de kristelijke leer aanvaarden.

Dit antwoord was voor de jufvrouw niet geruststellend. Ze keerde naar huis terug en vroeg aan de heilige Maagd om het besluit van de vrouw te doen veranderen.

Twee dagen nadien is Susanne weer ziek geworden, bevangen door koorts en in levensgevaar. De jufvrouw vernam het. Ze bad O.-L.-Vrouw het verstand van de vrouw te verlichten en haar te dwingen het waarachtig katholiek geloof te aanvaarden. En om haar smeekgebed nog meer kracht bij te zetten heeft ze, op de feestdag van de heilige Franciscus Xaverius, zijn hulp ingeroepen. Ze vroeg hem voorspreker te zijn bij de heilige Maagd om de vrouw gratie te schenken zich te bekeren.

Het welcke oock terstont is gheschiet. Diezelfde nacht zag de zieke vrouw, in haar slaap, zich zitten voor een biechtvader.

's Anderendaags riep de vrouw gedurig met de jufvrouw te willen spreken om een biechtvader te hebben. De jufvrouw verwittigde terstond de pastoor. Toen hij aankwam zag hij de goede wil en het vurig verlangen van de arme geuzin. Hij zei tot de jufvrouw: dat is het werk van de heilige Geest. Na de middag hoorde hij haar biecht.

Na de biecht drukte de vrouw het hartelijk verlangen uit het heilig Sakrament te ontvangen. De pastoor vond het nog niet geraadzaam. Hij vond het beter voor volgende zaterdag, tot wanneer de zieke haar geloofbelijdenis zou hebben afgelegd.

De pastoor vroeg haar of zij het oprecht meende. Ze zei, met God niet te spotten. De pastoor deed haar zweren "*bij den levenden Godt zeggende soo helpt mij Godt ende alle sijne Heylighen*"; er de naam Maria nog aan toevoegend. Nadien heeft de bekeerde vrouw grotelijks verlangd "*om haren Heere ende Godt te moghen ontfanghen*". Zonder ophouden riep ze: O, mijn God, wanneer komt Ge? Wanneer mag ik U ontvangen? Deze woorden herhaalde ze tot wanneer haar het H. Sakrament ten huize werd gebracht. In tegenwoordigheid van al diegene die daar aanwezig waren, riep ze met luide stemme: "O, mijn Heer en mijn God, zijt Ge daar?" Met in- en uitwendige vreugde heeft ze de Heer ontvangen. Drie dagen nadien genoot ze haar volle gezondheid, ze dankte God en zijn heilige Moeder voor hun barmhartige weldaad.

11. Circa 1650. Zuster Joanna Goties van longziekte genezen.

Het is het eerste verhaal van het ms. 30 f° 1 R met als titel: *Mirakelen van onse L^e Vrouwe op St.-Pieters binnen Ghendt*. Het verhaal is te dateren tussen 1620-1657 omdat het mirakel erkend werd door Mgr. Ant. Triest, bisschop van Gent, ambtsperiode 1621-1657. Er is maar één versie van het verhaal. Op het handschrift werd blijkbaar later geschreven "curatio debilis" genezing van zwakzinnige.

Lekezuster Joanna Goties, dochter van Joris, geprofest in het klooster van Galileen te Gent, lijdt aan een uitdrogende ziekte. Het is zo ver gekomen dat ze geen hoop meer heeft op genezing.

Door de dokters verlaten neemt ze haar toevlucht tot O.-L.-Vrouw van St.-Pieters. Alhoewel ze door haar ziekte niet meer op eigen benen kan staan, vraagt ze aan haar overste de ommeegang van O.-L.-Vrouw te mogen doen. Vol vertrouwen wordt het toegestaan. Met een helpende hand is ze in de kerk gekomen. Na dat ze haar gebed gedaan heeft, staat ze op om de ommeegang te beginnen. En hoe verder ze gaat hoe sterker ze zich voelt. Na de ommeegang is ze *met volle ghesontheydt naer huys ghegaen, ende voor een schoon mirakel gaprobeert bij zijn hoohw Antonius Triest, Epis. Gand*.

12. 1651-1652. Livina vander Plasche van ziekte, betovering en drie duivels verlost.

Een uitzonderlijk lang verhaal, ms. 33 f° 1 en 2 recto-verso. In een ander dossier, ms. 30 f° 2^v bevindt zich een kortere versie, geen data

worden er in vermeld. Het manuscript met de uitvoerige beschrijving van het exorcisme hebben we reeds besproken in een afzonderlijk artikel in Oostvlaamse Zanten "Exorcisme in de O.-L.-Vrouwkerk op Sint-Pieters te Gent. Livina vander Plasche van drie duivels verlost. Februari 1652"(5). Het manuscript is wel een waardevol dokument voor zijn inhoud. In dezelfde studie maken we eveneens een vergelijkende studie met één geval van exorcisme uit de 16de eeuw en een tiental gevallen uit de eerste helft van de 17de eeuw. Om in geen herhaling te vallen beperken we de inhoud van het verhaal tot een korte samenvatting.

Jufvrouw Livina vander Plasche, ingezetene van Gent, is vele jaren gekweld geweest door vreemde ziekten, zware toverij en bezetenheid. In 1651 krijgt ze er weer last van. Ze besluit haar toevlucht te nemen tot O.-L.-Vrouw. Ze bezoekt vanaf september achtereenvolgend de bedevaartplaatsen Scherpenheuvel, Vilvoorde, Lede en O.-L.-Vrouw ter Radien in de St.-Baafskathedraal te Gent. Daar bemerkt de exorcist dat Livina niet alleenlijk betoverd, maar ook door de duivel bezeten is. Nergens vindt Livina baat. Ze neemt haar toevlucht tot O.-L.-Vrouw van Troost in de O.-L.-Vrouwkerk op St.-Pieters(6).

Begin januari 1652 begint de eerste belezing van de voorziene vijftien dagen. Vanaf de eerste dag merkt men dat de duivel aanstalten maakt om te zullen vertrekken. De tiende dag zegt de duivel Falsch te heten en de vijftiende dag te zullen vertrekken. De volgende vijf dagen ervaren de bezweerders dat Livina door meer dan één duivel bezeten is. Door de exorcisten daarover ondervraagt zegt Falsch dat ze met drie zijn. De vijftiende dag, 27 januari gaat Falsch geweldig te werk. Hij scheurt de kleding van Livina. De bezetene valt bewusteloos. De duivel neemt afscheid van zijn slachtoffer. Livina voelt zich van een eerste vijand verlost. Maar de bezweerders exorcisiceren verder aangezien er drie duivels bij betrokken zijn. Als antwoord op de vraag wanneer de volgende duivel zou vertrekken, krijgt de exorcist als antwoord, eerst in het Latijn: "over drie dagen" en dan in 't Vlaams "dinsdag toekomende".

's Anderendaags, 28 januari, zegt de tweede duivel Belgis te heten. Op 30 januari, de derde dag zoals de duivel gezegd had, wordt de bezetene hevig gekweld. Ze valt bewusteloos en voelt werkelijk de tweede duivel, Belgis, uit haar verdrijven. Dezelfde dag nog gaat het exorcisme verder. De derde duivel noemt zich Magister, de meester van de hel.

31 januari, de duivel roept op Maria en Bernardus. Hij spuwt venijn en zegt niet te weten wanneer hij zal vertrekken, die voorspelling ligt niet in zijn macht. Van 1 tot 9 februari maakt Magister alle dagen groot misbaar. Er komt kentering in zijn kreten, godslasteringen blijven achterwege. Hij roept: Sanctus, Sanctus, Sanctus en de namen Maria en Bernardus. Tenslotte bekent hij: Victoria Mariae, de overwinning van Maria.

5. M. DAEM, Exorcisme. In O.V.Z. 1990, 1, 13-32.

6. In de O.-L.-Vrouwkerk waren er drie broederschappen die elk vereerden: O.-L.-Vrouw van den clergie of gulde clericorum, O.-L.-Vrouw ter Rive, O.-L.-Vrouw van de Zeven Weeën.

De laatste dag, zaterdag 10 februari. Tot grote verbazing van de aanwezigen levert de vijand zijn laatste strijd. De buik van Livina zwelt gelijk een ton. De duivel klimt naar het hart; vandaar naar de tong. Ze wordt geweldig uitgerokken, een handpalm groot. Magister neemt een laatste uitweg: de lippen. Met groot geweld verlaat het hoofd van de hel zijn prooi. Livina voelt het. Ze zegt: «'t Is gedaan!».

Om volle zekerheid te hebben dat alle duivels waren vertrokken hebben de exorcisten nog gans de vasten hun beleving voortgezet. Er gebeurde niets meer. Livina heeft geen moeilijkheden meer ondervonden, 't was alsof haar nooit iets had gemankeerd.

Het verhaal wordt voor echt en waar verklaard door de handtekening en het getuigenis van Hieronymus A. Castello, pastoor van O.-L.-Vrouwkerk.

13. 1652. Jacobus Vlamincck, van lamme voet genezen.

Ms. 34, f° 1R, gedateerd 1652, één versie.

Joos Vlamincck en zijn echtgenote Clara, wonende te Gent, achter de Recolletten op de Leie, hebben, tot meerdere eer van God en van zijn Moeder Maria, het volgende verklaard.

In de maand maart van het jaar 1652, werd plotseling in de nacht hun kind Jacobus Vlamincck, omtrent drie jaar oud, lam geslagen in zijn bed aan het rechterbeen. Het kind kon geen ogenblik meer staan noch gaan, het moest van de ene plaats naar de andere worden gedragen. Vader en moeder hadden medelijden met het kind. Ze veronderstelden dat hun kind gekweld werd *van eenighe gheesten ofte wel van eenighe hylighen*. Ze lieten enkele missen opdragen ter ere van sinte Privel en tot lavenis der zielen, *maer al sonder baete ende hoepe van ghenesinghe*. Ze hebben er dokter Dycker, samen met een chirurgijn bijgeroepen om het been te visiteren en te doen wat mogelijk was. Ze wisten niet hoe ze helpen konden zodat het kind hulpeloos bleef tot de eerste dinsdag na Kerstdag. Moeder nam haar toevlucht tot O.-L.-Vrouw op St.-Pieters. Met veel vertrouwen en hoop op genezing heeft ze ten einde raad een mis laten lezen, en kaars geofferd en het kind aan O.-L.-Vrouw opgedragen. Gedurende de mis is het kindje op zijn beentjes blijven staan gedurende de consecratie. 's Anderendaags kon het blijven gaan, zonder enige spoor van lamme been te hebben behouden: En als bewijs dat dit de echte waarheid is, *hebben het selve onderteekent, berijdt wesende het selve te verclaeren soo te wesen op kennen eedt. Bij mij claerken vlamynck. Mij present P.A. Castello B. Mariae.*

14. 1655. Kind Maria Sarelotte met naar binnen gekeerde voeten krijgt normale voeten.

Van het verhaal bestaan er twee versies. De meest uitgebreide staat op ms. 35, f° 1 R en V, gedateerd 1655. Een beknopt verhaal bevindt zich op ms. 30 f° 1 V, ongedateerd.

Aangezien het lofwaardig is, getuigenis af te leggen van de waarheid in saecken die dienen tot vermeerderinghe vande eere Gods ende sijn L. Moeder Maria, zo hebben de personen die dit verhaal ondertekend hebben volgende waarachtige verklaring afgelegd.

Ms. 35 f° 1 R.

Maria Sarelotte dochter van den Eersamen fransois Michiels ende syne huysvrouwe Joanna van den Ende.

Ende wesende een kind van ontrent de vier iaeren, sijn twee voettiens omghekeert heeft gehad, soo dat sij stonden ghedrayt van binnen, inder voeghen dat het niet en coeste gaen dan met ghespalckte leskens, ende dat al waeghelende vanden eenen cant tot den anderen cant.

Ms. 30 f° 1 V.

Maria Sarelotte Michiels fa francisi,

den tydt van vier iaeren haere voeten ghehadt omghekeert.

so dat sij gande met ghespalckte leskens (liezen) den eenen voet moeste stellen voren den anderen, ende noet en coeste gaen dan met groote moyelijckheydt.

Het leek alsof het kind lam was geweest. Geen moeite was gespaard gebleven door een beroep te doen op dokters en chirurgijns om het kind te helpen. Geen baat echter; het kind werd door hen verlaten, als ongeneesbaar verklaard.

Ongeveer twee jaar nadien hoorde het kind de geburen met mekaar praten over de ommegang van O.-L.-Vrouw op St.-Pieters. Het kind gaat naar huis bij zijn moeder, zeggend *laet ons oock gaen den omme-ganck van onse L. Vrouwe, onse L. Vrouwe sal mij moghelyckse helpen.*

Moeder ging akkoord met het voorstel. Ze verzocht enkele personen om het kind te helpen dragen of aan de hand te leiden, aangezien het zonder hulp en bijstand niet mogelijk was de weg af te leggen. Deze personen noemden: Josyne Gomme een meisje van vijftien jaar en een ander meisje van dezelfde leeftijd, Catharina de Raedt.

Samen begonnen ze de ommegang, het kind aan de hand leidend vanaf de namiddag drie uur tot 's avonds zeven uur. Wanneer ze samen in de kerk kwamen, stak moeder een kaars in de hand van het kind; ze hief het kind omhoog om de kaars op het altaar van O.-L.-Vrouw te plaatsen. Van zodra de kaars op het altaar stond, heeft het kind zijn liesbandjes afgenomen en uitgedaan. Na het gebed heeft het kind ze op het altaar gelegd. Als dat gedaan was is de moeder met haar kind en de twee meisjes naar huis gegaan. Het kind stond recht op zijn voeten; ze stonden nu in hun natuurlijke houding tot grote blijdschap van de ouders en van de vele personen die het kind met de misgroeide voeten hadden gekend. Vanaf heden is het kind zo normaal recht beginnen gaan gelijk iemand anders. *In teecken der waerheydt hebben het selve verclaert waerachtige te wesen de persoonen onderschreven bereydt sijnde het selve te verclaeren voor alle persoonen die dese waerheydt souden moeghen raecken heden desen 19 aug. 1655.*

Francois michiels, ianneken van henden Josine Gomme. Isaleve leblan. het merck † vande weduwe de Raet cateline dunat.

Tot slot een paar beschouwingen over de personen en feiten uit veertien mirakelverhalen. De begunstigden behoren tot diverse geslachten, leeftijden en beroepen. Allen zijn getroffen geweest door ziekte, bezetenheid, gevangenschap. Drie meisjes en drie kinderen hadden te lijden van kreupelheid, lamheid, voetletsel, oogletsel, boezempijn. Bij de volwassen personen ontmoeten we één man; de zes vrouwen zijn: huismoeder, twee kloosterzusters, een begijntje, een jufvrouw, een protestantse vrouw uit Vlissingen. De man, Gentenaer, kamerheer van een patricier ontsnapte op wonderbare manier uit de gevangenis van Florence. Een kloosterzuster twijfelde aan haar roeping; een tweede leed aan longziekte. Het begijntje werd door langdurige ziekte gekweld. Een protestantse vrouw hield zich halsstarrig aan haar geloof. Een juffrouw was door drie duivels bezeten. De enige zorgzame huismoeder uit onze reeks had een lamme hand. In het mirakel van de fiertelommegang van 1604 was een ganse gemeenschap betrokken door de zwarte dood, de pest. Met onze verhalen staan we met beide voeten in de eerste helft van de 17de eeuw. Twee belangrijke aspecten uit die periode willen we even belichten, n.l. de volkskunde en de tijdgeest in het kader van deze mirakelverhalen. Men hoeft geen scepticus te zijn om te twifelen aan echtheid van deze gebeurtenissen. We moeten een duidelijk onderscheid maken in het gebruik van het woord "mirakel". Zowel vroeger als nu had en heeft het een letterlijke en figuurlijke betekenis. De feiten die de begunstigden en de aanwezigen meemaakten in de kapel of bedevaartplaats, wekten grote verwondering op. Genezing en verlossing stemmen tot vreugde en dankbaarheid. Over de oorzaak van de bekomen genezing of weldaad wordt niet nagedacht noch gediskussieerd. Naar een uitleg wordt niet gezocht. In de volkstaal zegt men: 't is wonderbaar, 't is niet uit te leggen, 't is een mirakel! Het woord in zijn figuurlijke betekenis behoort nog altijd tot de ABN-woordenschat. Ook de volksgeneeskunde heeft hierin een rol gespeeld. Voor de ziekten wist men geen raad met de gestelde problemen, en wist men bovendien geen uitleg te verschaffen wanneer het probleem was opgelost. Het thema van de zogenoemde mirakuleuze genezingen hebben we reeds behandeld in het mirakelboek van Kapelleke Schreiboorn te Gent(7).

We deden een beroep op Dr. L. Elaut, specialisten in de geschiedenis *van de geneeskunde en kenner van de volkskunde om ietwat uitleg te verschaffen over de ongewoon voorkomende genezingen die in het mirakelboek van Schreiboorn geschreven staan uit de jaren 1664-1729. Verwijzend naar de uitleg die Dr. L. Elaut hierover verschaft, vatten we samen wat hij schrijft. "De meest essentiële en noodzakelijke bewijsgronden ontbreken die er zouden kunnen leiden, de genezingen als wonderen te beschouwen, hetzij in de theologische, hetzij in de geneeskundige zin, te bestempelen. Wanneer men de aangehaalde feiten, die vóór 250 à 300 jaar zijn voorgevallen met een kritisch oog bekijkt, kan men voor allemaal aantonen of zeer waarschijnlijk maken, dat de genezing het gevolg was van een natuurlijk herstelverloop.*

7. M. DAEM, *Votiefschilderijen en mirakelboek van Kapelletje Schreiboorn te Gent*, Koninkl. Bond Oostvl. Volksk., Gent, 1975, 107-109.

De volksdevotie schrijft liever een genezing toe aan iets bovennatuurlijks, dan aan een natuurlijk genezingsproces waarvan ze de mogelijkheden evenmin begrijpen, of zelfs maar kennen". De mening die Dr. L. Elaut verkondigt voor de mirakelen van Kapelleke Schreiboorn is toepasselijk op alle mirakelverhalen. Meer commentaar en verantwoording vindt men in voorgenoemde bijdrage over "*Volksgeneeskunde*" van Dr. L. Elaut.

Bij de aanvang van ons artikel vestigden we de aandacht op de verkondiging en bevestiging van de geloofsleer via de mirakelverhalen. Van de eerste vijf wonderbare bevrijdingen van ziekte (nr. 1, 2, 3, 4, 5) werden mooie schilderijen gemaakt als gedenkstuk van het gebeuren. Ze zijn nog te zien in de O.-L.-Vrouwkapel in de St.-Pieterskerk. Van dezelfde mirakelen werd door de schepenen van de heerlijkheid van St.-Pieters een attestatie afgeleverd "*up dat een yder int gheloove... niet en twijffele*". De wonderbare ontsnapping van de kamerling Nicolays van der Moten (nr. 7) wordt door de schepenen als waarheid erkend, *ze hebben de waerheydt gheregisttreert*. De pastoor en twee getuigen, bevestigen door hun handtekening dat Maria vander Cruysen (nr. 8) genezen is. De genezing van zuster Joanna Goties (nr. 11) *is een schoon mirakel gapprobeert bij zijn hooghw. Antonius Triest*. De bevrijding van Livina vander Plasche (nr. 12), de genezingen van Jacobus Vlaminck (nr. 13) en Maria Sarelotte (nr. 14) worden echt en waar verklaard door de pastoor "*ita est, quod attestor*"; "*berijdt wesende het selte te verclaeren soo te wesen op hennen eedt; in teecken der waerheyt hebben het selve verclaert waerachtigh te wesen... bereydt sijnde het selve te verclaeren voor alle personen die dese waerheydt souden moeghen raecken*".

Om dit artikel over de mirakelverhalen uit de O.-L.-Vrouwkerk te eindigen, herhalen we nogmaals dat de studie van de besproken verhalen een rijke waaier biedt van thema's die de disciplines volkskunde, kunstgeschiedenis en geschiedenis bestrijken. We hebben dit voldoende aangetoond in ons aparte bijdragen over de mirakelschilderijen, het exorcisme, de mirakelverhalen. Hoogst waarschijnlijk liggen er nog manuskripten weggeborgen in Rijks-, Stads- en Bisschoppelijk archief van mirakelverhalen uit kerken, kapellen, bedevaartplaatsen die de moeite waard zijn ontcijferd en gepubliceerd te worden. De studie ervan schenkt genoeg aan de auteur; ze schenkt ook haar diensten en kennis aan de volkskunde in 't algemeen, en aan ons tijdschrift zeer in het bijzonder.

Marcel Daem

Geneesheren in de ban van de hypnose (1880-1900) ⁽¹⁾

In de sociologische literatuur rond professionalisering staan belangenbehartiging en overheersing centraal. De aandacht van sociologen gaat hierbij overwegend uit naar de interne organisatie van de beroepsgroepen en naar hun strategieën om de macht te grijpen, te behouden en uit te breiden. De Parry's bv. hebben een model ontwikkeld rond de noties 'markt', 'marktevolutie' en 'marktcontrole'. Grotendeels aanknopend bij Marx en Weber hebben zij de controle van beroepsgroepen over bepaalde markten aangeduid als machtsfactor. Toegepast op het medisch beroep stellen beide auteurs vast dat de geneesheren en de medische beroepsverenigingen o.m. de opleiding hebben gehanteerd als bron voor marktbeheersing (controle op de toetreding), en dat zij talloze eisen hebben gesteld die uitsluitend het verwerven van een legaal monopolie tot doel hadden⁽²⁾.

Sociologie en monopolie

Dit sociologisch model kan aan de hand van vele historische feiten worden geïllustreerd en bijgetreden. Artsen hebben in België vooral vanaf het midden van vorige eeuw verschillende strategieën aangewend om de markt te beheersen: het afsluiten van de beroepsgroep door uitsluiting (van de heelmeesters bv.), het verhogen van de solidariteit (ontstaan van het medisch syndikalisme), het nastreven van een gelijke levensstijl en de controle op het gedrag van de leden (de oprichting van 'chambres disciplinaires'). Ik denk verder aan de eis van de Belgische geneesheren in vorige eeuw voor onderwijspolitieke maatregelen om de toegang tot het beroep te bemoeilijken (numerus clausus). Een ander voorbeeld van hoe medici naar monopolievorming streefden is de strijd om het behoud van het alleenrecht om het instrumentarium te hanteren, overduidelijk aanwijsbaar t.a.v. het beroep van de vroedvrouw. De geneesheren konden de wetgever er nl. van overtuigen dat het verloskundig instrumentarium - voornamelijk de verlostang - niet door vroedvrouwen mocht gehanteerd worden.

Nog een ander voorbeeld van de monopolievorming was het streven van de artsen om alle vormen van onwettige uitoefening van de geneeskunde strenger te doen bestraffen. Tot in het parlement toe wezen de artsen op de maatschappelijke noodzaak om de Nederlandse kader-

-
1. Gebruikte afkortingen: A.P. = Annales Parlementaires; A.M.; L'art médical; A.M.B. = Archives de médecine belge; A.S.M.C.Lg. = Annales de la Société médico-chirurgicale de Liège; A.S.M.G. = Annales de la Société de Médecine de Gand; A.S.M.L. = Annales de la Société de Médecine liégale; B.A.R.M.B. = Bulletin de l'Académie Royale de Médecine de Belgique; B.H.M. = Bulletin of the History of medicine; B.S.M.M. = Bulletin de la Société de médecine mentale; B.S.S. = Bulletin du Service de santé; G.M.B. = Gazette Médicale Belge; G.M.Lg = Gazette Médicale de Liège; J.M. = Journal de médecine etc. (Brussel); J.N. = Journal de neurologie et d'hypnologie; J.T. = Journal des Tribunaux; M.H. = Le Mouvement hygiénique; Pas. = Pasinomie; P.M.B. = Presse Médicale Belge; R.Q.S. = Revue des questions scientifiques; Sc. = Le Scalpel.
 2. N. PARRY & J. PARRY, *The rise of medical profession: a study of collective social mobility*, Londen, 1976.

wet van 12 maart 1818 in dit verband strikt toe te passen. De medische commissies hadden volgens de geest en de letter van die wet de plicht alle gevallen aan het parket te signaleren en de rechten van de arts te beschermen. De geneesheren betreurden dat dit in werkelijkheid zelden het geval was en indien er toch aanklachten kwamen, leidden die naar verluidt zelden tot veroordelingen, wat volgens hen een blijvend gevaar voor de volksgezondheid betekende⁽³⁾.

'Wettelijk beschikken de artsen over een monopolie', zo stelde dr. Merveille in de *Gazette Médicale de Liège* in 1888, maar in werkelijkheid wordt met dit recht een loopje genomen.

'Qu'a-t-on fait, que fait-on, lorsque le médecin réclame le droit de *pratiquer seul* un art que, seul, il a étudié, que, seul, il peut faire servir à l'intérêt public? - On lui répond que la loi lui accorde ce droit et que les tribunaux et les commissions médicales veillent à son observation. Quelle plaisanterie! Comme si les membres des parquets et des tribunaux ne se montraient pas constamment, par leur inertie et leurs préjugés, les protecteurs, les complices véritables de la médecine illégale et de ses adeptes!'"⁽⁴⁾.

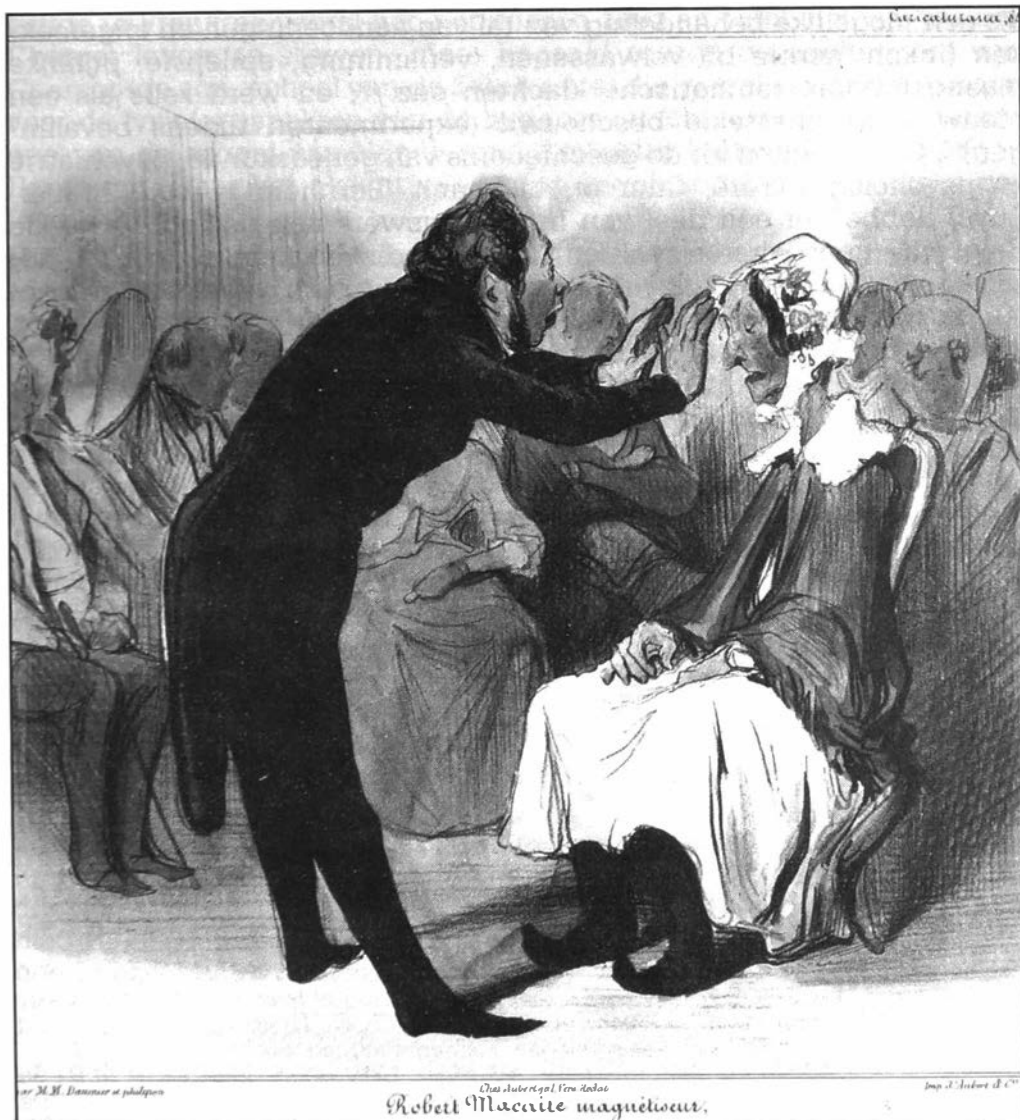
Een laatste voorbeeld van de bezorgdheid van de arts om zijn monopoliepositie is de discussie over de vraag of massage en orthopedie - toen beter bekend als 'la thérapeutique externe' - niet uitsluitend tot de bevoegdheid van de arts behoorden. Geneesheren protesteerden met klem tegen de laksheid van de magistratuur en de overheid. Ze stelden vast dat dit onderdeel van de 'medische markt' grotendeels in handen was van onbevoegden en vroegen de overheid dat de medische commissies strenger zouden optreden tegen de vele misbruiken op dit terrein. Aangezien een afzonderlijke wettelijke regeling politiek gezien niet direkt haalbaar was, zagen de geneesheren volgende oplossingen: de oprichting van zgn. 'comités de défense professionnelle', die alle gevallen van onwettige uitoefening zouden opsporen, die zich burgerlijke partij zouden stellen voor de rechtbank en schadevergoeding zouden eisen in geval van overtreding van de medische wetgeving⁽⁵⁾. Sommige geneesheren kloegen over het feit dat het medisch korps dit werkterrein aan haar neus had laten voorbijgaan, op een moment dat de markt tekenen vertoonde van oververzadiging en dat de strijd om hun zelfbehoud in alle hevigheid losbarstte. Zij vroegen de overheid, in het kader van de herziening van de voornoemde wet van 1818, in het bijzonder aandacht te besteden aan de definitie van onwettige uitoefening van de geneeskunst. Omstreeks 1900 werden zelfs voorstellen ingediend die moesten leiden tot de reglementering van de massage⁽⁶⁾.

3. *A.P.*, Sénat, ss., 1878-1879, 135 (k.2) - 136 (k.1).

4. *G.M.Lq.*, 1.XI.1888, 49 (k.2).

5. *Sc.*, XXXI, 37, 16.III.1879, 229 (k.1-2).

6. Zie bv. *G.M.Lq.*, 40, 3.VII.1896, 481-482; 42, 16.VII.1896, 505-506; *Sc.*, LXI, 2, 12.VII.1908, 24; LXIII, 40, 2.IV.1911, 603.

H. Daumier & Ch. Philipon, *Les Robert-Macaire*, Parijs, 1836-1842, caricature n° 88 in kleur, getiteld 'Robert Macaire magnétiseur' (met dank aan de Afdeling Kostbare Werken en aan de Fotografische Dienst van de Koninklijke Bibliotheek te Brussel). De ironie van de Fransman Honoré Victorien Daumier († 1879) kwam in sterke mate tot uiting in een grote reeks prenten die hij aan de navolgers van Hiipocrates wijdde. Zijn spot was niet zozeer op het artsenberoep gericht, alswel op de menselijke zwakke aspecten daarvan. Daumier was met het medisch milieu goed vertrouwd. Hij illustreerde de *Némésis médicale* van de arts Fabre en maakte eveneens de aquarel *Les médecins et la mort* van dokter Court. De lithografieën over geneesheren, waarvan hier een afbeelding, ontstonden tussen 1833 fen 1868 en voeren de figuur van Robert Macaire ten tonele, aan wie Daumier een ganze serie wijdde die bij het publiek erg populair werden.

De hypnose

Een minder bekend voorbeeld van het streven naar monopolievorming was de kwestie van de *hypnose*, ook wel 'suggestion mentale' of 'hypnotisme' genoemd⁽⁷⁾. In de 19de eeuw werd de hypnose en daaraan verwante toestanden (sommambulisme, persoonlijkheidsassociaties e.d.) bestudeerd en therapeutisch toegepast. Hypnose was naar verluidt hét behandelingsmiddel bij uitsteking van hysterie, stond bekend als een mogelijke behandeling van tal van aandoeningen en ongemakken (inkontinentie bij volwassenen, verlamming, epilepsie, pijnlijke maandstonden, reumatische klachten enz.)⁽⁸⁾, en werd zelfs als een nieuw soort anesthesie beschouwd (experimenten tijdens bevallingen)⁽⁹⁾. Grote namen uit de geschiedenis van geneeskunde, psychiatrie en psychologie (Féré, Charcot, Liébeault, Bernheim, Freud, Breuer, Luys) hebben er een deel van hun levenswerk aan gewijd⁽¹⁰⁾. Ook de Belgische geneesheren raakten via de medische pers of door studiereizen naar voornamelijk Nancy of Parijs, de twee rivaliserende 'scholen' voor hypnose, geleidelijk met de vele aspecten van het onderwerp vertrouwd⁽¹¹⁾. Hypnose was tevens een item dat in de jaren 80 en 90 van vorige eeuw echt 'in' was (vergelijkbaar met het succes van het mesmerisme of 'dierlijk magnetisme' in de tweede helft van de 18de eeuw)⁽¹²⁾. In nagenoeg alle cultuurproducties uit die tijd, in kranten, opvoedkundige, juridische, filosofische en meer algemene tijdschriften vond men het thema terug⁽¹³⁾. Illustratief in dit verband is de getuigenis van de Belgische wetsdokter Derechter die in 1888 één van zijn artikels opende met de volgende woorden: "*l'hypnotisme est à la mode aujourd'hui et dans le monde profane et dans le monde médical*"⁽¹⁴⁾. De Franse arts Edgard Bérillon durfde zelfs te spreken van een

7. Deze laatste term werd het meest gebruikt en zou voor het eerst door James Braid uit Manchester zijn gebruikt omstreeks 1843 (*La Grande Encyclopédie. Inventaire raisonné des sciences etc.*, Parijs, s.d., t.XX, 484; H. JOLY, *L'hypnotisme et la suggestion*, Parijs, 1913, 5-7).
8. Cfr. de eindeloze reeks 'observaties' van BERNHEIM, *De la suggestion et de ses applications à la thérapeutique*, Parijs, 1888 (2de uitg.), 271-568 ('de la suggestion appliquée à la thérapeutique').
9. A. LIEBEAULT, *Le sommeil provoqué et les états analogues*, Parijs, 1889; P.M.B., 2.I.1889, 422; A.S.M.C.Lq. (1891) 59-67; JANET, *Une opération chirurgicale pendant le somnambulisme provoqué*, J.N. (1897) 22-24.
10. Lit.: J.M.BRAMWELL, *Hypnotism. Its history, practice and theory*, Londen, 1930 (3de uitg.); R.E.SHOR & M.T.ORNE (eds.), *The nature of hypnosis: selected basic readings*, Londen, 1965, vi-504p. en E.M.THORNTON, *Hypnotism, hysteria and epilepsy. An historical synthesis*, Londen, Heinemann Med. Books, 1976, vii-205p.
11. P.M.B., 1882, 1883 en 1885 (passim); A.S.M.G., LXIV, 1885, 273-284; A.M.B., 3e s., t. XXX, 1886, 421 e.v.; J.M., 1880, 1881 en 1887 (passim); 1882, 399-402 ('De l'hypnotisme au point de vue médico-légal'); A.M., 1886; 190, 193-202; 1887, 198-201, 257-261.
12. Voor de receptie van het mesmerisme in België raadplege men de bijdrage van G. Zorab in E.J.DINGWALL (ed.), *Abnormal hypnotic phenomena. A survey of nineteenth-century cases. t.II*, Londen, 1967, 3-50.
13. G. KAISER, *L'hypnotisme devant la loi*, J.T., 21.VII.1887, k. 937-946; 24.VII.1887, 953-957; *Revue de Belgique*, 1889 (passim); R.Q.S. (1889) 521-541, (1890) 34-88, 353-394; A. CULLERRE, *Magnétisme et hypnotisme*, Parijs, 1892 (3de uitg.), vi-viii; V. VAN TRICHT, *L'hypnotisme. Causerie*, Namen, Godenne, 1892, 67 p.; V. DUDART, *Qu'est-ce que le magnétisme curatif et comment peut-il guérir les malades?*, Brussel, 1892. J. VAN CAMPEN, *Hypnotism*, Gent, A. Siffer, 1893, 33 p.
14. G. DERECHTER, *Une application de l'hypnotisme au traitement de l'hystérie*, in: J.M., 1XXXVI, 1888, 704.

een ware 'manie hypnotique'⁽¹⁵⁾. De titel van de Franse vertaling van het werk van de Italiaanse jezuïet J.J.Franco luidde letterlijk "L'hypnotisme revenu à la mode"⁽¹⁶⁾. Na de doorbraak van de hypnosetheorie van de Parijse hoogleraar Charcot omstreeks 1882 speelde het Franse boulevardblad *Le Journal de magnétisme* een even belangrijke rol in het debat rond hypnose als de medische tijdschriften⁽¹⁷⁾. De discussie laaide in Frankrijk vooral hoog op tussen 1882 en 1893, het jaar waarin Charcot kwam te sterven, meer bepaald tussen de aanhangers van Charcot (de zgn. school van de Salpêtrière) die vooral aandacht hadden voor de fysieke aspecten van de hypnoseverschijnselen, en de leerlingen van de school van Nancy rond Ambroise Liébeault en Hippolyte Bernheim, waar het aksent veeleer op psychologische processen gelegd werd⁽¹⁸⁾.

Hypnose mag dan voor de Belgische geneesheren geen onbekende zijn, er is een moment geweest in de 19de eeuw waarbij rond die hypnose een brede maatschappelijke discussie is ontstaan. Waarover ging het? Zoals reeds vermeld waren neurologen en psychiaters reeds geruime tijd actief op het vlak van de herwaardering van hypnose en autosuggestie. In de schoot van de Belgische 'Société de Médecine mentale' en andere medische genootschappen kwam het onderwerp vanaf de jaren '80 van vorige eeuw regelmatig aan de orde. Gaandeweg vonden de neuropsychiaters hun eigen weg. Aanvankelijk gebeurde dit nog via buitenlandse tijdschriften zoals het Duitse *Zeitschrift für Hypnotismus* (Leipzig vanaf okt. 1892) en vooral de Franse *Annales médico-psychologiques* (Parijs, sinds 1843), de *Archives (internationales) de neurologie. Revue trimestrielle (later: mensuelle) des maladies nerveux et mentales* (Parijs, vanaf juli 1880), de *Revue de l'hypnotisme expérimental et thérapeutique* (Parijs, vanaf 1886) of *L'Encéphale. Journal des maladies mentales et nerveuses* (Parijs, vanaf 1881)⁽¹⁹⁾. In 1896 zag het Belgisch 'interdisciplinair' tijdschrift, de *Journal de neurologie (et d'hypnologie)* (Brussel, 1896-1922) het licht. Het blad stond onder leiding van de neuropsychiater Xavier Francotte, hoogleraar aan de medische fakulteit van Luik, en J. Crocq, docent aan de U.L.B. De meeste Franse 'hypnologen' werkten aan het blad mee: Babinski, Janet en Bérillon uit Parijs, Bernheim uit Nancy e.a. Hoewel het tijdschrift de verslagen publiceerde van de Belgische vereniging voor neurologie, richtte de redactie zich van bij de aanvang tot alle geneesheren en nam het onderwerpen op die niet noodzakelijk of niet uitsluitend tot het domein van de neuropathologie of neuro-

15. M.H. (1888) 283.

16. Vertaald door een Waals priester naar de derde Italiaanse uitgave en verschenen te Sint-Amands, Parijs en Brussel in 1891 (in-16°, 379 p.)

17. Cfr. R.G.HILLMAN, *A scientific study of mystery: the role of the medical and popular press in the Nancy-Salpêtrière controversy on hypnotism*, B.H.M., XXXIX (1965) 163-182.

18. Lit. L. CHERTOK, *L'hypnose depuis le premier congrès international tenu à Paris en 1889*, La Presse Médicale, 22 mei 1965, 1495-1500 en vooral D. BARRUCAND, *Histoire de l'hypnose en France*, Parijs, 1967, 65 e.v.

19. Dit laatste tijdschrift verandert een aantal keren van naam: *Revue d'hypnologie théorique et pratique dans ses rapports avec la psychologie, les maladies mentales et nerveuses* (1890), *Annales de psychiatrie et d'hypnologie* (1891-1895, 5 dln.) en *Revue de psychiatrie, de neurologie et d'hypnologie* (1896-1914).

JOURNAL DE BRUXELLES

Le Journal de Bruxelles paraît tous les jours, à l'exception des jours de fête, à 5 heures du matin. Le prix de la copie est de 10 centimes. Le prix de l'abonnement est de 3 francs par an, en avance.

SECONDE ÉDITION.

Les annonces et insertions, à l'exception des annonces de mariage et de décès, sont reçues au bureau de la rédaction, à l'adresse ci-dessous.

INSERCTIONS

Les annonces et insertions, à l'exception des annonces de mariage et de décès, sont reçues au bureau de la rédaction, à l'adresse ci-dessous.

UNE SÉANCE D'HYPNOTISME

La pratique de l'hypnotisme ou plutôt de l'hypnotisation, a le mot à cours, se perfectionne et se simplifie avec la multiplication des expériences. Vous vous rappelez le grand déploiement de gestes « magnétiques », des fameuses « passes », dont jadis les magnétiseurs éblouissaient les spectateurs, beaucoup plus que leur sujet, en les myaillant. Mais bientôt la science dégagée plus nettement les caractères de l'hypnose et presque tout le monde finit par savoir que cette grosse dépense de sol-disant efforts était surtout de la parade. Les opérateurs devinrent alors beaucoup plus sobres de gestes. Il y a quelques années la mode fut imprimée ici par l'Allemand Hinesens de produire l'état hypnotique simplement par la fixation d'un objet brillant. M. Milo de Meyer a découvert un moyen plus simple encore de déterminer l'état somnambulique. Il avait convié lundi soir la préso des professeurs de l'Université et des médecins à une séance privée de « nouvel hypnotisme » dans un des salons du *Grand Hôtel*.

M. Milo de Meyer se place derrière le sujet et applique la main entre les omoplates de celui-ci; au bout de quelques instants les jambes du sujet tremblent, ses pieds se soulèvent sur la pointe, son corps est comme attiré vers le sol, le sujet fait de vains efforts pour conserver sa position normale; il tombe brusquement les genoux pliés. On lui dit de se relever, on lui avance une chaise à laquelle il put se accrocher pour se mettre plus facilement debout; il dépense toute l'énergie dont il est capable, il n'y parvient pas et doit rester gisant; les jambes sont comme paralysées.

Notes que le sujet est parfaitement éveillé, a parfaitement conscience de son état, parle et peut vous expliquer ce qu'il ressent. C'est là une

des caractéristiques de la nouvelle méthode de M. Milo de Meyer.

Pour dissiper la paralysie des jambes, il suffit à l'opérateur de passer sa main dessus.

Avant de commencer sa séance, M. Milo de Meyer s'était precautionné de sujets dont il avait éprouvé la sensibilité. C'était des gamins paraissant avoir de 12 ou 13 à 15 ans. Une remarque : tous avaient de ces figures qu'on appelle inintelligentes. Quelques-uns avaient déjà servi à l'opérateur dans ses expériences antérieures à Bruxelles; ils étaient particulièrement sensibles à son influence, car un magnétiseur peut faire en quelque sorte l'éducation d'un sujet.

M. Milo de Meyer prétend qu'avec sa nouvelle manière il rencontre 40 p. c. de sujets parmi les individus de 15 à 25 ans.

Trois personnes de l'assistance se sont soumises lundi à ses expériences, après que des spectateur à l'âme charitable eurent fait de leurs pertes un épais tapis qui rendit inoffensive pour lui-même la chute du sujet; car pour l'opérateur, il paraissait assez insensible, trop insensible, à la crainte que ses gamins ne se fassent mal en tombant brutalement sur le parquet.

La première de ces trois personnes était notre confrère Max Waller. Nous en sommes bien fâché pour lui, mais ce « Jeune-Belgique », ce moderne quintessencié ne paraît avoir nulle atteinte de névrose. La main de l'expérimentateur est restée sans effet sur lui, sauf, a-t-il déclaré, une sorte de tressaillement interne des jambes pareil à celui que produit dans les bras la pile électrique de nos foires.

Le second sujet spectateur a été une grosse dame. Prise de suite! Cette Vénus serait-elle celle de Milo?

Un monsieur s'est ensuite présenté qui a succombé après une résistance héroïque.

"Une séance d'hypnotisme", Journal de Bruxelles, LXVII, nr. 355, 21 december 1887, k. 4-5.

Dit bericht in de Journal de Bruxelles geeft kanttekeningen bij een hypnosevoorstelling die in de salons van het prestigieuze Grand-Hôtel te Brussel door ene zekere Milo de Meyer werd gehouden op 19 december 1887. Bij die gelegenheid werden ook enkele geneesheren uitgenodigd. Deze gebeurtenis lokte enige tijd later, in dezelfde krant (de editie van 15 januari 1888) een reactie uit van een student geneeskunde.

psychiatrie behoorden. Men vindt er artikelen in over gerechtelijke geneeskunde, kriminologie, experimentele psychologie enz. De stichtingsdatum 1896 is erg belangrijk want aan de basis van de oprichting van het tijdschrift lag niet alleen de jarenlange interesse voor zenuw-aandoeningen en hun behandelingswijzen maar ook een debat over de vraag of de artsen het exclusieve recht moesten krijgen om hypnose uit te voeren.

Kwakzalvers

Openbare, vrije hypnosevoorstellingen door kwakzalvers vormden de onmiddellijke aanleiding tot die vraag. Hierover zouden geneesheren (en later ook juristen) zich in de loop van de jaren '80 en het begin van de jaren '90 in alle ijver buigen⁽²⁰⁾. Die publieke voorstellingen werden in de grote steden gehouden (Brussel vooral) en brachten naar verluidt een aanzienlijke volkstoeloop teweeg⁽²¹⁾. Zozeer zelfs dat de overheid, bevreesd voor de openbare orde, de staatsveiligheid een oogje in het zeil liet houden. Zo is het geval bekend van een zekere Astère Denis, een hypnotiseur afkomstig uit Verviers en werkzaam te Schaarbeek, die zich in de Brusselse pers liet aankondigen als de auteur van een boek *La voie naturelle et l'utilité de l'hypnotisme* en wiens praktijken later door de overheid oogluikend werden toegestaan⁽²²⁾.

De argwaan van het medisch korps werd niet enkel ingegeven door de vrees voor de verstoring van de orde. De artsen waren vooral bevreesd voor de aantasting van hun monopoliepositie op het vlak van de 'geestelijke behandelingswijzen'⁽²³⁾. Voor enkele gerenommeerde zenuwartsen in ons land, zoals Xavier Francotte uit Luik, A. Van Gehuchten uit Leuven en de neuroloog van het Brusselse Sint-Janshospitaal Jean Crocq, ging het in wezen om de vraag of de 'spectacles d'hypnose' geen vorm waren van onwettige beoefening van een onderdeel van de medische wetenschap, nl. van de 'hypnologie' die als afzonderlijke wetenschap werd uitgeroepen.

Neurologen wendden immers zelf ook de hypnose aan tijdens konsultaties. Het meest bekende voorbeeld is dat van dr. Van Velsen die in 1890 een *Institut hypnotique et psychothérapique* oprichtte, naar het voorbeeld van de school van Nancy alwaar zgn. 'séances d'application de la suggestion' doorgingen⁽²⁴⁾. Jean Crocq, eveneens aanhanger van de school van Nancy, paste de hypnose toe op patiënten in de krankzinnigeninstelling ('maison de santé') te Ukkel waar hij hoofdgenees-

20. A. J. H. BONJEAN, *L'hypnotisme. Ses rapports avec le droit et la thérapeutique. La suggestion mentale*, Parijs-Verviers, 1890, ix-316-iv p.

21. *M.H.*, febr. 1888, 49.

22. Lit.: BRASSEUR, *Première autorisation officielle de pratique de l'hypnotisme ou la protection gouvernementale du charlatanisme. Communication faite à la Société Médico-chirurgicale du Brabant*, s.l.n.d. (na 1891?). Bovengenoemd werk verscheen vermoedelijk te Parijs en Verviers in 1891. Astère Denis schreef samen met dr. Vande Lanoitte *Hypnotisme, maladies, guérissons*, Verviers, 1895. Beide werken zijn in de Koninklijke Bibliotheek te vinden. Denis kreeg verschillende malen (bij ministerieel besluit) de toelating om hypnose te bedrijven tot grote ergernis overigens van de medische wereld (zie *B.S.S.*, 1894, 136: *M.H.*, XI, 1895, 313).

23. Zie bv. het verslag van het 13de internationaal medisch congres (sektie gerechtelijke geneeskunde) van DUPRE & ROCHER, *Des délits pouvant résulter de la pratique du magnétisme par des personnes non diplômés*, A.S.M.L. XII (1900) 39-50.

LA GAZETTE.
I centimes partout en Belgique.
ABONNEMENTS:
BRUXELLES: 10 fr. par an, 5 fr. 50 par semestre.
Tous les mois, 1 fr. 50 par trimestre.
En un an, 12 fr. par an, 6 fr. par semestre.
En un an, 12 fr. par an, 6 fr. par semestre.
En un an, 12 fr. par an, 6 fr. par semestre.
En un an, 12 fr. par an, 6 fr. par semestre.

LA GAZETTE

18e année. — N° 40
BRUXELLES,
Imprimerie de la Gazette, 40
RUE DE LA SORBONNE.
ABONNEMENTS:
En un an, 12 fr. par an, 6 fr. par semestre.
En un an, 12 fr. par an, 6 fr. par semestre.
En un an, 12 fr. par an, 6 fr. par semestre.
En un an, 12 fr. par an, 6 fr. par semestre.

M. Lejeune et l'hypnotisme.

Nous avons dit comment l'Académie de médecine s'est empressée, — pour réparer une... négligence de M. le ministre de la Justice. — de se saisir elle-même de la question des dangers de l'hypnotisme.

Ces dangers ne seront probablement pas niés par l'Académie. Sans doute, l'hypnotisme exercé prudemment, par des opérateurs compétents et d'une stricte honnêteté, fournit des applications admirables. Mais nous avons montré depuis assez longtemps, — dans la campagne que nous avons menée à peu près seuls, d'abord, et pendant longtemps, contre les séances publiques d'hypnotisme, — nous avons assez montré les incroyables abus on peut conduire l'influence absolue des magnétiseurs sur leurs sujets.

M. Lejeune sera donc forcé bientôt de donner son avis ou de montrer nettement qu'il entend étouffer la question. Situation embarrassante!

C'est en effet une invention bien nuisible à la religion que cet hypnotisme qui est venu jeter un jour nouveau sur tout ce qui était prodiges, guérisons miraculeuses, possession et sur tant d'autres choses qui étaient une source de revenus pour l'Eglise, et qui, maintenant, dépourvues de leur caractère surnaturel, rentrent dans la catégorie des phénomènes connus, régulièrement observés, et produits expérimentalement sans le secours d'aucune puissance occulte.

Les visions, les hallucinations, les apparitions, l'extase sont procurés à volonté maintenant au premier sujet venu, et l'étude de l'auto-suggestion a montré comment ces manifestations peuvent devenir spontanées.

On a communiqué à des sujets le courage et l'insensibilité des martyrs les plus admirés; on a pu les faire entrer dans une cage pleine de bêtes féroces, les brûler, les blesser, leur percer la langue avec des aiguilles sans qu'ils manifestassent la moindre douleur.

On a fait naître chez eux des stigmates analogues à ceux qui avaient été créés autour de certaines hystériques une superstition terrée.

On a révélé le secret pouvoir de la volonté, pouvoir dont les manifestations passent autrement pour surnaturelles. On a fait exécuter à des sujets quelconques des tours de force diaboliques.

On a rendu le mouvement aux paralytiques, le calme aux démentes; on a produit, avec de l'eau claire, les mêmes effets qu'avec des poisons et des médicaments; on a fait agir sur des malades des remèdes enfermés dans des tubes de verre scellés et dont aucune parcelle n'avait été absorbée par eux.

On a amené les sens à un degré d'acuité tel, que des facultés de perception toutes nouvelles ont semblé créées; la pensée a été transmise sans le secours de la parole ni des gestes; le boulière a été faite sur des procès de sorcellerie célèbre. On a classé les effets multiples de la suggestion. Et si les faits observés présentent ce fond d'inconnaissable que l'on trouve à la limite extrême de tout, du moins n'est-ce plus un inconnaissable spécial; qu'il soit permis de placer au-dessus des lois immuables de l'Univers.

Le Courrier de Bruxelles attirait l'attention, il y a une quinzaine de jours, sur les dangers des phénomènes hypnotiques. Avec sa foi robuste, il déclarait catégoriquement:

« Il n'est pas permis de considérer comme une conquête de notre siècle, et fier de ses progrès, de son amour de la liberté, de ses batailles pour le triomphe de la justice, une découverte qui permet d'abaisser l'homme au rang de créatur a sans raison, sans conscience, sans liberté, et qui trouble d'une manière si redoutable notre société inquiète du présent, incertaine de l'avenir. »

Il est ainsi, le Courrier. Ses raisonnements sont simples. Tout ce qui le gêne n'est pas une conquête de notre siècle. Les seules conquêtes de notre siècle sont celles qui peuvent profiter à l'Eglise et à lui-même par ricochet.

Une découverte capitale, dont les résultats sont innombrables, qui bouleverse la psychologie, agit la physiologie et trouble la médecine, — mais qui inquiète le commerce des miracles, n'est pas une conquête. C'est idiot mais héroïque. Il y a de l'étoffe de martyr chez les gens auxquels le dévouement à une cause fait braver ainsi le ridicule.

Mais les néo-catholiques de la teinte de M. Lejeune sont trop gâtés par le respect humain pour professer une foi aussi aveugle.

Ils voient bien, sans doute, tout le mal que la découverte fait à leur religion — ou plutôt à l'industrie qui se pare de ce nom, car il ne faut pas confondre la Religion, qui s'élève et s'affine à mesure que la science se développe, avec les modes d'exploitation du sentiment religieux que cette même science discrédite les uns après les autres.

Mais ils savent bien, d'autre part, combien il est dangereux de braver la science, qui finit toujours par avoir le dernier mot.

Condamner les pratiques de l'hypnotisme, c'est bien; mais les condamner, c'est aussi les reconnaître, leur donner un certificat officiel d'existence, leur accorder une importance capitale.

Convainquez que pour un ministre qui prend le la à Malines, le pas est difficile et qu'il lui faudra bien de l'esprit pour s'en tirer. En avant les calembours et les prouettes.

"M. Le Jeune et l'hypnotisme". La Gazette, XVIII, nr. 40, 9 februari 1888, k. 2-3 Het debat rond de hypnose in het Belgisch Parlement (jan. 1888) weerspiegelde zich eveneens in de Brusselse pers, precies op het moment dat de tegelijk geprezen en beruchte magnetiseur Astère Denis in Brussel zijn kunsten tentoon spreidde.

heer was. Hij vond dat hypnose in geen geval mocht verboden worden. In de zitting van het medisch-natuurkundig genootschap van Brussel van 4 februari 1888 pleitte hij ervoor dat de hypnose uitsluitend moest voorbehouden blijven "*aux hommes compétents, tels que les médecins... qui se livrent à des études dans un but humanitaire ou thérapeutique*"⁽²⁵⁾.

De artsen lieten begin 1888 hun verontwaardiging over het charlatanisme eveneens horen in het parlement bij monde van dr. Thiriart, volksvertegenwoordiger voor het arrondissement Soignies⁽²⁶⁾. Met woorden als '*le péril de ses pratiques*' en '*la nécessité d'en interdire les contagieuses et scandaleuses exhibitions publiques*' werd de minister van justitie Le Jeune op 24 januari 1888 aangemaand een wet voor te bereiden die de hypnose zou reglementeren⁽²⁷⁾. Enkele dagen later, nl. op 28 januari, hernam Thiriart collega, de Brusselse hoogleraar Rommelaere, sekretaris van de Academie, het onderwerp in de schoot van de Academie voor Geneeskunde. Rommelaere stelde voor om de regering te wijzen "*sur la nécessité de mettre un terme aux abus qui résultent de la pratique vulgarisée de l'hypnotisme*"⁽²⁸⁾.

Op dat zelfde ogenblik verscheen in de '*Journal des Tribunaux*' een overzicht 'pro en contra' het gebruik van hypnose door niet-medici van de hand van de Luikse filosoof J.R.L. Delboeuf die eveneens van oordeel was dat hypnose niet mocht ge vulgariseerd worden en dat de vrije uitoefening van de hypnose zowel om medische als om juridische redenen verboden moest worden. Delboeuf, die zelf een indrukwekkende lijst publikaties over hypnose op zijn actief had, steunde zich in zijn argumentatie vooral op werken van Franse juristen en artsen o.m. het boek van Jules Liégeois, hoogleraar aan de rechtsfaculteit te Nancy, getiteld *De la suggestion hypnotique dans ses rapports avec le droit civil et le droit criminel* uit 1884 en *L'hypnotisme et les états analogues au point de vue médico-légal* van Georges Gilles de la Tourette, leerling van Charcot⁽²⁹⁾. Hypnose is niet zo onschuldig als de beoefenaars ervan willen laten uitschijnen, vond Delboeuf. Magnetiseurs en hypnotiseurs gebruiken hypnose als dekmantel om aanrandingen op de eerbaarheid te plegen. Hypnosesessies geven aanleiding tot kleine opstootjes. Verder worden vele ongevallen opgesomd die te wijten zijn aan een 'onwetenschappelijk' gebruik van hypnose. Delboeuf citeert zelfs gevallen van experimenten waarbij hypnose zelfs

24. Mme CH. VLOEBERGHES, *Belgique Charitable*, Brussel, 1904, 67. Prosper Van Velsen is zelf auteur van enkele belangwekkende werken en artikels over hypnose: *Hypnotisme et psychothérapie*, A.S.M.C.Brabant, XI (1901) 24-38 (ook verschenen in de *P.M.B.*, 6.I.1901, 1-16); *Hypnotisme. Suggestion. Psychothérapie*, Brussel, 1912, 347 p. en het vulgariserend werkje *La suggestion (hypnotisme) etc.*, Brussel, 1912, 107 p.).

25. *J.M.*, LXXXIX (1889) 133.

26. *A.P.*, Chambre, ss. 1887-1888 (z.25.1.1888), 445-447.

27. *La question de l'hypnotisme devant la Chambre*, in: *J.T.*, 2.II.1888, nr. 495, 145-150; *Sc.*, XL, 38, 18.111.1888, 236 (k.3); *M.H.*, 1888, 51-55 (integrale tekst van de redevoering van Thiriart). De reactie van de minister vindt men in *A.P.*, Chambre, ss. 1887-1888, 445-446.

28. *J.M.*, LXXXVII, 1888, 85.

29. Bio- en bibliografische informatie over Joseph Delboeuf vindt men in de bijdrage van J. Hubaux in L. HALKIN & P. HARSIN, *Liber Memorialis de l'Université de Liège. 1876 à 1935. Notices biographiques. t.I. Fac. de phil. et lettr. - Fac. de droit*, Luik, 224-238 (vooral p. 235-238).

merkelijke verslechtering in de zenuwziekten tot gevolg hadden⁽³⁰⁾. Vanaf 25 februari 1888 staan de zittingen van de Academie voor Geneeskunde helemaal in het teken van de hypnose⁽³¹⁾. Verslaggever Masoin schetst nogmaals de weldaden van deze behandeling en wijst op de gevaren ervan wanneer die door onbevoegden wordt uitgevoerd. Hij duidt vooral op het maatschappelijk belang van de kwestie. De zaak van de hypnose heeft volgens Masoin belangrijke gevolgen voor de rechtspraak (schuldbekenenis o.i.v. hypnose) en voor de opvoedkunde (*'la suggestion hypnotique peut devenir un agent d'influence morale pour corriger des vices du caractère, des habitudes fâcheuses etc.'*). De hypnose is verder voor de fysiologie belangrijk (beïnvloeding van bloeddruk en hartslagfrequentie) en van grote betekenis voor de behandelingsleer. Ook wordt gewezen op de gevaren die na opheffing van de hypnotische toestand uitgevoerd worden, zonder dat de opdracht daartoe wordt herinnerd. Redenen te over dus om de beoefening van hypnose niet door leken te laten beoefenen. Masoin voelt zich in zijn beweringen gesterkt door het medisch en juridisch vertoog van de voorbije jaren, voornamelijk in Frankrijk.

Dat het hier ging om een belangrijk vraagstuk voor de medische professie in zijn geheel, wordt bewezen door het feit dat het meest vooraanstaand beroepsblad uit die tijd, *Le Scalpel*, de discussies in de Academie integraal overneemt⁽³²⁾. Op 24 november 1888 keurden de leden van de Academie, op twee stemmen na, unaniem een motie goed waarin de overheid gewezen wordt op de nadelige gevolgen en de gevaren voor het populariseren van de hypnose (*'l'hypnotisme'*)⁽³³⁾. Gevraagd werd dat de overheid de openbare voorstellingen - *'les spectacles d'hypnotisme'* - zou verbieden en streng zou optreden tegen mogelijke misbruiken, *"au nom de l'ordre social autant que dans l'intérêt de la santé publique"*⁽³⁴⁾. De Academie kwam tot deze beslissing op grond van de analyses van een commissie, waarin naast de verslaggever Masoin o.a. J. Crocq, de Gentse hoogleraar Boddaert en de psychiaters Héger en Semal zitting hadden. Belangrijk is dat in het rapport de publieke hypnosevoorstellingen niet alleen als een gevaar voor de gezondheid, maar ook als een gevaar voor de publieke zeden en de openbare orde beschouwd worden, argumenten waarvan werd gehoopt dat deze bij de regering beslist zouden aanslaan. Een gelijkaardige motie werd ook gestemd op het eerste *Congrès international de l'hypnotisme expérimental et thérapeutique* dat o.l.v. Edgar Bérillon van 8 tot 12 augustus 1889 te Parijs doorging⁽³⁵⁾. Opvallend zijn verder de punten van overeenkomst tussen het standpunt dat de

30. J. DELBOEUF, *Le pour et le contre sur l'hypnotisme*, J.T., 4.III.1888, nr. 504, k. 289-302. Zie ook Idem., *L'hypnotisme et la liberté des représentations publiques; lettres à M. le professeur Thiriart, représentant, suivies de l'examen du rapport présenté par M. Masoin à l'Académie de médecine*, Luik, 1888.

31. MASOIN, *Rapport de la commission à laquelle a été renvoyée la proposition de M. Rommelaere, relative à l'hypnotisme*, B.A.R.M.B. (1888) 95-139.

32. Zie b.v. *Sc.*, XL, 48, 27.V.1888, 303-304; 51, 17.VI.1888, 322 of *B.S.M.M.* (1889), *passim*.

33. *B.A.R.M.B.*, 1888, 19-20, 95-139 (rapport-Masoin), 225-250, 312-377, 405-438, 503-557, 582-607, 664-678, 838-897. Voor een bespreking van de debatten in de Academie raadplege men CUYLITS, *L'hypnotisme à l'A.R.M.B.*, *B.S.M.M.* (1889) 111-116, 204-215.

34. *J.M.*, LXXXVII (1888) 182 e.v.

Belgische Academie voor Geneeskunde in deze zaak innam en de manier waarop de Franse Academie voor Geneeskunde tussen 1831 en 1850 een verre voorloper van de hypnose, het zgn. 'dierlijk magnetisme' veroordeelde⁽³⁶⁾.

Publiek gevaar

Na 1890 lieten ook de wetsdokters zich in deze zaak niet onbetuigd. Het is opvallend dat tussen 1890 en 1900 de hypnose in een strafrechtelijk kader geplaatst wordt. Uit het indrukwekkend medisch en juridisch vertoog rond de kwestie kunnen de volgende zaken onthouden worden⁽³⁷⁾. Het eerste punt is dat de neuroloog en de wetsdokter zich mede dankzij de discussie rond de hypnose sterk zullen profileren en als experts zullen optreden bij rechtszaken. Een voorbeeld hiervan is de *zaak-G. Vandevoir*, waarbij drie personen door het Hof van Beroep van Brussel werden veroordeeld wegens afpersing en onwettige uitoefening van de geneeskunde door het gebruik maken van de hypnose. In deze zaak voerden drie artsen (Semal, Schoofs en Masoin) expertises uit. Er was ook de *zaak-Donato* (D'hondt), een bekend magnetiseur, die in de loop van 1895 in Henegouwen opereerde, door de politie in de gaten werd gehouden omwille van de grote publieke toeloop die hij veroorzaakte en die voor het Hof van Beroep te Brussel moest verschijnen. Ook hier werden drie specialisten (Delboeuf, De Rode en Crocq) als experts aangewezen⁽³⁸⁾.

Het tweede element is dat de artsen eens te meer 'het gevaar voor de gezondheid' als argument hanteren om de uitoefening van de geneeskunde door niet-artsen als onwettig te laten erkennen. De hypnose zou een gevaar betekenen voor de volksgezondheid, wanneer die door onbevoegden wordt aangewend. Meer nog, het misbruik van hypnose kan de vorm aannemen van crimineel gedrag en kan zelfs de dood van de slachtoffers tot gevolg hebben. Het medisch vertoog staat dan ook bol van 'des accidents nerveux', voorbeelden van overlijdens of van het voorkomen van zware psychische aandoeningen en krankzinnigheid tengevolge van het misbruik dat van de hypnose wordt gemaakt en van voorbeelden van aanrandingen die onder hypnose plaats

35. B.S.M.M. (1889) 355-364.

36. D. BARRUCAND, *Op. cit.*, 42-50.

37. Zie J. LIEGEOIS, *De la suggestion hypnotique dans ses rapports avec le droit civil et le droit criminel*, Parijs, 1884, 70 p.; IDEM., *De la suggestion et du somnambulisme dans leurs rapports avec la jurisprudence et la médecine belge*, Parijs, 1889; M.H., 1888, 49-55; J. DELBOEUF, *L'hypnotisme et la liberté des représentations publiques. Lettres à M. le professeur Thiriar, représentant*, Luik, 1888 (o.m. over het gevaar van de publieke hypnosevoorstellingen); IDEM., *L'hypnotisme devant les Chambres législatives belges*, Parijs, 1892; A. BONJEAN, *L'hypnotisme, ses rapports avec le droit et la thérapeutique, la suggestion mentale*, Parijs, 1890; L. MERVEILLE, *A propos de l'hypnotisme*, G.M.Lg., 31.X.1890, 49-51; 7.XI.1890, 61-63; *Sc.*, XLVI, 45, 6.V.1894, 292 (k.3)-293; G. KAISER, *L'hypnotisme devant la loi*, J.T., 21.VII.1887, k. 937-946; 24.VII.1887, 953-957. M. DE BAETS (abbé), *L'hypnotisme en justice*, Gent, 1894; DUPRE & ROCHER, *Des délits pouvant résulter de la pratique du magnétisme par des personnes non diplômées*, A.S.M.L., XII, 1900, 39-50.

38. Raadpleeg: J.N., 1896, 67; MASOIN, *Les paysans magnétiseurs de Braint-le-Château*, B.A.R.M.B. (1891) 232-254; IDEM., *Rapport de la commission qui a été chargée d'examiner le mémoire présenté par J.B. Crocq (fils) sous le titre: Comme quoi la loi sur l'interdiction des représentations publiques d'hypnotisme devrait être modifiée*, B.A.R.M.B. (1896) 278-284.

avoir de qui
hypnotiser me
je pense
ac H

de H
-6. AVR. 1914

Courre pol.
Bruxelles

- 3 annexes
1 lettre
1 enveloppe
1 timbre de 0.25

Gournie Donato
Impresario : Combe de la Trizal
Directeur de l'Institut Docteur Chaumont
Institut Hypno-Magnétique
de France

Dinan, le 21-3-14

Ayant l'intention de donner une
série de représentations en
Belgique. Comme étranger au
pays et directeur d'un Gournie,
je vous serai très obligé de me
dire qu'elle sont les formalités
à remplir, pour moi et mon
personnel

J'ai l'honneur de
vous renvoyer les pièces et
jointes que vous m'avez
transmises par votre
apostille du 25 mars
1914, n° 10308.

Il n'est pas dans
les usages de mon adminis-
tration de fournir des
consultations à des
correspondants dont
l'identité et la résidence
lui sont inconnues.

5.4.14
ac H

Remis pour
examen.
L'expédition a
expédiée la minute
à donner non approuvée

10-4-14 11

A.R.A. Brussel, Archief van het Ministerie van Justitie, Bestuur der Staatsveiligheid, nr. 820.

Het archief van het Bestuur der Staatsveiligheid van het Ministerie van Justitie bevat enkele documenten rond hypnose. Vanaf het einde van de jaren '80 werden niet alleen buitenlandse hypnotiseurs door de politiediensten speciaal in het oog gehouden, maar ook alle andere buitenlandse 'beoefenaren' van de geneeskunst. Het een en het ander gaf aanleiding tot een drukke briefwisseling tussen plaatselijke politiecommissarissen, procureurs en de centrale administratie. Wat de hypnose betreft bleven slechts twee documenten bewaard, één uit 1890 en één uit 1914, die beiden betrekking hebben op de hypnotiseur Donato die zich vooral in Wallonië en te Brussel ophield. Het weergegeven document dateert van 6 april 1914.

vinden. Hypnose door onbevoegden wordt als pure oplichterij afgeschilderd⁽³⁹⁾. De artsen zijn er uitstekend in geslaagd om de door niet-medici uigevoerde hypnose in een verkeerd daglicht te plaatsen, zelfs in de kriminele sfeer te halen. De volksvertegenwoordiging en de regering bleken voor hun argumentatie gevoelig want die argumenten vonden zelfs hun weerslag - nagenoeg letterlijk - in de geanimeerde debatten in het parlement die gedurende de maanden december 1891 en medio mei 1892 gehouden werden n.a.v. het wetsontwerp dat Minister van Justitie Jules Le Jeune op 15 april 1890 in de Kamer indiende⁽⁴⁰⁾. De motivatie van Masoin, de redevoeringen van Crocq en Boddaert in de Academie (1888), alsook de ideeën die Delboeuf sinds jaar en dag verkondigde, werden zowel door de verslaggever van de Kamerkommissie Eeman als door de minister zelf uitvoerig geciteerd. Le Jeune schreef in zijn memorie van toelichting woordelijk :

"L'hypnotisme est un procédé d'anesthésie chirurgicale et l'hypnose appartient à la thérapeutique. Celui qui, sans être diplômé au voeu de la loi, emploie les pratiques hypnotiques au traitement des malades, exerce *illégalement l'art de guérir et commet le délit prévu par la loi du 12 mars 1818*"⁽⁴¹⁾.

Tegen de overweldigende argumentatie van de kant van de medici hadden de enkele tegenstanders van het wetsontwerp-Le Jeune geen schijn van kans⁽⁴²⁾. Deze laatsten vreesden nl. dat door het verbod op de publieke hypnosevoorstellingen deze voortaan meer binnenskamers zouden plaats grijpen, hetgeen een nog groter moreel gevaar zou inhouden. Verder is het opvallend hoe de artsen in het parlement, Soupart in de Senaat en Heynen in de Kamer, zich opvallend 'rustig' hebben gedragen. Hun interventies zijn op één hand te tellen. Dit kan er o.m. op wijzen dat het medisch korps vrij gerust was in de goede afloop van de zaak. In andere kwesties, zoals in diverse onderwijsaanlegenheden, bij de goedkeuring van de jaarlijkse subsidies voor gezondheidszorg of bij de stemming van de wet op de arbeidsongevallen van 1903, hebben de geneesheren zich niet onbetuigd gelaten !

De wet van 1892

Op 30 mei 1892 verschijnt de wet op de hypnose (Staatsblad, 4 juni). Art. 2. van de wet van 30 mei 1892 stipuleert dat wie geen dokter in de geneeskunde was of wie van de regering geen speciale toestemming had bekomen om de hypnose uit te voeren (die toestemming werd bij M.B. voor één jaar verleend), strafbaar was⁽⁴³⁾. Nu had de gemeentepolitie de handen vrij om elke openbare hypnosevoorstelling te verbieden. Deze verdwenen omstreeks de eeuwwisseling nagenoeg

39. Zie H. JOLY, *Op. cit.*, 48-50 ('suggestion et criminalité') en de bijdrage van C. Moreau op het internationaal congres voor gerechtelijke geneeskunde (Brussel, 2-7.VIII.1897) rond de relatie tussen hypnose en kriminaliteit : *J.N.*, 1897, 298-300.

40. Alle referenties naar de parlementaire bescheiden en handelingen vindt men in *Pas.*, 1892, p. 231. Een gestructureerd overzicht van de argumentatie vindt men in de *Pandectes-Belges*, t. L, 1895, k.674 e.v. (trefwoord 'hypnose') of bij J. DELBOEUF, *L'hypnotisme devant les Chambres législatives belges*, Parijs, 1892. Volledigheidshalve vermelden we nog dat de debatten die in Kamer en de Senaat over de hypnose gevoerd werden op de voet werden gevolgd in de medische pers (raadpleeg bv. *Le Scalpel* (passim)).

41. *PAS.* (1892) 233 (k.1).

42. Het wetsontwerp werd op 12 mei 1892 in de Kamer goedgekeurd met 64 tegen 6 stemmen, bij 6 onthoudingen.

volledig uit het stadsbeeld⁽⁴⁴⁾.

De wet van mei 1892 was tegelijk een eind- en een beginpunt. Een eindpunt omdat de wet het orgelpunt betekende van een jarenlange strijd van de Belgische artsen, die - vaak met de openlijke steun van de juristen - aandrongen op de wettelijke erkenning van hun deskundigheid terzake. Een beginpunt ook, omdat na 1892 hypnose zowaar nog sterker in de kriminele sfeer wordt getrokken. Illustratief voor deze ontwikkeling is bv. het thema van de lezing die dr. Crocq voor de jonge advocaten van de balie van Brussel hield in 1894: "*L'hypnotisme et le crime*" of een bijdrage van de vooraanstaande advocaat Camille Moreau uit Charleroi uit 1897 waarin de relatie tussen de beoefening van hypnose en het strafrecht uit de doeken werd gedaan⁽⁴⁵⁾. Ook voor de juristen en magistraten was de kwestie rond de hypnose een uitgelezen kans om op de voorgrond te treden en zich als specialisten te profileren⁽⁴⁶⁾.

Niet iedereen was echter onverdeeld gelukkig met de regeling van mei 1892 omdat de regering door art. 2 van de wet aan kandidaat-hypnotiseurs de mogelijkheid verschafte om toch de hypnose te beoefenen. Het protest van de geneesheren doofde echter na 1893 geleidelijk uit. De enige geneesheer die als een roepende in de woestijn harnekig bleef pleiten voor de herziening van de wet van 1892 was opnieuw J. Crocq⁽⁴⁷⁾.

Slotbeschouwingen

Nooit eerder hebben de Belgische artsen op zo'n korte tijd van de wetgever een regeling bekomen die hun belangen verdedigde als in het geval van de wet op de hypnose. De verklaring ligt voor de hand. Een strengere controle op dit verschijnsel, zou meteen betekenen dat een einde zou komen aan de samenscholingen en ordeverstoringen die de overheden met lede ogen moesten aanzien. De overheid, die o.m. moet instaan voor de openbare orde en veiligheid, zal zeker erg gelukkig geweest zijn met de 'wetenschappelijk legitimatie' door de Academie voor Geneeskunde. Met de wet van 1892 ontvingen de artsen opnieuw een monopolie en dit monopolie zullen ze blijven verdedigen. Nog in 1908 stelde dr. Bienfait in een rapport aan het Luikse syndikaat, de Union médicale de Liège:

"que l'hypnotisme thérapeutique doit être réservé au médecin, seul capable de l'employer à bon escient, d'en tirer tout le parti désirable et d'éviter le danger auquel il expose; étant donné ce danger, il y a lieu d'applaudir la loi qui défend les exhibitions publiques et il est à conseiller aux hypnotiseurs amateurs de ne pas se livrer à ces expériences dans leur entourage"⁽⁴⁸⁾.

Karel VELLE

43. PAS. (1892) 231 (k.2).

44. G.M.B., XX, 26, 26.III.1908, 251, k.1.

45. Sc., XLVI, 45, 6.V.1894, 292-293; C. MOREAU, *L'hypnotisme dans ses rapports avec la criminalité*, A.S.M.L., IX (1897) 76-82.

46. Zie de eerder geciteerde artikelen in de *Journal des Tribunaux*, M. DE BAETS, *L'hypnotisme en justice*, Gent, 1894.

47. B.A.R.M.B. (1893) 278-284, 583-590; (1896) 166-167.

48. G.M.B., XX, 26, 26.III.1908, 251 (k.2).

Zeker weten? Recensie van LEVI (G.), *Le pouvoir au village. Histoire d'un exorciste dans le Piémont du XVIIIe siècle*, Paris, Editions Gallimard, 1989, XXXIII + 230 blz.

Laten we hopen dat de uitgever, die het boek *L'eredità immateriale. Carriera di un esorcista nel Piemonte del seicento* (1985), in het Nederlands op de markt zal kunnen brengen, ook het voorwoord zal opnemen, dat Jacques Revel bij de hier besproken Franse versie heeft geschreven. Want als er één boek is, dat in de juiste konteksten moet worden geplaatst, om ten volle te worden gesmaakt, dan is het wel Levis fascinerende studie.

Het voorwoord "L'histoire au ras du sol" (p. I - XXXIII) is meer dan een gebruiksaanwijzing. Het is een briljante tekst waarin Revel nagaat welke belang de "mikro-geschiedenis" heeft voor de debatten over (de kleine crisis binnen de) sociale geschiedenis in het algemeen, en de Annales-school in het bijzonder. Giovanni Levi is immers één van de protagonisten van de (sinds enkele jaren) internationaal succesvolle groep Italiaanse historici rond het tijdschrift *Quaderni storici* en de reeks "Microstorie". Samen met Carlo Poni en Carlo Ginzburg is hij een boegbeeld van de "mikrogeschiedenis". Terecht vestigt Revel de aandacht op de flexibiliteit en inventiviteit die aan de dag wordt gelegd bij de konstruktie van hun studieobjecten, en op het experimenteel en creatief karakter van hun werk. Hun projekt van totale geschiedenis van onderaf biedt mogelijkheden tot het positief in vraag stellen van bepaalde procedures in de sociale geschiedenis.

De structuur van het boek van Levi is ongewoon en stemt tot na-denken. Waarover gaat het boek eigenlijk? Dit is onzeker.

Het onderwerp - of misschien beter: de aanleiding - zijn de lotgevallen van een geestelijke, die in 1697 werd vervolgd, omdat hij in de streek rond het Italiaanse dorp Santena, een aantal maanden als exorcist werkzaam geweest was. In het eerste hoofdstuk beschrijft Levi in geuren en kleuren hoe Giovan Battista Chiesa te werk ging. Het zonder toelating (en gratis) exorcizeren en genezen van mensen en dieren, leidde tot interventie van de kerkelijke autoriteiten. Die tussenkomsten resulteerden uiteindelijk

in het verdwijnen van (verdere informatie over) de priester uit Santena.

Interessant, zeker voor onderzoekers die zich met "volksgeneeskunde" en "magie" bezighouden, zijn de beschouwingen over de *naturalistische* en *personalistische* etiologieën in het tweede deel van het eerste hoofdstuk. Etiologie is de (of juist: een) leer van de oorzaken van ziekten. Volgens Levi moet worden gepoogd het onderscheid niet te evolutionistisch op te vatten, want in realiteit is er veeleer sprake van "*cohabitation*". In de naturalistische etiologie (die overigens niet mag worden gelijkgesteld met de "natuurgeneeskunde" maar, ruimer, refereert aan de "*rationele*" medische wetenschappen) wordt een ziekte verklaard in onpersoonlijke, natuurlijke termen. De kausale structuur kan worden weergegeven in een eenvoudig schema: *natuur* → *verbroken evenwicht* → *ziekte*. Volgens de personalistische etiologie kan de ziekte het effect zijn van een interventie (min of meer actief of intentioneel) door een goddelijke, bovennatuurlijke of menselijke agent. De zieke wordt gezien als het voorwerp van agressie of van een straf. De volgende (complexe, vaak niet hiërarchisch geordende) kausale structuur kan worden onderkend in de personalistische etiologie: *natuurlijke, bovennatuurlijke, sociale en/of persoonlijke oorzaken* → *ziekte*. (p. 44)

Belangrijk lijkt me de suggestie van Levi, dat men bijzonder voorzichtig moet zijn, om het proces van onttovering (*déclin du magique*) te verklaren als een eenvoudig verdringingsproces: door de verspreiding van de "*rationele*" medische kennis en praktijk. Hij toont aan dat de twee broederlijk naast elkaar konden bestaan en elkaar wederzijds konden versterken. De "kliënten" van Chiesa blijken eerst andere remedies te hebben geprobeerd. Ze wendden zich pas in tweede instantie tot de exorcist. Ze werden in sommige gevallen zelfs doorverwezen door een geneesheer of een apoteker. Het bestaan van de hypothese van een bovennatuurlijke oorzaak, reduceerde natuurlijk gevoelig de verantwoordelijkheid van de medicus in die periode (en dit terwijl hun sociale status niet onaan-

zienlijk was). Een kwaal die niet door hem geneesbaar is, behoort tot een ander domein. Zo'n a posteriori-definitie van de geneeskunde nam waarschijnlijk niet alle onzekerheid van mensen in nood weg.

Op het einde van de zeventiende eeuw was het dorp Santena in een diepe crisis, onder meer ten gevolge van oorlog en misoogsten. Het werd voor de mensen moeilijk om de situatie te beheersen. Exorcist Chiesa bood een relatief eenvoudige verklaring van de wereld. Volgens Levi had Chiesa een enorm succes omdat hij, ondanks het feit dat hij de taal en verklaringen van de personalistische etiologie hanteerde, zoals in die tijd gebruikelijk was, toch één hoofdoorzaak van de kwaal aanduidde. Men moest de fout niet in zichzelf zoeken, maar wel in een bovennatuurlijke vijand van buitenaf, die kan worden geneutraliseerd.

In dit verband moet worden opgemerkt, dat er een verschil bestaat tussen die (vervolgde) stellingen en een meer duurzaam en legitiem kausaal model van de kerk, dat blijkbaar naast het naturalistische kan bestaan. Op het einde van de zeventiende eeuw hadden de inwoners van Santena immers de legitieme mogelijkheid om een bedevaart te ondernemen naar het beeld van de Madonna van de kerk van de Santissima Annunziata de Chieri of het graf van Agostino Borello. In die gevallen worden er echter geen demonische krachten direkt bestreden. Wel worden bovennatuurlijke wezens (heiligen bijvoorbeeld) aangesproken, in de veronderstelling dat zij *eventueel* de natuurlijke orde zouden kunnen doorbreken, om de noodlijdende te helpen.

We hebben even stilgestaan bij het eerste hoofdstuk (p. 19 - 53) omdat volkundigen met dit soort van analyses het meest vertrouwd zijn (en, wie weet, Levis onderwerp en aanpak misschien niet zo buitengewoon origineel vinden). Voor Levi is dit echter enkel maar het beginpunt. Het is bekend dat, volgens de regels van de kunst, dergelijke gegevens "in hun kontekst moeten worden geplaatst". Het is mogelijk (doch niet noodzakelijk) om, met wat goede wil, de rest van het boek op die manier op te vatten. De wijze waarop dit "in-kontekst-plaatsten" gebeurt, en met name het flexibel uitkiezen van verschillende relevante konteksten om het leven in het zeventiende-eeuwse Santena te bestuderen is verrassend. *Af en toe* wordt de draad van het eerste hoofdstuk in de rest van het boek opnieuw opgepikt. Bijzonder

geslaagd vind ik bijvoorbeeld de link die op pagina 90 (terloops) wordt gelegd, tussen de op 17 juli 1697 door G.B. Chiesa behandelde vrouw, Maria Dome-nino-Converso, en de case-studie over de strategieën van haar families (p. 82-90).

De case-studie is een onderdeel van het tweede hoofdstuk waarin onder meer op basis van notariële archieven, gepeld wordt naar het belang van *familiestrategieën* in en rond Santena. De nadruk ligt niet op geïsoleerde huishoudens maar op gestructureerde blokken die berusten op bloedverwantschap, allianties en fictieve verwantschapsrelaties: familiefronten tegen onzekerheid. In het derde hoofdstuk (p. 97-138) geeft Levi een verbluffende demonstratie van wat er op basis van een experimentele analyse van de markt van grond mogelijk is. Hoe kunnen bijvoorbeeld de enorme prijschommelingen van de landbouwgrond uitgelegd worden? Hoe moeten we verklaren dat, in tegenstelling tot de verwachtingen, die schommelingen veel kleiner worden en het prijsniveau soms lager gaat liggen als men zich beweegt op een lijn van de dichte familie, over de burens naar vreemden, anonieme kopers, toe? Net als in de rest van het boek, plaatst Levi, in het derde en vierde hoofdstuk, grote vraagtekens bij het mensbeeld van de homo economicus: de mens die uit is op maximalisatie van de vooraf bepaalde doelen en minimalisatie van de kosten, beschikt over alle nodige informatie en dan totaal onafhankelijk de gepaste beslissing neemt. Hij verzet zich tegen de voorstelling als zou de landbouwer uit het Ancien Régime steeds louter passief onderworpen zijn aan de elementen, slaaf van tradities en onmachtig tot actie. Levi stelt voor te denken in termen van strategieën. Hij spiegelt een selectieve en gelimiteerde invulling van rationaliteit voor. Het aksent ligt op de noodzaak om beslissingen te nemen in onzekere omstandigheden, op basis van een beperkte hoeveelheid informatie, een tendens om kausaliteit te vereenvoudigen en het bewust gebruik van inkoherenties tussen regel- en sanktiesystemen. De aktoren proberen de feiten beter te voorzien door middel van een aktieve politiek van relatievorming, in een poging te streven naar meer zekerheid.

In het vierde hoofdstuk (p. 139 - 167) wordt de carrière van de vader van de priester-exorcist onder de loep genomen. Levi toont aan hoe notaris Giulio Cesare Chiesa een schitterende carrière

had kunnen opbouwen door gebruik te maken van de mazen in het netwerk van de macht. Onder andere door versnellingen in het proces van staatsvorming, ontstond er ruimte voor een nieuw type van notabele, die bemiddelde tussen de dorpelingen en de buitenwereld. Giulio Cesare investeerde niet in grond. Zijn leiderschap beruiste op prestige en bemiddeling, op cliëntelisme en kompromis. Hij liet zijn zoon, die als priester in Sartena werd geïnstalleerd, een immateriële erfenis na van relaties, van macht in het dorp. In het volgende hoofdstuk (p. 169-191) blijkt dat G.B. Chiesa zijn erfenis, op een weinig subtiele manier, snel meer tastbare, vooral dan financiële, vormen wou laten aannemen. In de crisisperiode van de jaren negentig, en binnen de gewijzigde machtsfiguraties, kon bijvoorbeeld het eisen van exorbitante prijzen voor de begrafenis van de armen, niet door de beugel. Dit leidde tot een proces in 1694.

De lokale strategieën in de machtsstrijd tussen verschillende sociale groepen, en met name die van de notabelen (en in het bijzonder de Tesio-familie), worden onderzocht in het zesde hoofdstuk (p. 193-215). In het laatste hoofdstuk (217-230) wordt nagegaan hoe alle actoren een nieuw evenwicht zochten, nadat vader en zoon Chiesa van het toneel waren verdwenen. Er werd getracht meer duidelijkheid te scheppen in de relaties tussen de boeren en de heren, tussen Santena en de stad Chieri, tussen het leen en de staat, enzovoort. Waar lagen bijvoorbeeld de grenzen van de jurisdictie? Net als in het vierde en vijfde hoofdstuk besteedt Levi uitvoerig aandacht aan de rol van de adellijke families (Tana, Ben-

so). Hun strategieën waren echter niet in de eerste plaats gericht op de realiteit van het dorp, want ze verdedigden ook belangen op een regionaal en internationaal schaakbord.

Stuk voor stuk prachtige analyses, maar er wordt van de lezer een grote inspanning verwacht om het boek in zijn geheel te vatten, want het is niet altijd gemakkelijk om een rode draad te vinden. Levi geeft zelf een mogelijk antwoord. Hij wil in zijn studie aantonen hoeveel belangrijke dingen gebeuren terwijl er op het eerste gezicht niets gebeurt. Misschien heeft Jacques Revel wel gelijk als hij betoogt, dat de hoofdrol in het boek niet zozeer wordt gespeeld door G.B. Chiesa of door de gemeenschap van Santena, maar door de onzekerheid. Misschien kan ook de selectieve versie van het begrip rationaliteit in aanmerking komen.

Ik kan het me levendig inbeelden, dat niet iedereen gelukkig zal zijn met de - bewust - provocerende uitspraak van Jacques Revel: "[Levis aanpak] *obéit à une maxime que tout historien pourrait, me semble-t-il, faire sienne: pourquoi faire simple quand on peut faire compliqué?*" (p. XXIV). In de juiste context heeft hij natuurlijk gelijk. De studie van Giovanni Levi over een "immateriële erfenis", enkele families, een paar lapjes grond en veel onzekerheden in één dorpje in Piemonte op het einde van de zeventiende eeuw, is een werk dat ook voor volkskundigen en/of historici in Vlaanderen belangrijk is (om onzekerheden op te wekken en meester te worden). Een magistraal boek.

Marc Jacobs

ZONDAG 22 APRIL 1990

**VIJFDE
GESCHIED-, VOLKS- EN HEEMKUNDIGE
BOEKENBEURS VOOR VLAANDEREN**

Centrum voor Kunst en Cultuur
St.-Pietersabdij - St.-Pietersplein
9000 GENT

INFO : BOEKENBEURS, Kraanlei 65, 9000 GENT

UITGAVEN

Verkrijgbaar, verzendingskosten inbegrepen, door overschrijving op prk. 000-0096946-43 van de Bond der Oostvlaamse Volkskundigen, Kraanlei 65, 9000 Gent.

1. OOSTVLAAMSE ZANTEN, 400 BF per Jrg.; los nr. (tot 1984) 100 BF, vanaf 1985: 150 BF; Jaarboek 1945: 150 BF; Inhoudstafel op OVZ Jrg. 1-25: 60 BF; idem jrg. 26-35: 50 BF.
2. ANDELHOF E. Excellente Kronyke van de Brahmisten (teerlingspel), 61 blz., 80 BF.
3. BAERT M. Ikonografische studie v. 19e-eeuwse litografische adres- en reclamekaarten i.v.m. metaalwaren, 33 blz., ill., 100 BF.
4. BROECKHOVE M. De wonderdokter Drieske Nijpers uit Sint-Gillis-Waas, 94 blz., ill., 350 BF.
5. BROECKHOVE M. Het weer voor morgen, 76 blz., ill., 190 BF.
6. DAEM M. Votiefschilderijen en Mirakelboek van Kapelletje Schreiboorn te Gent, 142 blz., ill. vierkleurendruk, kwarto, 1950 BF.
7. DAEM M. Reuzenliederen in Oost-Vlaanderen. 141 blz., ill., 800 BF.
8. DAUWE J. De Kruisboogschutters van St.-Joris te Lebbeke (1377-1796), 185 blz., ill., 530 BF.
9. DE COSTER F. A. Hendrickx, toneelschrijver. Bloemlezing, 44 blz., ill., 60 BF.
10. DE VUYST J. Het Sterrelied in het gebied van Dender en Schelde, 175 blz., muz., 300 BF.
11. DEWULF M. Bargoens te Sint-Niklaas, 127 blz., ill., 350 BF.
12. ELOYA. De Schoorsteenveger. Een terreinverkenning, 120 blz., ill. vierkleurendruk, 350 BF.
13. GELBER L. Kinderzang uit Zwijnaarde, 32 blz., muz., 100 BF.
14. JACOBS M. Volkskunde in het interbellum. De Zuidnederlandse Centrale voor Folklore-onderzoek. Een ontbrekende schakel? 96 blz., ill., 460 BF.
15. RUYSS R. Veer en veerdienst in Oost-Vlaanderen, 191 blz., ill., 350 BF.
16. VAN BOST F. Het ganzenbord in Vlaanderen. 139 blz., ill. (kleur), 1140 BF.
17. VAN DEN DOOREN V. Leven en Streven van Abraham Hans, 60 blz., ill., 150 BF.
18. VAN DER LINDEN R. Ernest Van den Driessche, schilder van ons volksleven, 32 blz., ill., 120 BF.

Een tachtigtal uitverkochte uitgaven kunt U raadplegen in de Bibliotheek van de Bond.

UITGAVEN VAN DE KANTKLUB SINT-KATELIJNE

Kursus Stropkant, 1e jaar, 250 F.; idem 2e jaar, 250 F.; **Kursus Cluny** 1e jaar, 250 F., 2e jaar, 250 F.

Kursus Russische en moderne kant, 250 F.

De Gentse Kant, M. BROECKHOVE, met uitleg door Mevr. L. VAN DIJK-VANHOOREN, (résumé en fr.) 36, 12 ill., 150 F.

Bedrag overschrijven op prk. 000-0096946-43 van de Bond der Oostvlaamse Volkskundigen, Gent. Verzendingskosten inbegrepen.

UITGAVEN VAN HET MUSEUM VOOR VOLKSKUNDE

Verzendingskosten inbegrepen.

1. **Gents Erfgoed. Het Patershol, pentekeningen en schilderijen van Gilbert BOERJAN**, met inleiding R. VAN DER LINDEN en G. WEZE. 1975, 60 blz., quarto met 43 blz. ill. 230 F.
2. **Iconografie van het Oude St.-Elisabethbegijnhof te Gent**. 1972. Inleiding G. Weze, dr. J. Decavele. Samenstelling dr. R. Haeseryn, 11 ill., 40 F.
3. **Gentse penningen 1780-1980**. Catalogus. 1989, 203 blz., ill., 600 BF (+ 80 BF port).
4. **Vorstenhuis en Volk**. 1976. Inleiding Renaat van der Linden en G. Weze. X-45, 14 ill., 180 F.
5. **Miniatuurvoertuigen van René Vantorre (Zandbergen), modelbouwer**. 1981, Inl. & kat. door Renaat van der Linden en René Vantorre. Uittreksel de Kavijaks van Jozef Vantorre, 14, ill. & werkbeschrijving met plan, 55 F.
6. **Van Minnespel tot kinderspel**. Tekst: Y. Hollebosch-Van Reck, R. Van de Walle, 1984, 104 blz., ill. Tentoonstellingskatalog: 300 F.
7. **De Gentenaars en hun Belfort**. Tekst: B. Bailleul, Y. Hollebosch-van Reck, R. Van de Walle, G. Van Doorne. 1985, 135 blz., ill. Tentoonstellingskatalog: 400 BF.
8. **Rendez-vous met Magere Hein. Doods- en rouwgebruiken in de 19de eeuw**. Tekst: Y. Hollebosch-Van Reck, V. Meillander. Inleiding: R. Van de Walle, 1986, 149 blz, ill. 560 BF (tentoonstellingskatalog).
9. **Een visie op de dood 1790-1914. Kerk- vrijdenkerij - esoterie - spiritisme**. Tekst: A. Eloy, Y. Hollebosch-Van Reck, V. Meillander. 1986, 168 blz, ill. f360 BF supplement bij 9 (i.s.m. K.B.O.V.).
Uitgaven 9 & 10 samen = 820 BF.

Bedrag vooraf te storten op postrek. nr. 290-0455425-31 Museum voor Volkskunde Gent.